

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

2014

Seidlová Blanka

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

„Problém člověka“ u Dostojevského na příkladu

děl: Dvojník, Zápisky z podzemí a Idiot

Blanka Seidlová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Evropská kulturní studia

Diplomová práce

„Problém člověka“ u Dostojevského na příkladu

děl: Dvojník, Zápisky z podzemí a Idiot

Blanka Seidlová

Vedoucí práce:

Mg. Eduard Neubauer, PhD.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, červen 2014

.....

OBSAH

1 ÚVOD.....	1
2 ZROZENÍ RUSKÉHO IMPÉRIA.....	5
2.1 Velké schizma.....	5
2.2 Ruská pravoslavná církev.....	6
2.3 Imperátor Petr I. „Veliký“.....	8
2.3.1 Cesta k trůnu.....	8
2.3.2 Vláda cara – „lidojeda“.....	11
3 DOSTOJEVSKIJ – ČLOVĚK PLNÝ VÁŠNÍ.....	16
4 DOSTOJEVSKIJ – ČLOVĚK NÁBOŽENSKY ZALOŽENÝ.....	24
5 RUSKO VERSUS EVROPA.....	30
6 VLIV NĚMECKÉHO IDEALISMU NA DÍLO DOSTOJEVSKÉHO.....	40
7 DVOJNÍK.....	47
8 ZÁPISKY Z PODZEMÍ.....	53
9 IDIOT.....	59
9.1 Problém sebevraždy.....	61
9.2 Vzpoura proti osudu.....	64
9.3 Smysl života.....	66
9.4 Pýcha a Ctižádost.....	68
9.5 Láska a krása.....	71
9.6 Náboženství.....	72
10 ZÁVĚR.....	75

10.1 Shodné motivy.....	75
10.1.1 Rozpolcenost.....	75
10.1.2 Dobro a zlo.....	76
10.1.3 Vzpoura proti společenským konvencím.....	77
10.1.4 Svoboda.....	77
10.1.5 Absence „happyendu“.....	78
10.2 Hlavní postavy.....	79
10.3 Světonázor Dostojevského.....	82
11 SEZNAM LITERATURY.....	86
12 PE3IOME.....	89

1 ÚVOD

Předkládaná diplomová práce nese název „*Problém člověka*“ u *Dostojevského* – na příkladu děl: *Dvojník*, *Zápisky z podzemí* a *Idiot*. Jedná se o fascinující téma, které je nevyčerpatelné. „*Na jeden svazek spisu Fjodora Michajloviče Dostojevského připadá minimálně deset svazků spisů o Dostojevském,*“¹ což podle Františka Kautmana, patrně největšího současného tuzemského znalce *Dostojevského*, signalizuje, jak je obtížné prezentovat a správně rozluštit hádanku jeho díla. Každá interpretace je jiná, každá je ryze subjektivní. Jeho tvorba vede k zamyšlení nad základní otázkou lidské existence. *Dostojevského* osobně považuji za výjimečný talent, s jehož názory se mohu plně ztotožnit, hlavně s jeho prostou a správnou křesťanskou ideou: zastával náboženství svobody ducha, lásky a křesťanského srdce na rozdíl od ideálů soudobé církve, jež se obracela k zázraku, tajemství a autoritě, jako k absolutním hodnotám křesťanství. Při čtení jeho knih mám pocit, že mi mluví přímo ze srdce: skutečným štěstím člověka je svobodný život založený na nesobeckém a láskyplném vztahu k druhým lidem.

Sám ve svém díle vyzdvihl ideu dvojnosti, kterou v literatuře vytvořil. Dvojaký je i jeho světonázor: k ideji dobra vždy staví ideu zla. Ukazuje zrůdnost, zoufalství, zločin, svatokrádež, smrt i ďábla, proti tomu vynáší na odiv pozitivní ideu slavjanofilství o všelidském poslání ruského lidu jako Bohonositele; ideu sebezdokonalování se a ideu univerzální záchrany člověka v Kristu a skrze Krista. Záchranná mise ruského lidu je možná skrze pravoslaví a pod vedením rusého cara.

Dostojevského hrdinové nejsou zosobněním jednoho společného symbolu, jsou plní rozporů; nejsou „z jednoho kusu“. Řídí se rozumem i srdcem. Žijí dynamickým i poklidným životem. Osobnost v podání *Dostojevského* vždy vyžaduje, aby všechny společenské normy mohla hodnotit na základě svého vnitřního pocitu, intuice a zkušenosti. Proto se tak často dostává do sporu s obecně platnými normami, které postrádají

¹ KAUTMAN, František; *F.M.Dostojevskij – věčný problém člověka*; Rozmluvy, 1992; str. 5

v duchu atheistického humanismu křesťanský základ. Jeho vyvolenými jsou lidé, již se nehoní za dobrým bydlem, nýbrž jsou hlubokomyslní. Myšlenka a dušení aktivita je pro ně více uspokojující než nashromažďování majetku. Hrdinové tohoto typu u Dostojevského vítězí, neboť právě tito lidé hledají odpovědi na otázky, které všechny trápí; oni se pouštějí do jejich řešení uvnitř sebe sama; pouštějí se za hranice sebe sama, do prostoru, který každého člověka vnitřně přerůstá. Tento svět, tento prostor začíná po poznání absolutního života Boha a věčnosti.

Dostojevskij ve svém díle zachycuje závratné peripetie lidských osudů a krajnosti lidského chování, jež pramení v potlačování skrytých nedosažitelných tužeb. Agresivní činy člověka vyvěrají většinou z mnohaletého ponižování, kterému je jedinec vystaven. Dostojevskij se zaměřil na společenskou a individuální realitu tehdejšího světa zasaženou nejrůznějšími konflikty. Jeho tvorba je protestem proti přetvářce a lži z pozice rozpolceného světonázoru, který mu byl vlastní. Jeho dílo je veskrze experimentální; experimentuje s popřením morálních hodnot ve společnosti. Díky tomu odkryl rozpolcenost člověka a společnosti vůbec. Upozornil tím na věčné rysy lidského bytí; i díky tomu je „nesmrtelný“. Podle Františka Kautmana je „typicky Dostojevské“ hromadění událostí a osob v jednom místě i čase; je to nepravděpodobné, ale pro vyhrocení kontrastů působivé. Rád spojuje protikladné: filosofickou zповěď a zločinné dobrodružství; religiózní drama a bulvární román; biblické motivy s anekdotou. Prvky dobrodružství, sentimentu a psychologismu jsou vždy podřízeny hlavnímu záměru ideologickému.

Nic vnějšího není pro Dostojevského skutečností, tou je jen niterní osud člověka.² Člověk je v Dostojevského světě centrem všeho, není v něm cizincem. Každý jedinec se rodí do času, jenž je mu daný. V tomto časově vymezeném období je povinován přirozené touze směřování ke své dokonalosti, neboť v obecném pohledu je člověk a lidstvo nekonečný a směřující neustále k rozmachu. To by byl snadný úkol, pokud by člověka netížily jeho vášně. Zabývá se existencionálními a

² Srv.: BERĎAJEV, Nikolaj; *Dostojevského pojetí světa*; Oikoymenth, 2000; str. 21

antropologickými otázkami, které zodpovídá naprosto originálním a objevným způsobem ve své „antropologické laboratoři“. Nechává děj volně plynout, nic nekritizuje, nic nechválí; které činy byly ty špatné, rozhodne až to, jak ta či ona postava v příběhu skončí. Dosahuje tím u čtenáře neobvykle silné odezvy, neboť ho tím vtahuje do děje.

Člověk prezentovaný v dílech Dostojevského je zmítaný náruživostí, je vnitřně něčím nebo někým zasažený; je to ale i člověk, který se vnitřně obrozuje a přijímá řád nesobecké lásky, jenž je zdrojem správných morálních hodnot společnosti. Dostojevskij „přehodnocuje všechny hodnoty“³ utilitární morálky a místo nich nastoluje hodnoty úcty, pravdy a lásky mezi lidmi. Kníže Myškin věří v lidské hodnoty a v platnost principů lásky a dobra. Zní to jako klišé, ale není tomu tak, je to jen věčné a proto vždy aktuální a nové!

Cílem předkládané diplomové práce je analýza tří Dostojevského děl: *Dvojník*, *Zápisky z podzemí* a *Idiot*. V reflektovaných dílech budou na základě jejich rozboru nalezeny shodné znaky, jenž by se daly považovat za elementární v celé Dostojevského tvorbě. Analýza neopomene ani vypracování charakteristiky hlavních postav všech tří vybraných děl. Jelikož je osud ruského národa úzce propojen s pravoslavím, diplomová práce začne s představením ruské ortodoxní církve. Je více než jisté, že Rusko a ruské myšlení by se ubíralo úplně jiným směrem, směrem východním, nebýt cara Petra I. „Velikého“, jenž „zrodil moderní ruské impérium“ a otevřel „okno do Evropy“. Nejenže od doby vlády Petra I. je s Ruskem v mezinárodním měřítku vždy počítáno jako se světovou velmocí, jeho vliv je evidentní i v duchovní a intelektuální rovině. Tvůrčí duch se začal v Rusku rozvíjet právě od doby Petra „Velikého“, na jehož razantní reformy ruský národ o sto let později odpověděl Puškinem, Dostojevským, Tolstojem a vůbec zrodem originálního ruského myšlení. V diplomové práci bude tomuto tématu rovněž věnována pozornost. Vlastní analýze bude předcházet pohled na autora samotného, na jeho

³ PAUER, Jozef. *Může být člověk vo svete Dostojevského cudzincom?* In: *Filozofia*. IRIS, Bratislava, 1995. Str. 440

život a osud, který jej často nešetřil. Vysvětlení spisovatelova života pomůže k pochopení celého jeho díla, neboť Dostojevskij promlouvá skrze své postavy⁴. Autor svoji filosofii postavil na dialektice⁵, jež je stejně důležitá v jeho díle jako psychologie; je zvláštním druhem jeho umělecké tvorby. Jedna kapitola bude tudíž zaměřena na prezentaci německé idealistické filosofie a jejího vlivu na Dostojevského tvorbu. Koncept práce vychází z komparace sekundární literatury, která je zaměřena na publikace autorů hodnotících dílo Dostojevského. Nejvíce budou reflektovány studie Berďajeva a Losského. Při zpracování bude využito kromě metody komparace, rovněž analýzy a filosofické interpretace.

⁴ Své názory vložil do svých postav, kladných i záporných. Ruský literární vědec Bachtin tvrdil o jeho románové tvorbě, že používá polyfonickou skladbu: postavy mluví svými hlasy, jež vedou dialog a střetávají se; v nich, mezi nimi a vedle nich je cítit bytost autora. Skrze své postavy k nám Dostojevskij promlouvá stále. (KAUTMAN, František; *F.M.Dostojevskij – věčný problém člověka*; Rozmluvy, 1992)

⁵ Rozanov upozornil, že Dostojevskij jako jediný i v kritice náboženství používá dialektiky: „proti Bohu ho (Ivana Karamazova) pohání božský princip v člověku – jeho smysl pro spravedlnost a vědomí vlastní důstojnosti.“ (ROZANOV, V., V.; *Legenda o Velkém inkvizitorovi F. M. Dostojevského*; uvedeno v knize: *Velký inkvizitor*; Velehrad, 2000; str. 144)

2 ZROZENÍ RUSKÉHO IMPÉRIA

2.1 Velké schizma

Římští papežové si začali dělat právní nárok na správu celé církve. Lev IX. prostřednictvím kardinála Huberta ze Silva Cardina vyžadoval poslušnost od patriarchy Michala. Svoji pozici stavěli papežové na nástupnictví sv. Petra. Patriarcha Michal I. Kerullarius se ale papeži Lvu IX. nepodvolil, vysloužil si proto od kardinála Huberta exkomunikační bulu, kterou 16.7.1054 položil před věřící na oltář chrámu Hagia Sofia. Patriarcha vůči papeži Lvu postupoval stejně, což vedlo k oficiálnímu oddělení římského a ortodoxního křesťanstva.

Kořeny schizmatu sahají až do roku 451, kdy se konal chalcedonský koncil, kdy „nový Řím“ (Konstantinopol) získal stejná práva jako starý Řím. Papež Lev I. odmítl potvrdit výsledek koncilu i přes naléhání ostatních účastníků a císaře Marciána. Konstantinopol však z touhy po samostatnosti odpověděl rozvojem vlastní liturgie, kterou považoval za tu pravověrnou (ortodoxní). Římské církvi Východ vyčítal odklon od pravého Kristova učení.

K vyhocení situace došlo v roce 867, kdy se k papeži o pomoc obrátil patriarcha Ignatios, jenž byl donucen k odchodu patriarchou Fotiem podporovaným císařem. Fotius rovněž usiloval o jurisdikci v jižní Itálii, kam v té době zasahovala moc papeže. Papež zareagoval žádostí o Fotiovo sesazení. Sešla se synoda východních patriarchů Alexandrie, Antiochie a Jeruzaléma, která římského biskupa za herezi vyloučila z církve. Vztahy mezi Východem a Západem ochladly. Situace se však záhy zklidnila díky novému císaři Basileovi I., jenž se přiklonil k patriarchovi Ignatiovi a Fotia na žádost papeže Hadriána II. exkomunikoval. Za 8 let po smrti Ignatia získal stolec patriarchy znovu Fotius. V té době byl již však Fotius Římem, resp. papežem Janem VIII., respektován z politických důvodů.

V roce 1043 vzešla nová krize od patriarchy Michala I., jenž v roce 1053 nechal zavřít latinské kláštery a kostely v Konstantinopoli. Kritizoval západní omyly: nekvašený chléb pro hostie, používání zabitých zvířat, v nichž je ještě krev, omezování zpěvu Aleluja v postní době, celibát kněží a hlavně mylné pojetí Ducha svatého, který podle latiníků vychází z Otce i Syna, přestože správně (řecky) z Otce skrze Syna. Kerullarius se opovážil ke kritice Říma zřejmě hned z několika důvodů: chtěl zabránit papežské jurisdikci v jižní Itálii, chtěl zarazit chybný vývoj západní církve, ale zřejmě chtěl i pro sebe získat stejnou prestiž jako měl římský papež. Římská strana se prostřednictvím papeže Lva IX. a jeho kardinála Huberta nebránila strategicky, ale útočně. V roce 1054 patriarchu Michala obvinila ze smilstva, když dovolí manželství svým kněžím, přestože ve prospěch řecké strany hovořil niceský koncil, který manželství povoloval. Rovněž označila řecké pojetí Ducha svatého za kacírské. Došlo k již výše zmíněné exkomunikaci obou nejvyšších představitelů církví. Do schizmatu byly vtaženy i církve Ruska, Rumunska, Bulharska a Srbska.

Schizma však nebylo vyvoláno pouze zvlí dvou osob, protože je oba přežilo o dalších 9 století. Vzájemná exkomunikace byla zrušena až 7.12.1965 ve stejný okamžik v Římě a i v Konstantinopoli.

2.2 Ruská pravoslavná církev

Ruská pravoslavná církev, jedna z ortodoxních církví, procházela v 17. století za vlády cara Alexeje, cara Fjodora III., za regentky (carů Ivana a Petra) Sofie a za cara Petra I. velkými změnami. V roce 1652 patriarcha Nikon dokončil řadu let probíhající revizi církevních textů a unifikaci pravoslavného ritu. Liturgická reforma byla posvěcena v roce 1654 za vlády cara Alexeje, ale ne všichni představitelé církve „novoty“ přijali. Reforma vyvolala konflikt a vyžádala si tisíce mrtvých. Došlo k rozkolu v ruské církvi mezi starověrci a příznivci Nikonových reforem. Starověrci byli sněmem v letech 1666-1667 exkomunikováni. Na stranu starověrců se postavili i nejvyšší představitelé církve, přestože byli tvrdě perzekuováni, pronásledováni a většinou i upáleni. Starověrci si proti sobě

popudili cara výrokem, že Bůh je jen na nebesích, kterým popřeli cara jako pozemské božstvo. Starověrci prchali před režimem hlavně na Sibiř do neprostupné Tajgy, kde se ukryli před světem, a dokonce v mnohých případech tak v naprosté izolaci přežili až do konce 19. století. Starověrci byli, hlavně za regentky carevny Sofie, upalováni po celých skupinách v obydlích. Starověrci z hrdosti často předcházeli jasné hrůzné smrti sami, nedopřáli vrchnosti tuto „radost“ a upalovali se sami. Dramatickému odchodu ze života dalo přednost v letech 1675-91 přes 20000 starověrců. S nástupem cara Petra I. jako samovládce se situace uklidnila. V ruce s rozkolem v církvi mezi „novým a starým“ se rozhořela tato debata ve všech směrech fungování tehdejší společnosti v Rusku: Má být Rusko jako vždy světem „samo o sobě“ nebo se má otevřít novému – dosud nepoznané civilizaci Západu?

Rozkol v pravoslavné církvi o „odkaz předků“, kdy byli stoupenci staré víry upalováni ještě za regentky Sofie, pokračoval i za panování cara Petra I., i když za jeho vlády došlo k uklidnění situace, neboť podle něj *„nad svědomím lidí vládne jen Kristus“*⁶. Považoval církev za bdící nad normami a duchovním životem lidu. V roce 1716 nakázal jednou ročně zpověď a obnovil povinnost o nedělích a svátcích chodit do kostela. To proto, aby měl nekalé snahy svých poddaných pod kontrolou. Popy pověřil povinností informovat okamžitě úřady o všem nežádoucím, z čeho se jim poddaní vyzpovídají. Bral církev jako součást státní správy. V roce 1700 po smrti patriarchy Adriana otálel se jmenováním nástupce a sám prohlásil, že on je panovník i patriarcha zároveň. Později jmenoval kyjevského mnicha Stefana Javorského exarchou – ochráncem stolce patriarchy a v prosinci téhož roku úřad patriarchy zrušil. Rovněž kláštery a jejich majetek přiřadil ke státnímu a nechal ho spravovat „Klášterním prikazem“, později Nejsvětějším synodem. Mnichům byl vyplácen žold jen na minimální obživu. Tím udělal velký krok k zestátnění ruské pravoslavné církve a přeměnil ji v instituci sloužící moci cara. Starověrci cara neznepokojovali, naopak využil jejich situace a dovolil jim vyznávat svoji

⁶ ŠVANKMAJER, Milan. *Petr I. Zrození impéria*. NLN s.r.o., 1999. Str. 202

starou víru, když budou platit dvojnásobné daně a budou stále označeni: muži pentlí a ženy čepcem s rohy.

Církev brojila proti carovi a doufala v brzký nástup careviče Alexeje. Petr proto rychle dokončil podřízení církve státu. V roce 1721 zřídil Duchovní kolegium – Nejvyšší vládnoucí synod, a zrušil úřad exarchy, jehož postavil do čela kolegia (ministerstva) jako prezidenta.

2.3 Imperátor Petr I. „Veliký“

2.3.1 Cesta k trůnu

30.5. roku 1718 „od stvoření světa“ (tzn. v roce 1672) se narodil Petr, 14. potomek cara Alexeje, jenž umřel v jeho 4 letech. Alexejovým nástupcem se stal Fjodor III. Alexejevič, Petřův nevlastní starší a velmi nemocný bratr, který se během své krátké panovnické éry (1676-1682) zasloužil: o založení Slovansko-řecké duchovní akademie; zrušení, resp. spálení tzv. knih o pořadí urozenosti, které rozdělovalo ruskou šlechtu na vyšší a nižší, kdy nerozhodoval v urozenosti věk a zásluhy, ale „výška“ urozenosti; zřízení chudobinců; zmírnění trestů – místo hrdelních trestů bylo vyhnání na Sibiř a nevěrné ženy již za svůj hřích nezaplatily ztrátou hlavy, ale jen nuceným odživotním pobytem v klášteře. Po ustanovení Fjodora carem se moci chopili příbuzní ze strany jeho zesnulé matky a carevna (vdova) Natálie se synem Petrem a dcerou Natálií (včetně celé její rodiny Naryškynů a svého dvora) byla vypuzena z Kremlu na carské letní sídlo v Preobraženském na okraji Moskvy. Car Fjodor však na svého malého bratra nezapomněl a dopřál mu od 5 let soukromého učitele Nikitu Zotova, jenž careviče učil náboženské liturgii a dějepisu. Pod jeho vedením se začal Petr cítit jako ten pravý dědic a pokračovatel dřívějších carů – imperátorů. Společně s ním vyrůstali a učili se jeho vrstevníci z různých bojarských rodin, kterým později, jako car Petr I., propůjčil nejvyšší vládní funkce.

Car Fjodor III. zesnul v roce 1682. Carským dvorem otráslo drama, kdo po něm převezme vládu. Ve „hře“ byli dva kandidáti: šestnáctiletý Ivan, vlastní bratr Fjodora a Fjodorův nevlastní bratr Petr, jenž si v roce nastolení užíval bezstarostný věk 10-ti let. Bojaři podpoření nejvyšším klérem upřednostnili Petra před jeho neduživým nevlastním bratrem Ivanem. S tím se nesmířila dosud vládnoucí rodina Maloslavských, především Fjodorova a Ivanova vlastní sestra Sofie. Vyprovokovala povstání střelců, tehdy jediné ozbrojené složky v Rusku, proti rodině nastoleného cara Petra. Situace se Sofii vymkla z rukou a povstání přerostlo v krvavý boj, kdy bylo zabito mnoho významných členů obou vládnoucích rodin. Situace se zklidnila nastolením careviče Ivana jako prvního cara a careviče Petra jako cara druhého, přičemž moc a vláda spadla do klína carevně regentce (obou carů) Sofii. Ihned po stabilizování moci musela Istí oklestit pravomoci střelců, které jim za pomoc při převratu před časem sama slíbila. Krvavé nepokoje v zemi v roce 1682, kterým byl malý carevič Petr nucen přihlížet, zanechali v jeho duši nesmazatelné stopy.

Ivan V. a Petr I. sice společně usedali na stříbrný trůn, odkud ale byli nuceni vydávat rozkazy přicházející od regentky Sofie. Petr postupně začínal svoji nevlastní sestru Sofii nenávidět za to, jak se chovala k jeho rodině. Nutila je žít v nevyhovujících podmínkách a v chudobě stále v Preobraženském. Stejnou nenávistí vůči Petrovi hořela i Sofie, chtěla se jej zbavit do jeho plnoletosti, jelikož věděla, že její vlastní retardovaný bratr Ivan není pro ni žádnou hrozbou. Najala Petrovi opět, před lety ze služby propuštěného za opilství, učitele Zotova ve víře, že naučí i malého careviče ve velké míře již odmala holdovat alkoholu, aby ji už nestál v cestě k neomezené moci v zemi. Byla přesvědčena, že Petr uvězněn v malé vsi uprostřed bídy a hladu, bez vzdělaných učitelů, zpustne, zhloupne a nebude jako car použitelný. Plnila proto Petrovy prosby o financování her na válku. Tato bezelstná dětská hra financována carskými penězi měla za následek plné zformování, vyzbrojení a vyučení dvou Petrových pluků v Preobraženském a ve vedlejší vesnici Semenovském, které se staly později základem Petrovy ruské armády. Přestože se se

všemi svými „spolubojovníky“ stýkal jako se sobě rovnými, oni jej uznávali za svého jediného vůdce. Plán carevně nevyšel. Petr dostal skvělou „školu života“. Učil se od svých „sousedů“ ve své i vedlejší vsi, která byla Německou svobodou, tzn. místem, kde smějí svobodně žít cizinci (Němci), ti, kteří nemluví rusky (jsou z toho pohledu němí). Vyučil se od nich 14 řemeslům, matematice, algebře, vlámštině a němčině. Díky nim poznal Petr Evropu, aniž by kdy opustil Rusko. Dostal ale jiné vzdělání než bylo žádoucí u cara; neovládal filosofii, dvorskou etiketu, literaturu, ale věděl, jak to v Evropě v běžném životě chodí.

V lednu 1689 byl sedmnáctiletý Petr ožen s dvacetiletou Jevdokijí Lopuchinovou, jež záhy po svatbě otěhotněla a porodila careviče Alexeje. To byl důkaz Petrovi plnoletosti a nic nebránilo tomu, aby se ujal vlády. Postupně Petra podpořili všichni včetně posledního spojence regentky Sofie, vzdělaného knížete Golicyna. Sofie byla nucena uznat porážku a byla odejita do kláštera. Ale ani po jejím odchodu nevládl Ivan ani Petr skutečně; Ivan pro svoji choromyslnost a Petr proto, že neměl o vládnutí zájem. Žil v té době jako pravý mušketýr 17. století uprostřed své „potěšené“ armády; pořádal cvičení a vojenské manévry. Vláda byla v rukou carevny (matky) Natálie a jejího bratra knížete Lea Naryškyna. Její vláda byla ale nečinná, bujela korupce, rozkrádání státu, konaly se nespravedlivé soudy a lidé strádali po všech stránkách. Petr nebyl ochoten nastěhovat se zpět do Kremlu za svojí manželkou a matkou, nenáviděl palác za to, jakých hrůz tam byl svědkem. Jeho zdi navštěvoval jen zřídka kvůli matce, kterou bezmezně miloval. Po její smrti Petr do Kremlu už nikdy nevkročil. S manželkou Jevdokijí se proto odloučili. Jejich rozchod byl definitivní po smrti jejich dalších dvou synů Alexandra a Pavla. Petr svoji manželku zapudil a nechal ji odstranit do kláštera, ze kterého ji vysvobodil až její vnuk, car Petr II., na sklonku jejího života.

V roce 1696 zemřel car Ivan V. na kurděje a Petr I. se stal jediným samoděržavým vládcem „vší Rusi“. Spolu s Ivanem zemřela i stará Moskevská Rus. Od té doby se Rusko začalo proměňovat a nebylo už nikdy takové, jako před carem Petrem I., na jedné straně samoděržavým

carem nevážícím si sám sebe ani jiných lidí a na druhé straně člověkem vzešlým z chudých poměrů a skromně žijícím až do smrti.

Záhy po svém nastoupení na trůn podnikl Petr velkou cestu po Evropě, aby do země přivezl odborníky na techniku a zbrojaře, neboť těch byl v zemi nedostatek. Car nechal sice stavět velké válečné lodě, ale nikdo v zemi je neuměl vyzbrojit a technicky vybavit. Podnikl svoji diplomaticko-vzdělávací cestu rovněž kvůli získání spojenců v připravované válce s Turky. Sám cestoval inkognito jako úředník Petr Michajlovič. Před odjezdem vše zařídil tak, aby nemohl být v době své osobní nepřítomnosti svržen.

2.3.2 Vláša cara – „lidojeda“

V roce 1698, po svém návratu z Evropy se Petr plně ujal politické moci a na místa předních úředníků země dosadil své věrné. On nehleděl na rodinnou příbuznost. Bojarská дума začala ztrácet na významu, až byla zrušena a vystřídána v roce 1711 senátem. Petr I. „Veliký“ – imperátor potřeboval velké množství prostředků na financování armády a válek, které vedl. Peníze na „své“ výdaje sháněl pomocí daní, které byly neúnosné. Lid pohlížel na cara jako na „lidojeda“, nechápal jeho cíle, snahy ani činy, vnímal jen neustále se zvyšující daně a povinnost posílat z vesnic rekruty do armády. Častá byla, i přes veškeré represe, povstání proti novým pořádkům cara Petra; největší proběhla na Donu. Byla sice krvavě potlačena, přesto jasně svědčí o tom, jak byl „car-němec“ chápán a jaká hluboká propast byla mezi jeho reformátorskými snahami a chápáním jeho cílů mezi lidem.

Po smrti Petrovy matky, carevny Natálie, se nestal jeho nejbližším člověk syn Alexej, ale Petrova druhá manželka Kateřina Vasilovská, později carevna Kateřina I. Kateřina, vlastním jménem Marta Skawronská – služebná saského evangelického pastora, která se s ním dostala do ruského zajetí. Její další životní cesta, po pravoslavném křtu a přijetí jména Kateřina Vasilovská, vedla do fraucimoru carice Natálie Alexejevny,

kde se s ní seznámil car Petr a tajně se s ní oženil. Jejich manželství legitimizoval velkolepou svatbou až v roce 1712 po návratu z nečekaně úspěšně dokončeného válečného tažení proti Turecku, kde jej Kateřina doprovázela. Z Marty se stala carevna Kateřina Michajlovna, jež svému muži porodila 18 dětí, bohužel dospělosti se dožily jen dvě dcery Anna a Alžběta. Carevič Alexej byl odsunut otcem do pozadí a později zemřel násilnou smrtí. Carevna Kateřina I. nastoupila na trůn po smrti svého manžela Petra, na kterém ji vystřídal, po její smrti a po dvou letech Petrův vnuk a Alexejův syn, car Petr II.

Carevič Alexej, jediný Petrův syn doživší se dospělého věku, byl zcela odlišný od svého otce, jenž se považoval spíše za vojáka a prvního úředníka říše, kdežto Alexej, stejně jako jeho děd, car Alexej, byl „otcem svého lidu“. Využíval pohodlí kremelského paláce, kde zůstal i po vypuzení jeho matky Jevdokije do kláštera. Alexej matku miloval a udržoval s ní celý život tajnou korespondenci. Když mu bylo 13 let, poslal jej car jako řadového vojáka do bombardýrské roty, aby se naučil vojenskému řemeslu. V 19 letech byl carevič poslán na výchovu do domu polského krále Augusta II. v Drážďanech. Za manželku mu byla vybrána dcera hannoverského kurfiřta Sofie Charlotta Brunšvicko-Wolfenbüttelská (jejich rod sahal až k císařské dynastii Welfů), jejíž starší sestra Alžběta byla manželkou císaře Karla VI. Pravověrný Alexej nestál o „manželku-kacířku“, přesto poslechl otce. Rovněž byl otcem donucen pobývat v carském domě v Petrohradě, který nesnášel. Sofie po svatbě porodila dceru a za další rok syna Petra Alexejeviče (pozdější car Petr II.), ale záhy nato zemřela.

Car Petr věděl, že Alexej nesdílí jeho reformátorské přesvědčení a je nadějí všech lidí toužících po zavedení starých pořádků na Rusi. Tomu chtěl car zabránit a všemožně po mnoho let přesvědčoval syna, aby změnil svoje názory a pokračoval v jeho díle. To se nepodařilo, proto byl carevič obviněn ve vykonstruovaném procesu a odsouzen k trestu smrti.

Car Petr I. se nezdráhal zaplatit životem svého syna⁷ za udržení novátorských změn ve vedení a řízení ruského státu.

Daňové zatížení, neúroda a nemoci decimovaly obyvatelstvo na sklonku Petrova života. Lidé umírali hlady po tisících. Nemocný byl ale i sám mocný imperátor. Od 20 let trpěl zřejmě Parkinsonovou chorobou a častými nervovými záchvaty, byl těžký alkoholik, plíce měl vyřízené kouřením, onemocněl i syfilidou a trpěl zvětšenými močovými kameny. Opakovaně se léčil v lázních i na našem území (Karlovy Vary a Teplice). Car zemřel v lednu 1725 na selhání ledvin. Umíral 9 dní při plném vědomí v hrozných bolestech.

V předmluvě k Vojenskému řádu z roku 1716 stojí: *„Car není nikomu na světě povinen zodpovídat se ze svých činů. Má právo a moc vládnout svými zeměmi podle své vůle.“*⁸

Bolestné reformy Petra „Velikého“ byly revolucí shora a byly zcela logickým vyústěním náboženského a sociálního rozpolcení Ruska. Tatarská nadvláda uvrhla Rusko do uzavřenosti a moskevské období tuto osamocenost ještě prohloubilo. Pak přišla doba, kdy bylo potřeba z ní vystoupit. Bez razantních reforem Petra I. by k tomu ale nikdy nedošlo; bez nich by se nemohl ruský národ rozvíjet. Ovšem je nutné podotknout, že obchodní styk s Evropou, převážně s Německem, započal už v totalitním moskevském období v 15. století. V 17. století ruský obchod a průmysl již naprosto samozřejmě ovládali cizinci, zpočátku Angličané a Holanďané.

Petr „Veliký“ byl typický ruský člověk: nenáviděl životní styl moskevského státu; uměl být hrubý; měl nechut ke konvencím; jeho

⁷ O zvrácené povaze cara Petra svědčí i okolnosti kolem popravy jeho bývalé milenky Marie Hamiltonové, anglické uprchlice ve službách carevny Kateřiny, která propadla hrdlem za údajné zabití dítěte, které měla s knížetem Orlovem. Car se popravy účastnil. Po jejím vykonání zvedl hlavu, políbil ji a přikázal všem přihlížejícím, aby přistoupili a nahlédli do Mariina krku a poučil je přednáškou z anatomie. Mariinu hlavu naložil do lihu a přidal ji k jiným podobně hrůzným exemplářům své anatomické sbírky. Carevna Kateřina později hlavu Marie křesťansky pohřbila

⁸ ŠVANKMAJER, Milan. *Petr I. Zrození impéria*. NLN s.r.o., 1999. Str.234

demokratismus byl svérázný; miloval pravdu a Rusko. Na druhou stranu některými svými činy připomínal bolševiky: sekularizoval ruskou říši a přiblížil jí západnímu osvíceneckému absolutismu. Za jeho vlády došlo k rozkolu mezi nejvyšší vrstvou ruské společnosti a prostým lidem⁹, který v sobě ještě ochraňoval staré náboženské představy a tužby. Celá petrovská epocha se vyznačovala střetem mezi Západem a Východem. Z této doby pochází dualismus, tak příznačný pro osud Ruska, jež západní národy nepoznaly. Petr I. měl neoddiskutovatelný přínos pro vznik ruské vzdělanosti a vědy. Věřil, že ruský národ je nadaný k vědění ve všech oborech. Rusové se však doopravdy vědecky myslet a tvořit naučili až na počátku 19. století. Geniální vědec Lomonosov byl v polovině 18. století ve svém bádání naprosto osamocen.

Počátek 19. století je spojený s vládou Alexandra I., inteligenta na ruském trůně. Období jeho vlády (umírá v prosinci 1825) bylo epochou ruského universalismu: mystické proudy, zednické lóže, interkonfesionální křesťanství, Biblická společnost, Svatá aliance, vlastenecká válka, děkabristé, Puškin, ruská poezie. Alexandr, díky svému vychovateli Luharpemu, nenáviděl nevolnictví; sympatizoval s republikou, francouzskou revolucí a svobodou. Romantický ruský car, iniciátor Svaté aliance¹⁰, předal však vládu tyranskému Arakčejevovi. Situace ve společnosti se vyhrtila a vyústila v povstání děkabristů - první osvobozenécké hnutí v Rusku vzešlé z řad vyšší šlechty v prosinci 1825¹¹. Bylo neúspěšné a násilně potlačené Alexandrovým nástupcem Mikulášem I. Právě v atmosféře hrůzy a strachu, jež zakořenila v myslích lidí po

⁹ O půlstoletí později, za vlády Kateřiny II. „Veliké“, ruský národ definitivně upadl do nevolnictví a život šlechty si ani nedovedl představit.

¹⁰ Svatá aliance, podle ideálu svého zakladatele Alexandra I., společenství národů na půdě křesťanského universalismu, byla ale bohužel v praxi přetvořena realistickým rakouským politikem Metternichem ve společenství knížat proti národům.

¹¹ Povstání děkabristů, důstojníků Petrohradských pluků, vypuklo v prosinci 1825, kdy umřel car Alexandr I. Pavlovič. Povstalci pod vedením plukovníka Pavla Pestela chtěli v den korunovace nového cara Mikuláše I. Pavloviče převzít moc ve státě a nastolit konstituční monarchii nebo republiku vojenským převratem. Většina stoupenců plukovníka Pestela ale nesdílela jeho ideály Francouzské revoluce a povstání podporovali s cílem dosadit na trůn velkovévodu Konstantina Pavloviče.

krvavém potlačení děkabristů, se zrodilo tvůrčí myšlení jako antipod politiky útlaku a temna v mikulášské době. „*Ruské myšlení se zrodilo ve tmách;*“¹² Dostojevského myšlení se zrodilo v tmách.

¹² BERĎAJEV, Nikolaj, Alexandrovič. *Ruská idea*. Oikoymenth, 2003. Str. 26

3 DOSTOJEVSKIJ – ČLOVĚK PLNÝ VÁŠNÍ

Fjodor Michajlovič byl vždy silně pro osobní svobodu každého člověka, na druhou stranu byl ale stejně silně zahleděný sám do sebe, byl samolibý a ve svých názorech neústupný. Už jako dítě se těžko podroboval autoritě, což vedlo k častým konfliktům s jeho otcem, jak Dostojevskij popsal ve svých *Vzpomínkách*. V období svého dospívání byl samotářský, ne že by se nezajímal o životy druhých, naopak, byl velmi citlivý k lidem ve svém okolí, ale reálný život se svými složitostmi se natolik vzdaloval jeho ideálu, proto jemu vlastní samolibost mu veleva spíše žít v ústraní. Se svými „vyvolenými“ často obědval v restauracích a obšťastňoval je plamennými projevy o nejlepších soudobých literárních dílech. „*Dostojevskij miluje vášnivě a chce být milovaný. Pokládá se za člověka s velkým srdcem, které však nesmí vyjádřit své city.*“¹³ Jeho nezištná добрota k druhým byla vedena do krajnosti. Přál si všem pomáhat na úkor svých osobních možností. Baron Wrangel¹⁴, jenž byl Dostojevskému nejbližší v době jeho vyhnanství na Sibiři, píše o jeho náklonnosti a shovívavosti k lidem „jakoby z jiného světa“. Dostojevskij Wrangelovi vštěpoval ohromný cit lidskosti. Učil jej, že každý člověk je úžasná a neopakovatelná bytost. Slavný spisovatel měl pochopení i pro ty nejhorší stránky člověka, jež omlouval slovy: „*takových je Bůh stvořil*“¹⁵. S naprostou samozřejmostí převzal starost o rodinu svého zesnulého bratra Michaila, o nevlastního syna Pavla Isajeva z prvního manželství, ale i o úplně cizí lidi. Nevlastní syn Pavel byl problémový, nevážil si dobroty a péče Dostojevského. Nevydržel dlouho kvůli svoji pyšné povaze v žádném ze zaměstnání, která mu nevlastní otec díky osobním stykům obstaral. Pavel měl vždy vysoké finanční nároky, přesto jej Dostojevskij snášel nesmírně trpělivě a do své smrti ho nezištně podporoval.

¹³ LOSSKIJ, Nikolaj, Onufrijevič. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhled*. Tranoscius, 1946. Str.10

¹⁴ Baron Wrangel v Semipalatinsku v prosinci roku 1854 nastoupil službu státního zástupce. Byl sem jako jednadvacetiletý mladík dosazen z ministerstva spravedlnosti, kde působil po ukončení lycea v Petrohradě. Wrangel s Dostojevským společně strávili v Semipalatinsku dva roky.

¹⁵ WRANGEL, A.,E.; *Vzpomínky na F.M.Dostojevského na Sibiři 1854-1856*; Grosman a Svoboda, 1913. Str.41

Dostojevskij považoval za nejdůležitější odkaz Ježíše Krista ideu odpuštění a sám se v životě podle toho choval. Jedním důkazem za všechno odpuštění, které věnoval svému okolí, je příhoda se sedlákem, jenž Fjodora Michajloviče uhodil do tváře. Úder byl natolik silný, že zanechal následky, přesto Dostojevskij „na policii prosil policejního prefekta, aby viníka propustil, že on mu to prominul.....Smírčího soudce požádal Dostojevskij, aby viníka bez trestu propustili.....Soudce odsoudil sedláka za brutální chování a nepořádek na ulici k peněžitému trestu ve výši 16 rublů anebo na 4 dny vězení na policii. Dostojevskij počkal na odsouzeného u brány a dal mu 16 rublů, aby zaplatil trest.“¹⁶

Druhá manželka ve svých vzpomínkách uvedla, že si často zoufala nad dobrotou svého muže, kterou běžně projevovat cizím lidem na úkor jejich rodiny. Nemohla v tom ale Fjodora Michajloviče opanovat, neboť věděla, jaké štěstí mu do života přinášelo, když mohl vykonat dobrý skutek. Využíval svého vlivu na mocné lidi, aby pomohl bezbranným, chudým a potřebným lidem, ať už sehnat práci nebo místo v pečovatelském domě. Obzvláště citlivý byl k neštěstí dětí. Vnímal děti, uměl s nimi mluvit a vcítit se do jejich světa, což dokázal díky své velké lásce, kterou pro děti v srdci choval. Z příkoří, jež slýchal u soudu, že se dětem děje, vyrostala jeho zloba proti dospělým tyranům a všechen ten vztek a stesk pro týrané děti vyústil ve vzpuru Ivana Karamazova proti soudobému světu, „kde je možné týrat děti“.

Dostojevskij se dva roky po smrti své první manželky znovu oženil se stenografkou Annou Smitkinovou. Z jeho strany se nejednalo o sňatek z lásky. Vášnivě city choval ve svém životě k jiným ženám, než k těm dvěma, které pojal za manželky. Sňatek se Smitkinovou považoval podle svých slov „za laciné a nucené štěstí“. Zpozoroval, že je do něj jeho stenografka zamilovaná, a on jen využil jejího citu. Během let se ale natolik sblížili, že by bez ní Dostojevskij nedokázal žít a v určitých obdobích svého života ani přežít.¹⁷ Zásadní zkouškou jejich vztahu byla nemoc Anny těsně před porodem první dcery Sofie v Ženevě. Fjodor

¹⁶ LOSSKIJ, Nikolaj, Onufrijevič. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhled*. Tranoscius, 1946. Str.11

Michajlovič se o svoji ženu upřímně bál, o to větší radost zažíval, když vše dobře dopadlo, a obě porod přežily. Šťěstí však netrvalo dlouho; Sonička jim v pouhých třech měsících zemřela na zápal plic. Dostojevskij poprvé v životě zakusil pocit obyčejného štěstí a osud mu ho vzal! Oba rodiče byli zoufalí a odcestovali ze Ženevy. Žal prolomilo až po 2,5 letech narození druhé dcery Ljuby. Dostojevskij opět zářil štěstím, kterým se snažil nakazit všechny své známé. Manželství Dostojevských bylo ukázkou lásky člověka k člověku, ale nikoli lásky vášnivé, nýbrž v ochotě obětovat se jeden pro druhého.¹⁸

Dostojevskij se stal ve svých 25 letech pod vlivem Bělinského socialistou. Vždy mu byly blízké humanistické otázky. Svazek s Bělinským a celým kroužkem kolem Petraševského jej přivedl na práh smrti, na popraviště, kde již čekal na výkon trestu smrti zastřelením; nakonec ho stál několik let trestaneckého života ve vyhnanství v Bohem zapomenuté sibiřské pustině. Každý rub má svůj líc. Tak i Dostojevskij, pod tíhou prožitých muk, pochopil nedostatky socialismu, který chtěl sice člověka individuálně niterně zdokonalit, ale na základě vnějšího nového sociálního systému, což je nemožné! Touha po sociální spravedlnosti Fjodora Michajloviče neopustila, ale už věděl, že prostředkem, jak jí docílit nebude sociální změna společenského systému, ale individuální změna v duchovní sféře člověka. *„Láska k Rusku a ruskému národu, spojená s křesťanskými ideály, vystoupila do popředí světonázoru a činnosti Dostojevského. Toužil po smíření všech národů za pomoci Ruska.“*¹⁹ Do popředí jeho zájmu se posunula postava Krista.

¹⁷ Jejich výjimečný a svým způsobem netradiční manželský vztah vystupuje je znatelný mezi řádky jejich vzájemných dopisů prezentovaných v knize *Перепуска*.

¹⁸ Vsevolod Solovjov, spisovatel, bratr náboženského myslitele V.S. Solovjova, vzpomínal na to, co Dostojevskij říkal o lásce: ten, kdo skutečně miluje, tak neuvažuje; zamiluje se do ženy, o které si myslí, že je čistá, pak se ale přesvědčí o opaku, ženu však nepřestane milovat, naopak, zamiluje si v ní její zkaženost a to je vášnivá láska.

¹⁹ LOSSKIJ, Nikolaj, Onufrijevič. *Dostojevskij a jeho křesťanský světonáhľad*. Tranoscius, 1946. Str.16

Dostojevského duše se zmítala v pozemském chaosu a jeho záporné vlastnosti vyplouvaly často napovrch. Byl přehnaně ctižádostivý a sebe-zahleděný. Z dopisů bratrovi po úspěchu *Chudých lidí* a kladné kritice Bělinského se slavný spisovatel dmul pýchou a považoval sám sebe za většího literáta, než byl kdy Gogol, neboť Gogol postupoval od celku, kdežto on jde od jednotlivostí, od podstaty věcí, od její hloubky a postupně míří až k celku. Je proto ve svém pojetí mnohem hlubší a citlivější nežli Gogol. S odstupem času s touto sebevědomou charakteristikou samotného Dostojevského nelze než souhlasit, ale jako tvrzení teprve vycházející literární hvězdy, jež má za sebou jedno povedené dílo, jde skutečně o nebetyčnou troufalost. Rovněž sám sebe považoval neskromně za většího než je Turgeněv, jelikož na jednom z literárních večerů obdržel větší věnec, což podle Dostojevského jasně odráželo jeho větší důležitost. I takto přízemní uměl Dostojevskij být!

Po *Chudých lidech* přišel *Dvojník* a další spíše chladně přijatá díla.²⁰ Slavný spisovatel z pozice své autorské sebelásky projevoval všemožně vysoké mínění o svých literárních schopnostech. Díky své mladistvé nerozvážnosti a temperamentu těžko krotil své vášně a hněv. Jeho vznětlivá povaha se stávala terčem pro ostatní literáty, hlavně Turgeněva, který velmi rád na veřejnosti vstupoval do verbálního střetu s Dostojevským, a užíval si jeho nedůstojné výpady vůči okolí a těžil z nich sám pro sebe. V této psychicky vypjaté době ho začaly ovládat epileptické záchvaty a stál „přede dveřmi“ duševní choroby. Byl neustále s někým ve sporu, až se vzdal a odešel do ústraní, aby se nerušeně

²⁰ František Kautman ve svém díle *F.M.Dostojevskij – věčný problém člověka* uvádí, že Dostojevského první díla šla ve stopách ruské literatury naturální školy: chudí úředníci, hokynáři, žebráci, zloději, tuláci, týrané děti, alkoholismus, prostitute. Záhy se s ní ale rozešel a začal směřovat jinam než ostatní příznivci naturální školy. Dostojevskij začal sestupovat do hlubin člověka, začal jej zajímat člověk jako osobnost, jako jedinečná bytost se svými vnitřními imanentními problémy. Neopustil tím sociální tematiku, naopak rozšířil zorné pole z úzkého sociálně-sentimentálního pohledu 40. let. Důraz kladl v povídkách následující *Dvojníka* na to, zda je či není lidské chování předem dané. Ztroskotané lidské osudy už nejsou plodem nelidských sociálních podmínek. Opustil sociální tematiku a přešel k tematice existenciální.

věnoval literární činnosti. Nejvyšší stupeň uražené ješitnosti a sebelásky Dostojevskij ztvárnil v *Zápiscích z podzemí*, kde odhalil „podzemí duše člověka“ tak zdrcujícím způsobem, jak se to nepovedlo ani Freudovi v celé jeho literárně-vědecké činnosti. Odhalil „žumpu“ citů nejen u druhých, ale i sám u sebe.

Z vlastních sebevražedných myšlenek a z prohlubování duševní choroby jej kupodivu zachránilo až uvěznění, soud a nový život v naprosto odlišných podmínkách, než na které byl zvyklí, v podmínkách trestaneckého tábora a následně život vyhnance. Ze Sibiře se vrátil po pěti letech a hned musel čelit dalším životním nepříjemnostem. Cesta ze sibiřského Semipalatinska vedla rodinu Dostojevských do Tveri, kde žila ještě pod dozorem. Marie Dimitrievna, první manželka Dostojevského, s níž se oženil ještě na Sibiři²¹, svého manžela nemilovala a on to věděl. Trpěl žárlivostí kvůli jejímu milenci už na Sibiři, ale i přesto pokorně čekal, jak se vztah zamilované Marie Dimitrievny a učitele Vergunova vyvine. Když Vergunov nepodnikl žádný krok, čerstvá vdova Marie Dimitrievna souhlasila se svatbou s Dostojevským. Svého milence měla však stále poblíž sebe. Přijel za ní na Sibiři nejdříve z Kuzněcka do Semipalatinska, kam se za Dostojevským po svatbě přestěhovala, a pak i to Tveri. Dcera Ljuba ve svých spisech tvrdí, že na základě této zkušenosti Dostojevskij napsal povídku *Věčný muž*.

Pár let před smrtí své první manželky navázal Dostojevskij vášnivý vztah s Apollinarií Suslovovou, mladou dvaadvacetiletou začínající spisovatelkou. Fjodor Michajlovič se nemohl se svojí nemocnou manželkou rozvést a odmítl Apollinarijino pozvání na společnou cestu do Evropy. Tím odsoudil jejich vztah k záhubě. Nakonec ale své touze podlehl a odjel za svou láskou. Bylo však už pozdě. Apollinaria se

²¹ Dostojevskij se dočkal amnestie v den korunovace cara Alexandra II. 1.10.1856. O čtyři měsíce později se oženil s Marií Dimitrijevnou Isajevovou. Svatba se konala v Kuzněcku a po svatbě se manželé vrátili zpět do Semipalatinska, kde museli zůstat ještě déle než dva roky. Marie Dimitrijevna Isajevová, vdova po bývalém gymnazijním učiteli Isajevovi, Dostojevskému učarovala ještě jako vdaná po příjezdu z Omsku do Semipalatinska. (WRANGEL, A.,E.; *Vzpomínky na F.M.Dostojevského na Sibiři 1854-1856*; Grosman a Svoboda, 1913.)

rozhodla na Dostojevského zapomenout a začala žít s mladým Španělem. Dostojevskij jí padl k nohám a hlasitě plakal: „Ztratil jsem tě, věděl jsem to.“²² Ukázalo se hned záhy, že Španěl Apollirijiny city neopětoval, a opustil jí. Dostojevskij jí byl zcela nezištně oporou a vzal ji s sebou na cestu do Itálie. Zastavili se v Baden-Badenu, kde Fjodor Michajlovič propadl hráčské vášni, se kterou roky bojoval.

Suslovová si s ním jen hrála, psychicky ho mučila pro svoje pobavení. Pouštěla ho k sobě, přestože věděla, že mu nedovolí překročit intimní práh. Dostojevskij se topil ve svých neukojených vášních. V Římě chtěla, aby jí navštěvoval na jejím pokoji; ležela nahá na posteli a sama velela, aby jí držel za ruku, a když se rozhodl sám ze své iniciativy udělat další intimní krok, odstrčila ho a vysmála se mu. Její povahu dostala do vínku v románu *Idiot krásná a krutá Nastasja Filipovna*. Cestou z Říma se definitivně rozešli. Dostojevskij ještě ale stačil v Hamburku prohrát celé své jmění a zadlužil se u Suslovové. V.V. Rozanov, jenž si Suslovovou po letech vzal, řekl o ní, že si dokázala naprosto podmanit lidi kolem sebe. Manželství Rozanova a o šestnáct let starší Apollinarie vydrželo pouhých šest let. Zážitky z cesty po Evropě s Apolinarií Suslovovou spisovatel shrnul v románu *Hráč*.

Dostojevskij sám sebe nenáviděl za svoji hráčskou vášeň, které tak často podléhal. Tolikrát prohrál všechny své peníze, pak byl nucen prát prosebné dopisy na všechny strany a pokorně čekat, až mu je někdo pošle. Jakmile je dostal, byl schopen a ochoten je opět prohrát a psát si o další. Rok 1867 (a i převážnou část dalších let až do roku 1871) strávil ze strachu před věřiteli se svou druhou ženou Annou Smitkinovou v Německu, Švýcarsku a Itálii.²³ I když manželé vycestovali do Evropy společně, často pobývali odděleně každý v jiném městě. Svědčí o tom četná korespondence mezi nimi. Fjodor psal Anně z Hamburku do

²² LOSSKIJ, Nikolaj, Onufrijevič. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhled*. Tranoscius, 1946. Str.21

²³ Srv.: ZAHŘÁDKA, M. *Ruská literatura XIX. století v kontextu evropských literatur*. Periplum, 2005

Drážďan, z Bains-Saxonu do Ženevy nebo z Wiesbadenu do Drážďan.²⁴ Anna Gregorjevna Smitkinová, mu byla oporou, díky ní už neměl nouzi a zcela se povahově změnil. Po deseti letech těžké hráčské závislosti ale Dostojevskij najednou vnitřně cítil, že je vyléčený, že už nikdy nepomyslí, že by hrál a vyhrál. Svoji závislost překonal hlavně díky trpělivosti druhé manželky Anny, jež při něm stála, přestože prohrál její vlastní šperky. Uvědomil si, jak moc jí ublížil, jak hluboko, až na samé duchovní dno, klesl. Ale dokázal se odrazit, neboť přiznal svoji vinnu a nadobro přemohl touhu po jednoduché výhře. Kdyby mu tolik nezáleželo na jeho rodině, nikdy by patrně v sobě tuto sílu nenašel.

Ještě více ponižující byly jeho projevy žárlivosti. Věděl, že je mu manželka naprosto oddána, přesto se několikrát neubráníl potřebě pohanit její počestnost. Když si vzal něco do hlavy, rozvášnil se a bezdůvodně ji napadal a osočoval. Žárlivost jej zcela ochromovala. Měl příliš „posedlou a vášnivou“ povahu, jak sám sebe Dostojevskij hodnotil v dopise Majkovskému. Zpovídal se mu, že „*ve všem zachází až do krajnosti*“.²⁵ Manželka Majkovského bydlela ve Staré Rusi blízko Dostojevských a Anna Grigorjevna Dostojevskaja se jí často svěřovala, jak ji manžel psychicky týrá svojí nesnesitelnou povahou. Z dopisů manželů Dostojevských však vyplývá, že žárlivostí byla zasažena i Anna. V jednom z dopisů, který manželovi poslala do Emcu v roce 1875, jej varovala: „*Prosím, nedívej se na krásné dámy různých národností. Nemám to ráda.*“²⁶ V několika dalších dopisech mu dokonce vyčítala nedostatečné projevování lásky vůči ní. Jinak ale jejich uhlazený a klidný manželský život bez zvrátů a vášně Dostojevského nijak literárně neinspiroval.

Strachov napsal záhy po smrti Dostojevského jeho biografii, kde slavného spisovatele vylíčil jako člověka s mnohými přednostmi. Pak ale musel bojovat sám se sebou, se svými výčitkami svědomí, neboť vědomě upravil realitu. Při sbírání materiálů o Dostojevském zjistil, jak zavržení

²⁴ Srv.: ДОСТОЕВСКИЙ, Ф., М.; ДОСТОЕВСКАЯ, А., Г.; *Переписка*; Наука, 1976, str.170

²⁵ LOSSKIJ, Nikolaj, Onufrijevič. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhled*. Tranoscius, 1946. Str.28

²⁶ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф., М.; ДОСТОЕВСКАЯ, А., Г.; *Переписка*; Наука, 1976; str. 174

hodný člověk to byl, jak sám sebe podobně jako Rousseau považoval neskromně za největšího člověka na světě. N. N. Strachov hovořil o Dostojevském jako o „podzemním člověku“, který je „zlý, závistivý a prostopášný.... a nebýt tak zlý a chytrý, byl by prostě směšný.“²⁷ Dostojevskij může vděčit svému intelektu, že si zachoval důstojnost. Losskij se domníval, že jeho dílo není nic jiného než omluvou sebe sama, omluvou svojí nevládné povahy. Na příbězích svých hrdinů ukazuje, že v každém člověku je vždy větší či menší část nízkosti.

Vnitřní život Dostojevského utvářely dva nereálné světy, které navštěvoval bezděčně: jeden rajský a božský před záchvatem epilepsie a ve spánku ve snech druhý, satanský svět plný násilí a krutosti. Oba tyto světy obohatily jeho literární činnost a bez zkušeností z nich by nikdy nestvořil tak dech-beroucí dílo. Mohu podotknout, že nerudnost a netečnost se u autora projevovala většinou kvůli bolestem, které ho sužovaly. Nebyla to jen epilepsie, ale i hemeroidy a plicní choroba, jíž v roce 1881 podlehl.

²⁷ ZAHŘÁDKA, Miroslav. *Ruská literatura XIX. století v kontextu evropských literatur*. Periplum, 2005. Str. 149

4 DOSTOJEVSKIJ – ČLOVĚK NÁBOŽENSKY ZALOŽENÝ

Michail Andrejevič Dostojevskij, otec Fjodora Michajloviče, lékař v armádní nemocnici v Moskvě, byl přísný a nepřístupný člověk. Naopak matka Marie Fjodorovna, byla pobožná, hodná a citlivá žena. Fjodor Michajlovič společně se svými bratry Michailem a Andrejem zažívali poklidné dětství; rodiče jim hodně četli a otec je učil latinsky. Oba rodiče měli vysoký smysl pro rodinu a rodinou čest, jak to bývalo v aristokratických rodinách zvykem. Idylka spokojené rodiny se vytratila se smrtí matky Marie Fjodorovny. Otec odešel z Moskvy na penzi na svůj statek, propadl alkoholu a nemravnému životu, na který doplatil životem. Zabili jej jeho mužici poté, co se zapletl s jednou z nevolnických žen.

Dostojevského nejstarší vzpomínky z dětství byly spojeny s návštěvou kostela nebo s pravidelnými modlitbami. Jeho dětská modlitba ho provázela celým životem a předal ji i svým dětem. Utíkal se k ní vždy, když zakoušel v životě krušné chvíle. V dětství od své matky přijal do svého srdce víru v Krista, kterou na prahu dospělosti na několik let ztratil, a pak, jak sám zapsal do svých poznámek, ji opět „od lidu“ získal zpět. Na škole byl spolužákům svým hlubokým náboženským přesvědčením spíše k smíchu. V lyceu Dostojevskij hodně četl, zamiloval se do Viktora Huga, který upozadil v jeho zájmu Schillera, Shakespeara a Goetha. Losskij si všiml v dopisech, které psal bratrovi v tomto období části, kde Fjodor přirovnával Boha k Homérovi. Bůh už neměl v duši Dostojevského výhradní místo, ale dělil se o něj s Homérem. Obdiv k Homérovi jej neopustil ani po letech. V *Dvojníkově* jemu a Puškinovi vzdává hold v následujících slovech: *„Ach, kdybych byl básník - pochopitelně alespoň takový, jako byl Homér nebo Puškin, nikdo méně talentovaný by se do toho nemohl míchat - , tak tedy kdybych byl básník, určitě bych čtenářům vylíčil sytými barvami a rozmáchlým štětcem celý ten přeslavný den.“*²⁸

V roce 1845 se seznámil s Bělinským, jenž podlehl literárnímu kouzlu jeho *Chudých lidí*. Bělinskij představil Dostojevskému ideály socialismu, které zpočátku Dostojevskij bezvýhradně přijal. Později se

²⁸ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Dvojník*. Volvox Globator, Praha, 2001. Str. 22

s Bělinským rozešel patrně kvůli sporu „o ideály v literatuře a literárních směrech“.²⁹ V období přátelství s Bělinským přijal ideály socialismu a opustil křesťanské ideály. Stal se evropským liberálem. Dostojevskij ale opustil jen církevní učení o Kristu jako o Bohočlověku; osobní úctu ke Kristu jako ztělesnění nejvyššího dobra si zachoval po celý život. Tuto úctu uměl šířit i mezi své známé. Příkladem je lékař Janovský, se kterým se Dostojevskij spřátelil. Dokázali spolu hodiny diskutovat o literatuře a hlavně o náboženství. Lékař přiznal, že mu Fjodor Michajlovič ukázal pravou sílu a důležitost evangelia a on díky tomu v životě ustál všelijaká utrpení.

V roce 1847 začal Dostojevskij navštěvovat „pátky Petraševců“. Náklonnost k této společnosti ale neznamenal jeho návrat k socialistickým ideálům („bez Boha“) Bělinského, naopak, Dostojevského ještě více nasměrovala od pozice ateistického socialismu. Petraševského Fjodor Michajlovič osobně neměl rád, neboť jej považoval za bezbožníka. V jednom ze svých veřejných projevů se Petraševskij nezdráhal nazvat Krista demagogem, který neúspěšně zakončil svoji kariéru.³⁰ Dostojevskij navštěvoval kroužek hlavně kvůli řešení reformy soudnictví, svobody tisku a nevolnictví. Na jednom ze setkání Dostojevskij přečetl list Bělinského adresovaný Gogolovi, za což si vysloužil vězení, nevykonaný trest smrti a nakonec trestanecký tábor a léta vyhnanství. Podle vlastních slov přečetl tehdy dopis jen proto, že to Petraševskému slíbil. Ale zřejmě i proto, že s Bělinského názory již delší dobu nesouhlasil a on v dopise najednou odkryl svoji lepší duchovní stránku, s níž se mohl slavný spisovatel ztotožnit. Mluvil zde o Kristu velmi lichotivě a soucitně a ochotně vystupoval proti ruské pravoslavné církvi. Dostojevskij neměl ruské kněží dlouho rád. K jeho „usmíření“ s ortodoxní církví došlo až o mnoho let později. Ve vyhnanství s knížetem Wranglelem hovořil o Kristovi vždy

²⁹ LOSSKIJ, Nikolaj, Onufrijevič. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhled*. Tranoscius, 1946. Str.36

³⁰ LOSSKIJ, Nikolaj, Onufrijevič. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhled*. Tranoscius, 1946. Str.39

velmi nadšeně, ale místní církevní hodnostáře rád neměl a do kostela zašel jen výjimečně.

Po předčtení dopisu od Bělinského se ocitl v Petropavlovské pevnosti. Pomalu se vlekoucí čas ve vězení si krátil čtením *Bible* ve francouzštině a slovanštině. Později si uvědomil, že mu rozjímání nad *Biblí* změnilo život. Po vyřčení rozsudku smrti zažíval mystický strach z neznámého života, který ho během několika hodin čekal; strach sílil každou minutou. Na popravišti tváří v tvář neodvratnému konci litoval všeho promarněného času. Tento hluboký, otřesný zážitek se nadobro vryl do jeho duše a nesmazala ho ani spásná úleva po zrušení rozsudku.³¹ Fjodor Michajlovič už nebyl nikdy stejný jako před uvězněním; prodělal svůj duchovní přerod v jiného člověka. Uvědomil si, že „*život je dar, život je štěstí*“³².

Trestanecký tábor mu přinesl další nové poznání, poznání života v osamění, přestože bylo kolem něj spousta lidí. Prostí lidé v táboře v Omsku šlechtice-petraševce nepřijali. První rok zůstal sám jen se svým evangeliem, které dostal darem od žen a dcer děkabristů Aněnkova a Murovjeva (nikdy na jejich podporu nezapomněl a vždy jim byl vděčný). Jedné z těchto žen z Omsku, ještě před transferem do Semipalatinska, napsal, že pro něj neexistuje nic vyššího než Kristus a „*i kdyby mu někdo dokázal, že pravda je mimo Krista, tak bych raději zůstal s Kristem než s pravdou.*“³³

V trestaneckém táboře mladému spisovateli neunikl fakt důležitosti bohoslužby a osobní působení kněze na život vězňů. Viděl na vlastní oči přínos církve do každodenní beznadějně reality odsouzených. V táboře

³¹ Podle F. X. Šaldy je Dostojevskij extatik zamilovaný do života týranou láskou sílící tím více, čím více je k němu život krutý. Všechny jeho dramatické konflikty vyúsťují v otázce: žít či nežít? On říká žít za každou cenu! (KAUTMAN, František; *F.M.Dostojevskij – věčný problém člověka*; Rozmluvy, 1992)

³² LOSSKIJ, Nikolaj, Onufrijevič. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhled*. Tranoscius, 1946. Str.41

³³ WRANGEL, A.,E.; *Vzpomínky na F.M.Dostojevského na Sibiři 1854-1856*; Grosman a Svoboda, 1913. Str. 63

udělal Dostojevskij bohulibý čin – naučil číst tatarského mladíka Aleje, a cítil, jak tímto skutkem vnitřně ožil. Kvůli uchování vzpomínky na Aleje a na ten pocit, který jej hřál u srdce, nechal si do sibiřského vyhnanství kromě spisů Otců církve zaslat i Korán. Konečný návrat Fjodora Michajloviče k pravoslaví proběhl v 60. letech 19. století.

Trest ve vězení a ve vyhnanství přijal Dostojevskij jako spravedlivý, neboť prozřel a domyslel následky revoluce, kdyby k ní byli národ dovedli. Věděl, že lid by je pak rovněž odsoudil. Cítil v sobě silné patriotické city a hlásal veřejně ideu počveničestva, jež se dá shrnout do hesla: „návrat k rodné hroudě a lidovému základu“. Vnímal ruský národ odlišně od národů evropských díky jeho nekonfliktní povaze, není v něm rozporů, naopak má schopnost všelidskosti – schopnost vyrovnání sporů.

Počátkem 60. let tíhl spíše k zapadnictví, ale během několika let se přiklonil více na stranu slavjanofilství³⁴. Změnu názoru zapříčinilo zrušení nevolnictví carem Alexandrem II. a další jeho chystané reformy. Díky tomu začal nový rozkvět v životě prostého lidu v Rusku. Spisovatel měl taky možnost vycestovat do Evropy a na vlastní oči uvidět „výdobytky“ revoluce na Západě. Uviděl bídu v ulicích měst, všudypřítomný zápach, žebrající chudáky a hlavně necitelnost buržoazní společnosti vůči prostému lidu. Stejnou budoucnost si rozhodně pro ruský národ nepřál. Proto se odklonil od zapadnického liberalismu a plně začal věnovat pozornost úloze pravoslaví v Rusku. V kontrastu s katolictvím si stále více vážil jeho předností a důležitosti.

Osobně se Dostojevskij zcela oddal náboženství v roce 1963, kdy se o slovo přihlásila jeho emocionální krize. Objevil ve své duši skryté zlo, jež jej začalo ovládat. Odhodlal se ke katarzi ve formě upřímné zpovědi v *Zápiscích z podzemí*. Jejich vliv by byl jistě ještě zásadnější, kdyby byli

³⁴ Slavjanofilové věřili, že ruský lid je ten nejkřesťanštější lid na světě. Slavjanofilové byli ještě lidé klidného života; vyrostli v rodinných sídlech, kterých byli vlastníky. Nebyli katastrofičtí; neměli dynamiku a předtuchu apokalyptické budoucnosti jako Dostojevskij, jenž už plně vnímal katastroficky svět. (BERĎAJEV, Nikolaj; *Dostojevského pojetí světa*; Oikoymenth, 2000)

bývali do děje nezasáhli cenzoři. Spisovatel si uvědomil nutnost přeměny lidské duše v očistění se od zla díky blahodárnému působení Boha jako jediného správného vzoru pro lidský život, vedle kterého neobstojí ani ideály evropského liberalismu ani socialismu. Následující autorova díla se vždy dotýkala náboženské otázky. Poprvé se zhostil výzvy ukázat pozitivně ruské pravoslaví v románu *Idiot*.

V roce 1878 zasáhla citlivého Dostojevského další krutá rána. Náhle při epileptickém záchvatu zemřel jeho tříletý syn Alexej. Fjodor Michajlovič se zhroutil. Oporou mu v těchto těžkých dnech byl Vladimír Solovjov. Společně navštívili klášter Optina Pustina a po setkání se zde žijícím, všemi uznávaným, otcem Ambrosiem se se synovou smrtí smířil. Velmi silná a otevřená slova otce Ambrosia vložil do úst starce Zosimy v románu *Bratři Karamazovi*. Modlitba byla pro Dostojevského stykem s Bohem, byla pro něj nahlídnutím mimo pozemskou skutečnost. Při modlení v kostele klečel a szel. Byl do modlitby zcela pohroužený. Měl vysoce vyvinutý cit pro Boha a víra v jeho životě zaujímala nejpřednější místo.

Tři dny čekal Fjodor Michajlovič Dostojevskij po protržení plicní artérie na smrt. Tyto dny prožil jako pravověrný křesťan v modlitbách a ve smíření se s bližními a se světem. Trpěl silným kašlem spojeným s krvácením. V těchto dnech prosil svoji ženu za odpuštění všech příkoří, které jí v životě přichystal. Děkoval jí za děti a za hezký a láskyplný život, jímž ho obdarovala. Nechal si zavolat kněze, vyzpovídal se a dostal svaté přijímání. Své milované evangelium od žen děkabristů z Tobolska věnoval synovi Fjodorovi a s pokojem v duši zemřel.

Ať už Dostojevskij měnil svůj názor jakkoli, vždy se on sám pokládal za pravověrného Rusa a ctil krédo: Rusko, povinnost, čest! Nebyl zastáncem politické svobody, jelikož se obával jejího zneužití, ať už inteligentní či movitou vrstvou obyvatelstva proti prostému lidu. Hájil vždy občanskou svobodu. Při svých setkáních s prostým lidem zjistil, že

všechny spojuje láska k carovi; to byl hlavní národní rys ruského lidu. On se s ním plně ztotožňoval.

Věřil bezvýhradně v Boží existenci a nepotřeboval žádný jiný důkaz tohoto tvrzení. Hluboká víra v Boha vede k Jeho poznání a je samotným důkazem Jeho existence. Dostojevskij komunikoval s Bohem ve svých vroucích modlitbách.³⁵ Zažíval skutečný pocit štěstí a odpoutával se od pozemských starostí. Bez Boha není absolutního štěstí. Existence Boha a nesmrtelnosti stály v popředí spisovatelova světonázoru. Věřil v důležitost víry v posmrtný život, neboť bez ní není možné dosáhnout mravního života na zemi.

³⁵ Důkaz o tom, že Dostojevskij často navštěvoval bohoslužby, poskytuje i osobní korespondence mezi autorem a jeho ženou Annou. V dopisech jí nikdy nezapomněl sdělit, že byl v kostele. Měl většinou výhrady k průběhu bohoslužby a k obsahu kázání pravoslavného kněze, ale svoji osobní modlitbu prožil vždy vroucně a až do úplného konce. V modlitbě se při osobním styku s Bohem vnitřně očišťoval. (Čerpáno z: ДОСТОЕВСКИЙ, Ф., М.; ДОСТОЕВСКАЯ, А., Г.; *Переписка*; Наука, 1976)

5 RUSKO VERSUS EVROPA

Křesťanství se během staletí podle Dostojevského rozdělilo do tří idejí: katolické, protestantské a slovanské. Katolickou vystihuje idea starého Říma: „násilné sjednocení národa“. Hlavním epicentrem katolictví je Francie. Protestantismus je hlavní ideou Německa. Je ideou protestující – žije jen v symbióze s katolictvím. Zanikne-li katolictví, protestantství pozbude smyslu, jelikož nebude proti čemu protestovat. Má ale i pozitivní vliv v uznání svobody myšlení, vědomí a bádání. Slovanská idea pochází z východní Evropy a obsahuje v sobě možnost konečného vyřešení lidských sporů v Evropě. Je obsažena v ruském pravoslaví, neboť Kristus byl do srdcí ruského lidu přijat specifickým způsobem a tento „ruský Kristus“ je základem ruského pravoslaví.

Dostojevskij si cenil tolerantnosti ruského pravoslaví vůči jiným náboženstvím, přestože to své vždy bránil, příkladem za všechny je rusko-tatarské válka, kde ruský lid neváhal položit život za svého Boha a cara. Na Sibiři na vlastní oči viděl, jak vedle sebe žijí lidé různých vyznání³⁶. Všiml si, že Rus se Tatařem nestraní, kdežto Tatař Rusa ano. Ruský lid je otevřený. Bohužel to neplatilo a neplatí o ruské vládě. Car nechal pronásledovat starověrce, udělal tím hrubou politickou chybu. V klidu nenechal žít ani pár malých protestantských osad na ruském území. Pravoslaví je postavené na principu sobornosti, tzn. na svobodné jednotě církve ve společném pochopení Pravdy a ve společné spáse, která se opírá o společnou lásku ke Kristu a pravdu Boží.³⁷ Podle Dostojevského se jednota církve musí nutně zakládat na sobornosti a ne

³⁶ Semipalatinská oblast byla nově zřízenou oblastí v jihovýchodní části kirgizských stepí a jihozápadní části Altaje, na okraji jihozápadní Sibiře na hranicích s Ilijskou gubernií, s Čínou a s bývalým chánstvím Kokona a Taškent. Semipalatinsko bylo tehdy malým městem bez hospody, policistů a postrádalo typický městský šum. Toto prašné město plné písku a bez zeleně, odříznuté od zbytku světa, bylo celé ze dřeva kromě jednoho pravoslavného kostela, který byl kamenný. Měli tu jeden obchod se vším, sedm mešit, soudní místnost a lékárnou. Město bylo rozděleno do tří částí: kozácká osada na severu, tatarská osada na jihu a uprostřed ruská část pro vojáky. (WRANGEL, A.,E.; *Vzpomínky na F.M.Dostojevského na Sibiři 1854-1856*; Grosman a Svoboda, 1913.)

³⁷ LOSSKIJ, N., O. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhled*. Transcius, 1946. Str. 206

na podrobení se autoritě jako v katolictví nebo v protestantismu na svobodě bez jednoty. V. S. Solovjov ve stati „Zřechi uvedených na památku Dostojevského“ (In: *Velký inkvizitor*, 2000) tvrdí, že podle Fjodora Michajloviče pravoslavná církev jako společenský ideál povznáší každého svého člena na mravní úroveň celé církve jakožto duchovního bratrství a to i při zachování vnější nerovnosti jejich sociálního postavení.³⁸

Nikolaj Alexandrovič Berďajev, náboženský myslitel zaměřující se na ruské duchovní dějiny, považuje ruský národ za plný protikladů. Svoji rozporností se může rovnat jen židovskému národu. Je nasnadě, že právě u obou těchto národů se rozvinulo mesiánské vědomí. Protikladnost ruské duše vyvěrá z faktu, že se nachází na rozhraní Východu a Západu; nejedná se o národ typicky asijský ani evropský. V široké ruské duši vždy zápasily dva principy: východní a západní. Ruská duše je stejně nekonečná, jako je nedozírná ruská země. Takovou duši nelze proto jednoduše spoutat do forem a stylů; její základ tkví v živelnosti. Ruský národ byl, a stále je, oproti národům evropským spíše národem intuice a inspirace³⁹, jenž nezná míru a snadno sklouzává do extrémů⁴⁰.

Berďajev považoval Dostojevského za hluboce ruského spisovatele, podle něhož se dá zkoumat ruská duše. Byl sám záhadou ruské povahy, neboť i on nesl v sobě její protikladnost. Byl hlasatelem ruské ideje a

³⁸ S tím nesouhlasil Leontjev. Upozorňoval na to, že Kristus podle evangelií nezvěstoval všeobecný mír a všeobecnou harmonii, proto ani Církev nemůže takový mír slibovat. Všeobecné sbratření v Kristu, jak hlásá Dostojevskij, není proto prorocství pravoslavné, ale humanistické. Kristus hlásal milosrdenství a dobro jen do roviny osobní, nikdy nesliboval všeobecné bratrství na celé zemi, protože k tomu jsou nutné ústupky na všech stranách, ale v určitých věcech kompromisy nejsou možné. (Čerpáno z: LEONTJEV; K., N.; *Naši noví křesťané*; uvedeno v knize: *Velký inkvizitor*; Velehrad, 2000)

³⁹ Natálie Šechovskaja považuje duchovnost za dominantní prvek i v ruské filosoficko-pedagogické činnosti 19. a 20. století. V Rusku se toto odvětví duchovních věd vyvíjelo odlišně od Evropského, zakořeněného v tradiční západoevropské kultuře. (In: *Studia slavica VII*, Uniwersytet Opolski, 2003)

⁴⁰ Výstižné je vyznání Pečenina, který vždy Rusko miloval: „Jak slastné je nenávidět vlast! A klidně čekat na její zničení!“ (BERĎAJEV, Nikolaj, Alexandrovič. *Ruská idea*. Oikoymenth, 2003. Str. 40)

ruského náboženského uvědomění, ale přitom měl v sobě ruskou pokoru a pýchu; ruskou všelidskost a ruskou národní výlučnost. S tím nesouhlasil Leont'jev a kritizoval Dostojevského, že jeho čistá myšlenka zůstala evropská nikoli ruská, protože nedostatečně vyjadřuje mystické city, a zase naopak velmi obšírně vyjadřuje city humanitárně-idealistické.⁴¹

Příkladem sociální rozpolcenosti v ruském národě jsou dva proudy: slavjanofilové a zapadníci. Oba směry shodně myslely na blaho národa, ale přely se o jeho poslání ve světě. Dnes jsou již vyhaslé, ale téma: Patří Rusko do Evropy? - přetrvává.

Zapadníci plně respektovali Petrovy reformy a budoucnost viděli na cestě vstříc západní Evropě. Slavjanofilové věřili ve zvláštní typ kultury vycházející z ruského pravoslaví. Chtěli vytvořit originální typ kultury a společnosti na duchovním základě pravoslaví. Podle Chomjakova je ruský národ tím nejpokornějším národem na světě. Je ale na svoji pokoru náležitě hrdý a má, na základě svého mesianismu, ambice vládnout světu.⁴² Slavjanofilové kladli důraz na rodinu, nicméně Leont'jev důležitost rodiny v ruském charakteru správně dementoval tím, že se jedná historicky o výsadu Evropanů. Rus ve své tradici více tíhne a lpí na samoděržaví než na své rodině.

Slavjanofilové vše chápali organicky. Měli svoji utopii, kterou považovali za skutečně ruskou: ideální pravoslaví, ideální samoděržaví a ideální lid. Protože všechny vztahy jsou organické, není zapotřebí jakýchkoli právních norem, neboť organické vztahy jsou v protikladu se smluvními vztahy. Základem všeho je pravoslavná církev⁴³, láska a svoboda. Ruská filosofie tak vrostla do dvou extrémů: u slavjanofilů do náboženství a víry a u zapadníků do revoluce a socialismu. U obou bylo usilováno o celistvost – o spojení filosofie se životem. Pro zapadníky byl Západ ideálem a snem, přesto vnitřně byl tento proud rozdělený na

⁴¹ Srv.: LEONT'JEV; K., N. *Naši noví křesťané*; in: *Velký inkvizitor*. Velehrad, 2000. Str. 230-232

⁴² Srv. BERĎAJEV, Nikolaj, Alexandrovič. *Ruská idea*. Oikoymenth, 2003. Str. 47

⁴³ Baader, křesťanský theosof, psal o rozkladu křesťanství na Západě a hledal spásu Západu v ruském pravoslaví. Měl vliv na Schellinga.

umírněnější frakci a liberální. Umírněnější zapadníci, mezi které se svého času řadil i Fjodor Michajlovič, byli ovlivněni hlavně německým idealismem a romantismem a realizovali se převážně v umění a filosofii. Liberální zapadníci pod vlivem francouzských socialistů byli zaměřeni pro-sociálně a byli pro revoluční směny ve společnosti.

Národní vědomí Dostojevského bylo rozpolcené a jeho vztah k Západu byl rovněž protikladný. Na jedné straně se vyjadřoval o ruském národě jako universalista; „ruský člověk je všečlověkem“. Rusko má podle něj své poslání a není světem samo pro sebe. Prosazoval ruské mesianství, neboť věřil, že ruský národ je národem Bohonosným⁴⁴. Na druhé straně byl xenofobní: nenáviděl Židy a Francouze; měl sklony k nacionalismu. Rovněž ale o Evropě pronesl tolik překrásných slov, kterým se žádný z vyhraněných zapadníků ani nepřiblížil.

Dostojevského hrdinové často musejí čelit lidskému utrpení; v tom je autor typickým Rusem. Demonstruje, že Rus je schopen lépe snášet utrpení než „západní člověk“, neboť je schopen většího soucitu a hlubšího splynutí s Kristem, jenž na sebe bere utrpení lidí.

V 19. století se v Rusku zrodilo filosofické myšlení a bylo převážně náboženské, morální a sociální povahy. Ve středu zájmu filosofů stál člověk a lidský osud ve společnosti. V Rusku neprobíhala renesance, nezažilo humanismus, přesto byla v ruské společnosti silně prožívána krize humanismu. Rusku byl vlastní humanismus křesťanský a často byla přetřásána oprávněnost kulturní tvorby. Spengler trefně náladu v Rusku označil „za apokalyptickou vzpouru proti etice“⁴⁵. Rusko nezažilo

⁴⁴ Na rozdíl od Dostojevského Leontjev chápal ruské křesťanství byzantsky, mnišsko-asketicky. Nepřipouštěl žádné humanistické prvky, zastával jinou morálku - aristokratickou morálku síly. (Srv. BERĎAJEV, Nikolaj, Alexandrovič. *Ruská idea*. Oikoymenth, 2003. Str. 65). Nevěřil v ruský národ. Rusko existuje jen díky byzantskému pravoslaví a soudržnosti. Lidská svoboda podle něj neměla v dějinách žádnou důležitost. Obdivoval se renesanci jako nejlepšímu období v dějinách, Evropa má proto už svůj vrchol za sebou a od té doby jen upadá. Na Východě je možný ještě rozkvět, ale rozhodně nevěřil v ruské poslání vůdčího národa.

⁴⁵ BERĎAJEV, Nikolaj, Alexandrovič. *Ruská idea*. Oikoymenth, 2003. Str. 83

humanismus v západním pojetí. Téma lidskosti mu přesto není cizí. V ruském pojetí je ale s lidskostí spojena i krutost nejen soucitnost.

Dialektiku humanismu si Dostojevskij uvědomoval a řešil ji v příbězích svých postav. Ukazuje obě tváře lidskosti: bezbřehý soucit a i druhý extrémní antipod – vzpouru proti Bohu. I v tom nejubožejším stvoření nachází obraz lidství a i ono má absolutní význam. Ukazuje, kam vede cesta humanistického sebe-prosazování, jejíž konec ústí v člověkobožství. Pokud se dá člověk zlákat na scestí a zvítězí u něj sebeláska nad láskou k Bohu nebo láskou k bližnímu, stane se krutým člověkem.

Hlavní rys ruského národa v Dostojevského díle vystupuje jasně ve vyobrazení životních peripetií jeho hrdinů a rovněž i v autorových vlastních *Vzpomínkách*. V jedné z nich vzpomíná na své dětství na rodném statku, kdy při vycházce do lesa uvěřil, že viděl vlka. Jako bezbranné dítě se k smrti vyděsil a začal bezhlavě utíkat. Naštěstí ho po chvíli zahlédl jeden z jejich mužiků, asi padesátiletý typický „ruský člověk“: vzrůstem obr, ale svojí duší něžný a milý. Dítě na útěku zastavil, objal, požehnal a uklidnil. Kloubí se v něm mužská přirozenost a ženská jemnost. Prostý ruský člověk je většinou uctivý, starostlivý a soucitný. Přestože je všeobecně uznáno, že zločince nemine spravedlivý trest, Rusové bývají vůči potrestanému chápající; *„nenávidí hřích, ale litují hříšníka“*⁴⁶, jenž trest spáchal. Tento postoj pramení v učení sv. Augustina. Lidským přístupem chtějí ulehčit hříšníkovu v přijetí jeho trestu. Jsou známé a zdokumentované případy, kdy prostý ruský voják prokazoval častá milosrdenství v zacházení se zajatými protivníky v boji. To potvrdil ve svých vzpomínkách i český režisér a herec Zdeněk Štěpánek, který byl za první světové války zajat na Ukrajině: *„Zdeněk ucítil, že je raněný do boku. Kozák ho hnal dál, ale když uviděl krev, pochopil, že je jeho zajatec raněn, odnesl ho v náručí a posadil na svého koně a on sám šel pěšky.“*⁴⁷

⁴⁶ LOSSKIJ, N., O. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhled*. Tranoscius, 1946. Str. 222

⁴⁷ МЫРАТОВ, Александр; МЫРАТОВ, Дина. *Зденек Штепанек в любительском театре киевских чехов*. In: *Судьба чехов в России, 20-го века Путешествие из Киева до Владивостока*. Str.188

Rus se nedokáže dlouho zlobit, rychle a rád odpouští. Není pyšný. Všechny úspěchy v dějinách přijal ruský národ poníženě a připisoval je milosrdenství Božímu. Kvůli tomu ale nikdy významně nebojoval za svoji svobodu nebo zlepšení svého sociálního postavení. Všechny výdobytky ve společnosti dorazily do Ruska s mnohaletým zpožděním za Evropou. Pro Rusy byla vždy důležitá jen vnitřní osobní svoboda ducha a o její právní zaštitění se nikdy příliš nezajímali. „*Při plném realismu najít v člověku člověka – to je osobitý ruský rys. V tomto smyslu,*“ říká Dostojevskij, „*jsm opravdu národní, protože můj směr vytéká z hlubin křesťanského ducha národního.*“⁴⁸ Křesťanský duch ruského národa je vrcholem všech jeho dobrých vlastností.

Nejvyšší hodnotou pro ně je svoboda, proto, narozdíl od západního křesťanství, nepokládají soukromé vlastnictví ani žádné jiné pozemské hodnoty za správné principy. Podle Dostojevského je nositelem správných morálních ideálů právě prostý ruský lid a ne ruská inteligence, jež se lidu názorově velmi vzdálila. V tom tkví spisovatelovo narodnictví.⁴⁹

Ruský člověk má ve své povaze i stinné stránky a není jich málo.⁵⁰ Podle Berďajeva je to dané tím, že prostý člověk si libuje v extrémech: buď následuje absolutní ideál a daří se mu a nebo svůj absolutní ideál ztratí, a pak i on je nadobro ztracen.

Západní Evropan je zaměřen převážně na střední proud své kultury a společnosti a s tím je spojen i jeho rozumový charakter. Od dětství jsou Evropané vychováni v mantinelech středního proudu své kultury; jsou jim od dětství vštěpovány společenské normy, jež zajistí, že se budou

⁴⁸ LOSSKIJ, N., O. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhled*. Tranoscius, 1946. Str. 224

⁴⁹ Dostojevskij hlásal a vyznával náboženské narodnictví, což je ruský jev. Narodnictví, jako takové, mělo dva směry: náboženský a materialistický, ale oba (socialisté – narodnici a narodnici- slavjanofilové) měly shodné rysy: idealizace lidu a podezíravost vůči kultuře. Bylo projevem slabosti nepočtené vyšší kulturní vrstvy. Ruská inteligence si nebyla vědoma práva tvořit hodnoty; nepřinášela světlo mezi lid. (BERĎAJEV, Nikolaj; *Dostojevského pojetí světa*; Oikoymenth, 2000)

⁵⁰ Leont'jev prohlásil: „Ruský člověk může být svatý, ale nemůže být čestný.“ (BERĎAJEV, Nikolaj; *Dostojevského pojetí světa*; Oikoymenth, 2000; str. 14)

v dospělosti chovat ve stanovaných mezích dlouhodobě ustálené západoevropské kultury naprosto svobodně. Extrémy nejsou vítány. Ve své tvořivé činnosti se stává Evropan otrokem dané konvence. Je velmi náročné a často i nemožné, aby ve svém myšlení překonal hranice tradice a zvyků. Kdežto Rus je duchovně naprosto nespoutaný, jeho duše je široká a svobodná, neboť nemá generacemi vyhraněný a ustálený charakter. Mezi svobodou myšlení a konečnými činy nestojí žádná hranice, která by ho usměrňovala a ulehčovala mu zařídit si život správně. Na druhou stranu jeho duch zakouší absolutní svobodu. Navenek tento fakt prezentují neuhlazené způsoby chování, cara nevyjímaje⁵¹, nedbalé oblečení a zanedbaný vzhled. Myškin sám o sobě tvrdí: „*Nemám správná gesta a správnou míru citu neznám.*“⁵² Jakmile Rus ztratí svůj ideál, ztratí víru, je schopen neuvěřitelně špatných činů a zločinů, protože ve své duši nemá žádné jiné formy zvyků a norem, které by krotily jeho vášně a ukazovaly mu správnou cestu.

Proč tak duchovně svobodný národ dopustil a chtěl bolševickou revoluci? Losskij našel na tuto otázku odpověď při studiu doby rozkvětu starého Řecka. Tehdy v době Sokratově zažila řecká, velmi duchovně vyspělá civilizace krizi způsobenou přechodem od „*instinktivních zákonů svého národního bytí k vědomému jejich ocenění.*“⁵³ Důsledkem krize bylo sofistické hnutí postavené na atheismu, skepticizmu a etickém relativismu. Totéž se událo v Rusku na počátku 20. století, přičemž kořeny můžeme najít už o půlstoletí dříve v nihilismu ruských vzdělanců, odkud se rozšířil napříč celou společností až do nejširších vrstev rolníků a dělníků. Bolševická revoluce byla tedy důsledkem krize národní identity, byla kritikou dosud platných základů národního bytí a dokonce jejich odmítnutím.

⁵¹ Dcera hannoverského kurfiřta Sofie Charlotta Brunšvicko-Wolfenbüttelská, jež byla vybrána za manželku mladému careviči Alexeji, po prvním setkání se svým nastávajícím tchánem o něm pronesla: „Škoda jen, že tak urostlá, mužná a charismatická osobnost je ponížena svým zanedbaným vzhledem a neurvalým chováním.“ (ŠVANKMAJER, Milan. *Petr I. Zrození impéria*. NLN s.r.o., 1999. Str. 211)

⁵² DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 337

⁵³ LOSSKIJ, N., O. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhled*. Transocius, 1946. Str. 227

Dostojevskij nebyl vyhraněným slavjanofilem ani zapadníkem-liberálem. Věděl, že oba tábory, budou-li pracovat odděleně, nepřinesou Rusku žádný prospěch a budou ve společnosti podněcovat další svár. Jejich sílu viděl ve vzájemném spojení. Jen tak budou moci ruskou společnost posunout. Technicky zaostalé Rusko potřebovalo západnický liberalismus ke svému technickému pokroku a slavjanofilství zase proto, aby se ze společnosti nevytratil národní svéráz. V ruském národě je zřetelný ještě jeden výjimečný rys, tzv. „sebepoplivání“. Dostojevskij se o tom zmiňuje v komentáři článku ze zahraničí, kde stojí, že se Rusové radovali z vlastní porážky v Kyjevské válce. To je zapříčiněno touhou po dokonalosti vlastního národa: zveličují všechny neúspěchy doufajíce, že přijde potom o to větší úspěch a náprava. Větší nebezpečí pro ruský národ číhalo v socialismu, jenž nepopíral jen církev, ale přímo i Boha a nahrazoval Ho jinou hodnotou – komunismem. Prosazovali myšlenku zničení všech, kteří se nechtějí zapojit do nového proudu, a podle „nových zásad“ přebudovat společnost. Nejednalo se jen o lidi propagující revoluci, ale i o lidi s měkkým srdcem, již v nové vlně viděli východisko ze své nuzné existence.

Fjodor Michajlovič byl proti omezení samovlády cara, neboť se bál sílící moci vyšších vrstev a jejich zneužití politické svobody k zotročení prostého lidu ve prospěch jejich zájmů. Tradiční konstituce ruského státu je založena na vzájemné lásce monarchy k lidu a lidu k carovi. Zemskou a městskou samosprávu považoval za funkční a odpovídající charakteru ruské společnosti. Hájil názor, že nejvyšší politikou je politika cti. V evropských politických kruzích bylo známo, že Rusko se nedá podplatit a že jeho spojenectví si žádná země za peníze nekoupí. V politice se řídilo zásadně principy nikoli vlastními zájmy jako západní státy, což potvrdil ve své práci profesor Spektorský. Principy, jimiž svoji zahraniční politiku Rusko řídilo, byly: záchrana umírajících; věrnost smlouvám a spojencům; solidární mír.⁵⁴

⁵⁴ Srv.: LOSSKIJ, N., O. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhled*. Tranoscius, 1946, str. 241-242

Dostojevskij, stejně jako většina ruských myslitelů, vysoce cenil reformy Petra I., jelikož osvobodily Rusko od uzavřenosti a „otevřely okno do Evropy“, čímž Rusko dostalo praktickou možnost využít vlivu svého pravoslaví pro všeobecnou duchovní osvětu v Evropě. Díky otevření se Evropě, vyvstaly podle Dostojevského národní odlišnosti ruského národa a rovněž jeho výjimečnost a mesiánská povaha, která jediná může pomoci Evropanům najít společnou řeč, neboť ony již neumějí myslet všeobecně, ale každý hájí jen své vlastní národní zájmy.

Fjodor Michajlovič se zlobil nad neznalostí Evropanů; neznají Rusko a ruský národ, proto se ho bojí, a ze strachu a neznalosti ho označují za barbarský. Naopak Rusové milují Evropu jako svoji druhou vlast. „Ó národy Evropy ani netuší, jak jsou nám drahé“,⁵⁵ pronesl Dostojevskij při své slavné řeči o Puškinovi. Evropskému umění, literatuře a myslitelům se dostalo velkého uznání a pochopení právě v Rusku. Autor sám si nedovedl svůj život představit bez čtení Schillera, Shakespeara, Barona, Scotta, Dickense či Sandové. Vzdělaní Rusové obdivně vzhlížejí ke všem slavným dílům géníů Západu. O to většímu zklamáním musel Dostojevskij čelit, když byl osobně konfrontován s realitou života ve vysněné Evropě. Viděl její buržoazní charakter, viděl touhu lidí po hmotných věcech místo po hodnotách duchovních. Viděl, jak byl tento svět vzdálen líčení jeho oblíbených autorů. Svobodu, rovnost a bratrství v ulicích Evropy nenašel.

Povšiml si izolovanosti jednotlivých národů: Angličan chce být všude jen Angličanem, Francouz Francouzem, Ital Italem, nikdo nesleví ze svých ideálů. Rus je naopak schopen se přizpůsobit. Může se stát Evropanem, neboť on může přijmout ideál všeevropské kultury. Ruský duch je otevřený, je schopný vžít se do mentality druhých národů. Přestože skutečně Dostojevskij Evropu považoval jako správný Rus za svoji druhou vlast, cizince ve svých dílech popisoval jen zevrubně a

⁵⁵ LEONTĚJEV, Konstantin, Nikolajevič. *Naši noví křesťané, In: Legenda o velkém inkvizitorovi*. Refugium Velehrad – Roma, 2000. Str. 237. Toto vyznání Leontjev dementoval výrokem svým: „Ó, jak tě nenávidíme, moderní Evropo, za to, že jsi zahubila vše veliké, překrásné a svaté a teď to ničíš i u nás, nešťastným, svým nakažlivým dechem!“

nestavěl je do hlavních postav. Nečinil tak ze zášti vůči Evropanům, ale proto, že neznal jejich charakter podrobně do hloubky. Neměl možnost se s nimi sžít. Většinou je v příběhu využil jako pomocné postavy, jež pomohou k vylíčení charakteru hlavních postav románů.

6 VLIV NĚMECKÉHO IDEALISMU NA DÍLO DOSTOJEVSKÉHO

Dostojevskij znal práci německých idealistů a nepochybně jí byl ovlivněn.⁵⁶ Příkladem je Schellingova filosofická koncepce, v níž jsou zjevné názorové shody obou myslitelů, jako je: obrat k nitru člověka, dialektika lidské duše, význam utrpení v životě člověka nebo tíha svobodné vůle.

Svoji teorii Schelling prezentoval v knize *Věky světa*. V první části nazvané *Minulost* se věnuje lidské duši a její důležitosti v poznání světa vůbec, neboť člověku musí být připsán princip, který je mimo svět a nad světem. Je v něm princip před počátkem věků, protože jako jediný může sledovat cestu vývoje od přítomnosti až do minulosti. Lidská duše je zasvěcena ve stvoření, je v ní vysvětlení všech věcí, je vědou samou. Právzor věcí (vyšší principi) dřímá v duši jako zapomenutý a je vyvoláván jen touhou po poznání. Vyšší princip je svázán s principem nižším, který vyšší princip spoutává a obsahuje. Touží se rozdělit, aby vyšší princip získal opět svoji svobodu a stal se opět zjevným sám sobě; nižší by se mohl od vyššího učit a stal se taky, i když jinak, vědoucím. To je zdvojení nás samých, dvě bytosti – jedna tázající se a druhá odpovídající, jedna vědoucí a jedna usilující o vědění. Dostojevskij své vědění založil na principu dialektiky; na principu rozdělení lidské duše. Idea dvojnictví a její neopakovatelné zpracování zařadila Dostojevského mezi světovou literární elitu.

Podle Schellinga je bytí nižším stavem bytosti; nad bytím je prapočáteční nepodmíněný stav. Bytí je provázeno nutností a osudem, to cítí každý z nás. Jsoucno vnitřně pudí k pokroku a rozvoji a chce být vnějšně totéž, co je v nitřně. Nad tím sídlí věčná svoboda (kladný pojem věčnosti), je nad veškerým časem. Z věčné svobody, která je nad jsoucnem, pochází všechna síla, má všechny věci pod sebou, všemu vládne a ničím není ovládána. Každá věc má vnější vlastnosti, a čím jich má víc, tím je

⁵⁶ Společně s baronem Wranglem, v období autorova vyhnanství v Semipalatinsku, překládali Hegela a Schellinga. Wrangel se o tom zmiňuje ve svých *Vzpomínkách na F.M.Dostojevského na Sibiři 1854-1856*; Grosman a Svoboda, 1913.

uchopitelnější. To Největší je okrouhlé, je bez vlastností. Věčnost má vše v sobě, není nic, co by mohla chtít. V sobě samé je tou největší bytostí právě proto, že není ničím jsoucím, a navenek je nejčistším nepůsobením. Je to čistá niternost, jež se těší ze svého nebytí. Je to čistá radost v sobě, milost, láska a prostota; je v člověku pravým lidstvím a v Bohu božstvím, proto se dá prostota bytosti klást nad Boha. Prostota bytosti není Bůh, ale záře nedostupného světla, v němž Bůh přebývá. K ní se přiblíží jen člověk stejně ryzí bytosti. Tato ryzí čistota se dá poznat jen v sobě jako to absolutně nejvyšší. Tato nejvyšší blaženost může jen věčně setrvávat sama v sobě; v takové niternosti probíhají jen vnitřní pohyby. Podobný pocit naprostého niterního naplnění a spojení se s absolutním nadpozemským rájem Dostojevskij zažíval, a pak i popisoval v příběhu knížete Myškina, pár vteřin před epileptickým záchvatem.

Každá přirozenost ve stavu prvotní niternosti není než rozjímáním o sobě samé, ale nemůže si být sama sebe vědoma. Zabývá se sebou, plodí slast z možnosti poznávat se z vnějšku. Tato slast pak přijímá vůli a tato vůle je počátkem existence. Vůle je jen přijata, není plozena, protože v ryzí bytosti není navenek žádné působící síly. První vůle je chtěním věčnosti samé, není ničeho počátkem. Tím je až vůle druhá, vůle k existenci. V tomto ohledu je druhá vůle první plodící vůlí. Zplodila i samu sebe.

V první vůli, která nic nechce, není rozlišení subjektu a objektu, je v ní nejvyšší jednoduchost. V ní se tvoří druhá (stahující) vůle, která subjekt a objekt odděluje, ta zadržuje lásku, a obě dohromady (láska a kontrakce) pak působí a tvoří. Středem (sponou) mezi subjektem a objektem je právě stahující vůle sama: směrem nahoru sebe sama činí objektem, zadržuje lásku, aby se stala jsoucím, a směrem dolů činí samu sebe subjektem a silou, kterou přijala shora, stahuje bytost k bytí. Obě tyto vůle srůstají v jednu, onu první působící a plodící vůli, a jsou tím prvním skutečným. V existenci se nestane nic skutečností bez vůle, i vrozená vloha se bez vůle sama v člověku neprojeví. Počátkem všeho je přitažení, postup svinutí od velkého k malému, a ne rozvinutí od malého

k velkému. Tato kontrakce je základní a kořennou silou přírody. Obě síly v bytí spojuje svobodná činnost stahujícího principu, který se neustále obnovuje, a plodí v existujícím nejčistší slast tichého rozjímání, v němž se mu zjevují zázraky jeho vlastní bytosti. Staří filosofové tuto rozkoš znali a nazývali jí moudrostí.

Už platónská nauka o idejích předpokládala pravzory věcí v jejich idejích. Ideje byly však pouhými pomyslnými jsoucnými zcela bez fyzického. Správně ale nelze o těchto vzorových zjevech věcí takto uvažovat. Nejsou přímo fyzické podstaty, přesto jsou nemyslitelné zcela bez fyzického. Ve stavech vnitřního oduševnění vždy vstupuje fyzické ve vlastní vztah k duchovnu, protože tento životní moment je spojen s první nejjemnější tělesností. Tělesné a duchovní se zde spojuje v jedno, jsou to dva aspekty téže bytosti. Proto je moment nejvyšší niternosti společným základem toho, co se později postaví proti sobě jako materie a duch. V tomto momentu se jedná o duchovní materii. Díky tomu je při zpětném procesu možno, aby se materie k duchovnu znovu povznesla.

Zde je bytost jako jedno existující, k němuž náleží jsoucno jako subjekt a bytí jako objekt. Ryzí jednota se chce ale osvobodit, nechce být subjektem ani objektem, chce znovu z obou vycházet jako mírná, tichá jednota. To je osud veškerého života: touží po omezení své šíře, aby se stal sám sobě pochopitelným a pak, když je v úzkých, rád by se vrátil, ale nemůže, protože by musel zrušit život, jenž si sám dal. Stejně tak se chce jednota rozdělit. Povstává touha po rozdělení subjektu a objektu, držících pomocí kontrakce. Láska se chce odtrhnout, ale vlastní vůle (protisíla) se tomu brání, neboť jen skrze lásku existuje, opět se proto stahuje. Začíná svár: střídání expanze a kontrakce (láska pudí k rozdělení, vlastní vůle k sjednocení). Tímto ztrácí existující vůle (střed obou sil) svobodu a i ona touží po osvobození. Jenže její existence je založena právě na tom, že působící vůle je dvojitá, proto při každé expanzi okamžitě působí nová kontrakce a není úniku.

Vůle lásky znamená v bytí expanzi, uvolnění a druhá vůle hněvu znamená v bytí uzavření. Proto je život v tomto momentu jen stálým střídáním žití a umírání; v jedné vůli žije, v druhé umírá; vystupuje z jednoty do vlastního bytí a opět vlastní bytí ztrácí. Nejde tu o setrvávající bytí, nemůže se ničím stát ani nic vytvořit. Expanze je zduchovnění, kontrakce je ztělesnění. Střední stav mezi tím je svár. Dvě síly, které byly původně v harmonii, jsou nyní neustále rozdělovány a opět sjednocovány. Na počátku převládala kontrakce, ale neustále se vracející dělení (expanze) nabývá na síle, až se v jednom momentu matérie (existující ve středu obou sil) zcela rozloží a rozpustí jednotu bytí do chaosu.

Vnitřně probíhají procesy dělení a sjednocování stejně jako vnějšně, bytost je rozervána rozpory vnitřně jako vnějšně. Soulad všeho živého je vydán utrpení a bolesti. Bolest je čímsi nutným a všeobecným, je nevyhnutelným průchozím bodem ke svobodě. V tomto názoru je shoda Dostojevského se Schellingem více než evidentní. Dostojevského romány jsou plné utrpení, jež má ozdravný účinek. Vede k vnitřní katarzi čtenáře. Utrpení hrdinů, jejich vnitřní rozkol ústí k pochopení zla a k osvobození ducha, který se dostal na scestí.

Utrpení je cesta vznešenosti pro člověka i pro Stvořitele. Všechna bolest pochází od bytí. Každá bytost se musí nejdříve uzavřít do bytí a z temnoty prorazit do zjasnění a stejně tak Bůh musí nejdříve trpět a pak se dostaví teprve jeho osvobození. Tatam je klidná jednota existence, jež je prvotním stavem všeho života. I niterně působící síly mění svoji intenzitu. Zpočátku vede kontrakce a v nitru počínajícím svárem je poháněna k nevědomému působení. To graduje ve snu, kdy rozumná duše na působící cíly nemá vliv. Stejně jako Schelling i Dostojevskij připisuje negativní konotace snění; ve snách se Dostojevskij potkával s peklem, zmítal se v hrůzných vzpomínkách na zdrcující lidské osudy, jímž byl svědkem v trestaneckém táboře. Svárem se pak táhnou nitrem hrůzné fantazie a úzkost v bytí převládá.

Rozluka pokračuje a síly od sebe odděluje, až se svírající síla bojí o ztrátu své existence. V tomto okamžiku, v okamžiku oddělování bytí od jsoucna, vyraží z jejich středu svoboda (ryzí bytost). Vůle ke svírání by ráda svobodu uchopila, ale uchopit ji nemůže, přesto se o to snaží, jako smyslů zbavená, ale to čím působí, není rozum, jen určitý duch šílenství: nastal vrcholný stav nejvyššího vnitřního sváru. V něm je možné, aby určité osoby vstupovaly do stavu transu, kde se mohou přiblížit duchu. Tento stav dokáže vyvolat i hudba, zvuk a tón vznikají právě bojem mezi duchovností a tělesností, jeho podstata spočívá v oběhu (v kruhu). Z počátečního tónu se hudba oklikou zpět k tónu vrací. Možná právě hudba znázorňuje pra-počáteční přírodu a její pohyb. Příroda se tedy vyvíjí vlastními silami a samostatně. Pravou silou přírody je otáčející se kolo zrození; ono sebe samo rozervávající šílenství v samém nitru všech věcí.

Láska je popudem k veškerému vývoji, láska vede prabytost k tomu, aby se zřekla uzavřenosti. Svírající síla je překonána vnitřně i vnějšně. Ryzí bytost se zjevuje čím dál zřetelněji, jak postupuje dělení (rozpínává síla lásky). Bytost tímto vnitřním dělením uzří sama v sobě⁵⁷ ryzí prabytost. Přesto se jí pohybem kontrakce brání. Tento pohyb nikdy neustane, avšak ztrácí na intenzitě, díky tomu se bytost vnitřně chvěje blahem a připravuje se na vyvrcholení svojí životní energie. Hněv se utlumuje, až se stane bezmocnou vůlí a ztrácí schopnost kontrakce. Navenek však tato síla neutichá a z toho plyne, že ztrácí schopnost plodit sama v sobě, navenek však plodí dál cosi sobě podobného, ale na sobě nezávislého a samostatného. Fjodor Michajlovič Dostojevskij taky považoval lásku za tu nejdůležitější a největší sílu v životě, jež překoná všechny nesnáze, hněv a svár v lidském nitru. Láska je tou pravou a jedinou cestou, kterou se má lidská duše ubírat, aby dosáhla absolutní blaženosti.

⁵⁷ V den smrti svojí první manželky 16.4.1864 si zapsal: „Člověk jde od jednotlivosti k syntéze, od faktů k jejich zobecnění a poznání. Podstata Boha je jiná. Je to úplná syntéza všeho bytí, nahlížejících sebe sama v mnoho-odlišnosti a v analýze.“ (LOSSKIJ, N., O. *Dostojevskij a jeho křesťanský světobzor*. Tranoscius, 1946. Str. 86)

Nejvyšší svoboda (láska, čistota vůle) není svobodou činu. Nelze je stavět do protikladu k nutnosti. Teprve vůle k existenci je rozhodným činem, začíná rozlišitelnost: musí být přijata svoboda nebo nutnost. Kontrakcí první působící vůle (síla) se lidská bytost vnitřně stahuje v bytost určitou, tzn. dává si charakter – ten si nikdo z nás nezvolil, přesto chování vyvěrající z charakteru považujeme za svobodné. Tím je uznána svoboda, která je v sobě nutností. To je obraz věčnosti v člověku. Charakter je věčný základ, jenž si vůle tvoří⁵⁸, aby druhá vůle, zrozená z první, měla nějaký předmět, aby našla něco odporujícího, co by rozložila k vyšší úrovni. Po člověku se požaduje, aby překonával svůj charakter, nikoli aby byl bez něj. Tím v posledku rozhodujícím není rozum ani nadání, ale charakter, je jedinou skutečnou silou v člověku. Charakter člověka je pro Dostojevského klíčovým tématem. Ve své antropologické laboratoři roztáčí osudy svých charakterově odlišných literárních postav. Díky němu je každý člověk odlišný, i když sdílí mnohé s jinými, zůstává sám sebou.

I konceptu svobody lze najít společné znaky v názorech ruského autora a představitele německého idealismu. Podle Schellinga se svoboda, aby se stala svobodou reálně, musí nejdříve uzavřít do svého opaku, do nutnosti. Mravní svobodu předchází nutnost, zde fatalismus předchází dualismus. Proces, v němž člověk vystupuje jako mravně svobodná bytost, potřebuje rovnováhu sil, která je ale činná, je v ní svírající síla. Pak už potřebuje jen princip, jenž působí proti svírající síle, a tím rozrušuje rovnost sil. Z toho vychází dualismus mnohem vyšší: účinkem druhého já dochází k dělení prvního a tím je první já (jsoucno) osvobozeno od svého bytí a vyzdviženo do duchovna. Do jaké míry je osvobozeno od bytí, do té míry zakouší svobodu v sobě samém. První já zakouší rozdělování neustále a tento moment dělení je momentem, kdy je

⁵⁸ Rovněž Losskij vypracoval vlastní charakteristiku lidské povahy založené na tvořivé síle: každá osobnost je obdařena „nadčasovým a nadpozemským já“, což je super tvořivá síla. Každé Já si svobodně utváří svůj charakter podle toho, jaké chování a postoje zaujímá v určité životní situaci. Jakkoli se charakter ustálí a zpevní se, jeho podstatou zůstává prapůvodní tvořivá „nadsíla“.

první já povýšeno do vědomí, a vidí tedy v každém okamžiku, že je svobodné. První já se může tomuto dělení oddat nebo se mu může, skrze nabytou svobodu z dělení, postavit. V této možnosti výběru spočívá mravní svoboda. Dostojevskij rovněž věří v osobní svobodu a ve svobodnou volbu člověka, jak se v určité situaci zachová a jakou životní cestou se bude ubírat. Tíhu z obavy ze špatného rozhodnutí musí člověk ustát taky jen sám, stejně jako následky svých svobodně zvolených činů.

Volit znamená soužití se! Volba je nedostatkem svobody, je to nerozhodnost. Kdo ví, co chce, ten přímo jedná. Volit mezi ctností a hříchem znamená nebýt si jist, kde najdu největší výhodu. Kdo to ale dotáhl k mistrovství v jednom či druhém, jedná bez volby, zcela svobodně.⁵⁹

⁵⁹ SCHELLING, Friedrich, Wilhelm, Joseph. *Věky světa*. Oikoymenth, Praha, 2002.

7 DVOJNÍK

Novelu Dvojník napsal Dostojevskij v 25 letech a celý literární svět užasl! Kde našel Dostojevskij toto téma dvojnictví? Literární kritik Bělinskij byl nadšený: ten talent, ta hloubka myšlenky....Ale již zde vyvstala poprvé zásadní kritika jeho prací: takové hlubokomyslné dílo se nedá pochopit napoprvé, čtenář příběh musí nejdříve strávit a pak se k němu vrátit, aby si užil jeho pravdivost. Problém dvojnictví je nesmrtelný; je aktuální v každé době a Dostojevskij se díky tomu studuje již 170 let. Jedná se o stále řešený problém psychologický, náboženský a filosofický. Obsah textu se čtenáře osobně dotkne; prožije s ním a s konotacemi mezi řádky mimořádný emoční zážitek, jenž ho dovede až k psychologické katarzi.

V postavě Goljadkina je znázorněna tragédie dvojnictví, tragédie ztráty identity, tragédie chaosu. Předlohou mu byla díla v Evropě již slavná: Goethův Faust a jeho dvojaká duše; duchovní dvojakost lidské podstaty v prezentaci preludů a přízraků postav Heina nebo Shelleyho; fatalistické dvojnictví ukázal Hoffman v depersonalizovaném hrdinství kocoura Moura. Dostojevskij na rozdíl od svých vzorů nebyl představitelem realismu, ale idealismu, který však paradoxně vysvětlil a předpověděl více skutečných faktů než oni svým realistickým pojetím. *Dvojník* je Dostojevského pokusem o idealismus, jenž vede k vysvětlení reálného faktu duševní choroby schizofrenie. Každý životní fakt, každá pravda u *Dvojníka* mizí v pochybnosti, každá pochybnost přechází v pravdu, aby se nakonec změnila opět v pochybnost. Tímto přecházením z reálné do iracionálního vnímání světa Dostojevskij předběhl postmoderní dobu o 100 let: „*Modeloval svého Dvojníka jako dekompozici prvků jsoícího a anticipaci podobného.*“⁶⁰

V době totality a ztráty svobody se tématu dvojnictví daří, neboť se v rámci ideologie poznání smrkává do pouček. V této společenské situaci se stává dvojnictví možností, jak svobodně projevit duchovní alternativu

⁶⁰ ČERVENÁK, Andrej. *Dvojnictví jako problém reprodukce a autoreprodukce*, In: *Filozofia*. IRIS Bratislava, 1995. Str. 417

podstaty člověka. Ponížený Goljadkin si vytváří Dvojníka, tzn. naprostý antipod svého „ušlápnutého Já“, člověka agresivního a dynamického. Goljadkin je svým okolím neustále umlčován, nemá možnost se prosadit a sdělit svoji pravdu, proto se dá, přestože je v jádru velice morální, na cestu bezohlednosti a je nucen myslet především na sebe. Stává se pyšným člověkem. V duchu člověka, kde je pravda neustále umlčována, vznikají nepravdy, lži; člověk se od základu změní. Ale tato změna se neudá okamžitě. Člověk prochází vnitřním procesem proměny sebe sama a zakouší vnitřní boj s původním svým charakterem, který z nitra jeho ducha pod tíhou reálných okolností začíná vytlačovat jeho „nové Já“ – jeho Dvojník. Člověk jinak vystupuje na veřejnosti a jiný je ve své duchovní podstatě. Kvůli tomuto rozkolu osobnosti je pod neúnosným psychickým tlakem, který ustojí jen opravdu silný jedinec, nikoli však smířená etická duše pana Goljadkina, jenž ze svého rozdvojení onemocněl nevléčitelnou chorobou schizofrenií. Je třeba poznamenat pozitivní dopad dvojnictví; je metlou totalismu, jelikož psychicky odolní jedinci, kteří dokáží psychický tlak zvládnout a ještě ho využít, vnášejí do totalitní společnosti rozvratný prvek zakoušení své vnitřní svobody prostřednictvím svého vlastního Já, které před veřejností zůstává skryto. Oni pak nepozorovaně nakazí svojí svobodou celou totalitní společnost, jež tento vnitřní rozklad dlouho nikdy nevydrží.

Dostojevskij čtyři roky před svou smrtí označil dvojnictví za nejhlubší ideu své tvorby. Přestože Goljadkinovo rozdvojení znamenalo jeho vykojení z běžného života, ztrátu jeho postavení v tehdejší společnosti, Dostojevskému šlo hlavně o význam vnitřního rozměru⁶¹ rozpolcenosti hlavního hrdiny povídky. Vzhledem k velmi zásadnímu vylíčení dopadu rozdvojení na profesní a osobní život pana Goljadkina, tento hlavní autorův záměr v povídce Dvojník nebyl zcela naplněn. Možná

⁶¹ Vnitřní svět je mnohem bohatší než svět vnější. Člověk většinu myšlenek utlumí hned v zárodku. Přejdou pak do podvědomí, odkud mohou vyjít ve snu nebo v psychologické poruše. Vnitřní monology doprovázejí dialogy a skutky Dostojevského postav. (KAUTMAN, František; *F.M.Dostojevskij – věčný problém člověka*; Rozmluvy, 1992)

proto si dal Dostojevskij při ztvárnění dalších dvojníků ve svém rozsáhlém literárním díle (př. Stavrogin – Běsi nebo Ivan Karamazov⁶² a jeho čert) zaměřil jen na vylíčení vnitřních změn každého z „rozdvojených“ hrdinů.

Dostojevskij jako spisovatel – filosof se trápil otázkou po možnosti skutečného lidského poznání. Kterak dosáhnout ráje na zemi – byl jeho jediný sociální cíl. Tehdejší člověk v podání Dostojevského se do takového světa nehodil. Ráje na zemi mohl dosáhnout jen člověk zcela jiný; člověk „přerozený“ do nové podoby. Přerod člověka běžného v „člověka nového“ – láskyplného, jenž si zaslouží žít v ráji, ukázal Dostojevskij až po Dvojníkovi (př. Raskolnikov – Zločin a trest). Před *Dvojníkem* a v něm Dostojevskij popisoval, mnohdy marné, zápasy lidí o své důstojné místo ve společnosti. Na konci svého života Dostojevskij spolu se Solovjovem a Fjodorovem uvažovali o vzkříšení všech lidí všech věků, aby „žili svůj věčný život individuální zde na Zemi a na všech planetách kosmických soustav“.⁶³ V té době se rozmáhala theosofická hnutí⁶⁴. Kněžna Kateřina Blavanská založila v USA theosofickou společnost. Toto hnutí předpovídalo na bázi evolučního procesu vznik vyšší bytosti než je člověk. Dostojevskij věřil ve vývoj člověka ve vyšší jeho stupeň vnitřním jeho přerodem; starý typ musí zaniknout a ustoupit vyššímu stupni - „novému člověku“.

⁶² Bulgakov si povšiml, že se Dostojevského hrdina ocitl na životní křižovatce v době, kdy se totéž událo i několika skutečným filosofům; v době zlomu; v době osobní morální krize podpořené nedostatečnou vírou. Tato „nemoc“ růstu ducha postihla v období přechodu z mládí do zralého věku například Tolstoj a J. S. Milla. Oba jmenovaní v té době přemýšleli zcela vážně o sebevraždě, neboť se jim svět, stejně jako Ivanu Karamazovi, začal zdát beznadějný. (BULGAKOV; S., N.; *Ivan Karamazov jako filosofický typ*; uvedeno v knize: *Velký inkvizitor*; Velehrad, 2000)

⁶³ ČERVEŇÁK, Andrej. *Dvojnictví jako problém reprodukce a autoreprodukce*, In: *Filozofia*. IRIS Bratislava, 1995. Str. 419

⁶⁴ Jeho stoupencem byl rovněž Schelling. V úvodu knihy *Věky světa* (Oikoymenh, Praha, 2002) uvádí: „Theosofie předčí filosofii do hloubky, plnosti a živosti obsahu, jako předčí příroda své znázornění. Záliba v theosofii proti zálibě ve filosofii (tehdejší podstata ve formách a tvarech) je stejná, jako když má někdo zálibu v přírodě nebo v umění, tzn. v theosofii je zastoupena příroda (ne sama o sobě), v ostatních systémech je jen umění.“

Andrej Červeňák upozorňuje na Dvojníka jako na ukázkou problému reprodukce a sebe-reprodukce. Problém reprodukce je spojen se socializací jedince od individua, přes sociální osobnost, až k duchovní individualitě; jedná se o známý a často reflektovaný fenomén psychologií a antropologií. Člověk sice žije svůj svobodný život, jenž je však podmíněn okolím, biologickou a psychologickou konstitucí a rovněž tradicemi a časem. Stejný je i život pana Goljadkina. Malý úředníček, který stoupá výš. Svůj osobní růst považuje za nevyhnutelný a je připravený se mu zcela obětovat. Krok za krokem stoupá na žebříčku socializace, až je on sám připraven na vstup do vyšší společnosti. Zakusil šok – vyšší společnost jej odmítla. Panu Goljadkinovi se zhroutil svět. Cíle, pro který žil mnoho let, nedosáhl. *„I on chtěl tančit s Klárou Olsufijevnou. Ta vykřikla a všichni přispěchali a snažili se vyprostit její ruku z ruky pana Goljadkina. Dav naším hrdinou smýkl a odstrčil ho skoro na deset kroků.“*⁶⁵ Tolik toužil být přijat v domě Kláry Olsufijevny, až ztratil reálný úsudek o přiměřenosti svého chování. Z ponížení, které zakusil, mu v hlavě vznikl chaos; cítil vnitřní rozvrat.

Nadobro znemožněný pan Goljadkin cestou domů byl konfrontován se svým „dvojníkem“. *„Chodec se přibližoval.....Náhle strnul jako přibitý do země, jako by ho srazil blesk, jako by ho něco postrkovalo za neznámým, který ho minul a ztratil se v chumelenici.....Dobře toho člověka znal, dokonce věděl, jak se jmenuje, a přece ho nechtěl oslovit jménem, ani jménem po otci, ani příjmením....Jeho situace se v tu chvíli podobala situaci člověka, stojícího nad děsivou propastí, kdy se půda pod ním hrozí utrhnout, už se uvolnila, rozkolísala a už ho táhne dolů, a on, nešťastník, nemá dost sil ani duchapřítomnosti, aby uskočil a odtrhl pohled od zející propasti: přitahuje ho, takže nakonec do ní padá, sám urychluje vlastní záhubu.“*⁶⁶ Nemocné vědomí zrodilo „mladého pana Goljadkina“, jenž přišel toho „starého“ zlikvidovat; tato paranoia popisuje kýženou změnu: někoho odstranit, aby mohla vzniknout vyšší (lepší) forma člověka. Vystává problém sebe-reprodukce člověka, který je mnohem složitější než problém socializace, neboť se zde

⁶⁵ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Dvojník*. Volvox Globator, Praha, 2001. Str. 28

⁶⁶ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Dvojník*. Volvox Globator, Praha, 2001. Str. 31-32

jedná o zánik jedné kvality člověka a vznik jeho kvality úplně jiné, nové. Přestože období zrodu „nového“ pana Goljadkina předcházelo dlouhé, přípravné období, samotný akt rozdvojení byl náhle zapříčiněn psychickým otřesem. Následující období v povídkce je obdobím dvojnictví, obdobím dvojvládí obou Goljadkinů.

Lidé, kteří prodělají a překonají vážnou chorobu, mají na výběr: buď se zcela vrátí do svého předešlého života a dříve či později opět onemocní a nebo se zcela přerodí a zvítězí. Mohou však zůstat „v půli cesty“ a zvítězit sami nad sebou jen polovičatě. I tito lidé zažívají v procesu sebe-reprodukce období dynamické, kdy se původní kvalita nechce vzdát. Jen na vůli jedince záleží, jak dlouho se období krize (dvojnictví) udrží. Goljadkinovo dvojnictví je fenoménem negativní sebe-reprodukce, proto nezvítězil, ale zešílel. Vždy dbal na svoji pověst; být městu pro smích pro něj bylo nepřijatelné a i v poslední chvíli před odjezdem do blázince jej zajímalo nejvíce veřejné mínění: *„Doufám, že na tom všem není ni odsouzeníhodného...nic, co by mohlo vzbudit pozornost a nevoli, co se týče mých oficiálních vztahů,“ všichni zavrtěli hlavami. „V tom případě jsem ochoten...plně se svěřuji...vkládám svůj osud do rukou Kristiána Ivanoviče.“*⁶⁷

Naštěstí je ve společnosti mnoho psychicky silných jedinců a společnost má proto reálnou naději, že zvítězí, že zažije pozitivní sebe-reprodukcí. Což ovšem nemusí být zárukou pozitivního konce. Stále je zde možnost sklouznutí ke starým zažitým pořádkům a později prodělat společný kolaps znovu, neboť zvítězila jen polovičatě. Pokud se společnosti podaří pozitivní sebe-reprodukcí dovést do vítězného konce, tzn. zcela se odvrátit od prohnilých a nefunkčních starých společenských pořádků, nabude nového vědomí; půjde vstříc době nové v duchu křesťanských ideálů a demokracie.

Rusko, stejně jako starý pan Goljadkin, bylo staromódní, konzervativní a těžkopádné. Dostojevskij toužil po zrodu Ruska moderního, proto navštěvoval společnost Petraševského, společnost lidí

⁶⁷ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Dvojník*. Volvox Globator, Praha, 2001. Str. 98

dynamických a ambiciózních. Goljadkin starší, jako typ staromilného ruského člověka, mu byl cizí. Kníže Myškin v *Idiotovi* je o dvě dekády mladší a už je novým člověkem, ruským přesto však moderním. Rusko musí projít přerodem, musí podstoupit martýrium sebe-reprodukce, aby byl ve společnosti poskytnut prostor dynamickým, mladším panům Goljadkinům. Ruský člověk, ruský lid se musí ze svého staromilství přerodit a Dvojník k řešení tohoto problému otevřel cestu.

8 ZÁPISKY Z PODZEMÍ

Zápisky podzemí jsou ideově i tvárně průsečíkem celého Dostojevského díla. Do nich se sbíhají prvky z děl předcházejících a odtud vyrůstají zralé romány „posibiřského období“. V tomto díle se Dostojevskij našel; našel své téma „podzemí“; otevřel cestu k dalšímu hledání a otevřel i cestu dalším umělcům motivací k tvorbě jejich děl a filosofických i estetických teorií.

Dostojevskij má blízko k postmoderně, neboť tvořil v duchu postmodernistické ideje, že všechny teorie mají být vyslyšeny. Byl velice novátorský ve své době, v době, kdy bylo žádoucí jen poslouchat svého učitele, učil Dostojevskij své čtenáře samostatnému myšlení. Stejně, jako autoři postmoderny, nedělá definitivní závěr; jeho díla postrádají jednoznačné finále. Dostojevského příběhy nepřímo navazují jeden na druhý; nový navazuje na ten předešlý a uvozuje knihu následující. Své ideje nechává ověřovat v kontextu děje svých literárních postav. Člověk „z podzemí“ je plný nekonvenčních myšlenek a vzpoury proti zákonům soudobé společnosti. Nejedná se o žádného „nadčlověka“, ale ubohého úředníčka, ale i on má právo promluvit a i jeho názory je potřeba vzít v úvahu.

Úvahy „člověka z podzemí“ čtenáře do jisté míry šokují. Jeho hlavním apelem je uvědomění si důležitosti vlastního života, důležitosti soukromé; člověk žije svůj život sám za sebe a má právo na vlastní život. V tomto tkví hlavní odkaz člověka z podzemí: „*Já například celkem přirozeně chci žít.*“⁶⁸ Důležité je směřovat společenskou aktivitu k tomu, aby každý člověk mohl prožít svůj život bez zbytečného utrpení. Politická aktivita má smysl, pokud vede ke zmenšování krutosti ve společnosti a nenutí člověka, aby popřel sebe sama ve jménu jakékoli společenské konvence. To je vlastní jak člověku z podzemí, tak ideálům postmoderny.

Vypravěč *Zápisů* byl ještě před „skrytím se v podzemí“ samotářský typ. Báł se směšnosti, proto se snažil nevybočovat a ctil konvenci

⁶⁸ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Zápisky z podzemí*. Slováry, 2003. Str. 22

v oblékání a chování. „S láskou jsem vyhledával střední cestu a z celé duše se bál, abych nevybočoval z průměru. Ale jak jsem v tom měl vytrvat? Byl jsem chorobně intelektuální, jak se sluší na člověka naší doby. Oni byli všichni tupci a podobali se jeden druhému jako ovce v jednom stádě. Snad jen mně jedinému z celého úřadu se neustále zdálo, že jsem zbabělec a otrok...“⁶⁹ „Antihrdina“ začal sám sebe vnímat odlišně. Viděl, že je sám mezi všemi; sám chytrý mezi stádem hlupáků bez vlastního názoru. Začal čím dál častěji upadat do zamyšlení; do svého „podzemí“; do světa, kde může volně nechat promlouvat svůj intelekt, aniž by se musel zařadit do „stáda“⁷⁰. Šel z extrému do extrému: chvíli deprivace z úřadu a netečnost vůči všem, chvíli zase přátelská nálada. Zřejmě trpěl maniodepresivní psychózou. Vždy období mánie vystřídal období deprese, kdy se utíkal do své samoty a četl. *Zápisky z podzemí* vyjadřují nejvyšší stupeň zhroucenosti lidské duše plné protikladů. Sní o všem, co je krásné a ušlechtilé, raduje se skrze maličkosti, ale současně je sobecký, marnotratný, chorobně podezíravý, opovrhuje lidmi často ze smyšlených příčin. V každém dobru se pitvá, až objeví nějakou jeho slabinu a neúplnost, z toho důvodu ho pak snižuje a vysmívá se mu. Hájí svoji svobodu proti determinovaným přírodním zákonům. Mravní řád považuje jen za legitimní možnost jedince získat výhodu sám pro sebe, pro nabývání vlastních statků. „Není se co divit, když není geniálních svatých,

⁶⁹ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Zápisky z podzemí*. Slováry, 2003. Str. 58

⁷⁰ Stádní chování pod taktovkou zažitých společenských norem kritizoval rovněž Nietzsche: V přirozeném stavu by člověk pravděpodobně užíval intelekt jen k přetvářce. Člověk se rozhodl uzavřít mír s jinými lidmi z nudy a nouze, rozhodl se žít společensky a stádně. To mělo zdánlivě vypadat jako přirozený krok ke vzniku pudu k pravdě. V této době se utváří to, co má být pravdou: první zákony pravdy, vzniká kontrast mezi pravdou a lží. Začíná se používat platné a závazné označení věcí, zákonodárství jazyka, a kdo ho neužívá tak, jak se má, lže a je společensky vyloučen, pokud tím škodí ostatním. Lidem totiž nevádí lež neškodná, vadí jen ta poškozující. Stejně tak člověk touží po pravdě, která přináší příjemný život. Po pravdě, která je ničivá, netouží. Jazyk (konvence jazyka) není adekvátním výrazem všech realit a pravd. Jedná se spíše o tautologii (pravdu s prázdnou slupkou). Slovo je zobrazení nervového vzruchu ve zvucích a nelze usuzovat dále z nervového vzruchu na příčinu mimo nás. U slov nikdy nezáleží na pravdě, proto je jazyků tolik. „Věc o sobě“ (čistá pravda) bez důsledků je pro tvůrce jazyka neuchopitelná. Jazyk jen označuje vztahy věcí k lidem, jedná se o metafory. (Nietzsche, Friedrich. *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*. Oikoymenth, Praha, 2007.)

odehrává se historický proces pod vedením omezených lidí, kteří pokládají druhořadé příčiny za hlavní.⁷¹ Svůj protest antihrdina projevuje velmi atypickou formou: „tvrdohlavost a svévůle“ je lepší než jakákoli výhoda, kterou by člověk díky společenským normám v životě měl. „Poslat k čertu všechnu rozumnost spolu s Křišťálovým palácem, aby žili zase podle své hloupé vůle.“⁷²

Dostojevskij ztvárnil antihrdinu *Zápisů* jako lidský odpad a tím očistil svoji vlastní duši, neboť je psal po cestě Evropou se Suslovovou, jež ho morálně vysála, a navíc prohrál svůj vnitřní boj s hráčskou závislostí. Sám sebou pohrdal. Doufal, že tímto literárním počinem, tímto zveřejněním svého hráčství a chorobné žárlivosti zažije katarzi a on uleví svému svědomí. Stejně zvrácené jako antihrdina sám, byly i jeho city k ženám. Neuměl nikoho milovat. „Bylo jí naprosto zřejmé, že jsem odporný člověk a hlavně že nejsem schopen ji milovat....., protože milovat pro mě znamenalo tyranizovat z výše své mravní převahy. Po celý život jsem si jinou lásku ani nedovedl představit a dospěl jsem tak daleko, že si někdy myslím, že láska je v podstatě právo tyranizovat člověka, které milovaný člověk dobrovolně dává.“⁷³ Láska mezi Dostojevského postavami se často rodí z nenávisti, kterou vůči sobě chovají. Jeden se bojí druhého tak moc, až ho kvůli tomu začne milovat. Antihrdina z podzemí se bál Lízy, bál se nového života s ní, neboť věděl, že by ho nebyl schopen, přestože si ho přál. „Jak jsem ji v té chvíli nenáviděl a jak mě to k ní táhlo!“⁷⁴ Stejně silně jí miloval, jako nenáviděl. Odtáhl se od ní. Trýznil svým chováním i sebe, ale nemohl jednat jinak. Při jejich prvním setkání v nevěstinci, kde Líza našla útočiště jako prostitutka, se před ní ukazoval jako hrdina, hrál si na jejího zachránce jen z pouhého plezíru, aby potěšil své uražené ego. Když pak přijala jeho pozvání a přišla za ním a uviděla jeho „realitu“, bylo jasné, že zachránit potřebuje on. Než by si tuto skutečnost připustil, raději ji zesměšnil a nechal definitivně odejít ze svého života. „Abych se před ní vrhl

⁷¹ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Zápisky z podzemí*. Slováry, 2003. Str. 37

⁷² DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Zápisky z podzemí*. Slováry, 2003. Str. 38

⁷³ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Zápisky z podzemí*. Slováry, 2003. Str. 162

⁷⁴ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Zápisky z podzemí*. Slováry, 2003. Str. 161

na kolena v kajícím pláči, abych jí zlíbal nohy⁷⁵ a úpěnlivě prosil za odpuštění. Ano, po tom jsem toužil, rozrývalo mi to hrud', nikdy, nikdy si nebudu moci lhostejně vzpomenout na tuto chvíli. Ale – k čemu? Napadlo mi. Copak ji už zítra nebudu nenávidět právě za to, že jsem jí dnes znovu, posté přesvědčil, zač stojím? Vždyť bych jí utrápil!⁷⁶ Paradoxalista svojí rozpolceností trápil nejen Lízu, ale i sám sebe; byla to demonstrace jeho sadomasochistických sklonů. Z lásky k ní se uklidňoval, že jí tato drsná zkušenost pozvedne, utuží a posílí; bude jí k užitku.

Paradoxy provázely celý jeho život. Běžně něco jiného cítil a něco jiného činil. Je velice morální, protože sám sebe za své chování trýzní ve svém svědomí: špatně zachází se sluhou, který jím pohrdal; urazil spolužáky, ale vlastně v podstatě spíš sám sebe, protože oni mu inteligencí nesahali ani po kotníky – „Vydržel jsem trpělivě sedět s těmi lidmi až čtyři hodiny, tvářil se jako hlupák, naslouchal jsem jim, ale sám jsem se neodvážil ani neuměl s nimi promluvit. Byl jsem celý zpitomělý, několikrát mi vyrazil na těle pot, pokoušely se o mne mrákoty.“⁷⁷; urazil prostitutku, již ostatní svět ani za člověka nepovažoval - „Pověz mi, prosím tě, proč jsi vlastně ke mně přišla?.....Povím ti, miláčku, proč jsi přišla. Přišlas proto, že jsem ti tenkrát říkal dojemná slova. Tak abys věděla, já jsem si tenkrát z tebe tropil šašky. I teď se ti směju.....Urazili mě předtím při hostině....., musil jsem se pomstít za svou urážku, nad někým triumfovat, naskytla ses ty, vylil jsem si zlost na tobě a vystřelil si z tebe. Tamti mě ponížili, chtěl jsem také ponižovat....., a ty sis myslela, že jsem tě úmyslně přijel zachraňovat, vid'?“⁷⁸. To byly jeho skutky, vše ostatní jsou jen slova a myšlenky. Jediným východiskem pro něj je náboženská víra, ale jak to s ním nakonec dopadlo, nevíme!

Antihrdina *Zápisků z podzemí* je podle svých slov: zlý, odporný a zavržení hodný. Kde se bere ve světě zlo? Dostojevskij odmítá názor, že zlo je podmínkou dobra. Zlo nestvořil Bůh. Zlo v mezilidských vrazích

⁷⁵ Dostojevskij zřejmě trpěl slabostí pro ženskou nožku; to je ostatně známo z korespondence s Apollinarií a jeho druhou ženou Annou. V jeho díle má líbání nožky sexuálně-erotický smysl.

⁷⁶ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Zápisky z podzemí*. Slováry, 2003. Str. 165

⁷⁷ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Zápisky z podzemí*. Slováry, 2003. Str. 78

⁷⁸ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Zápisky z podzemí*. Slováry, 2003. Str. 156-157

vyvstává jen ze svobodného rozhodnutí člověka, jenž musí za své rozhodnutí nést odpovědnost. Omlouvání zločince kvůli vlivu prostředí, nebo jiným externím vlivům, je zbytečné a jen snižuje svobodnou vůli jedince. Křesťanství dopřává člověku plnou svobodu a žene jej k zodpovědnosti za jeho činy. Když vstoupí na cestu zla, nezbyvá mu jen trpět. Není přípustné, aby svaloval vinu na něco nebo někoho jiného, už vůbec ne na Boha. Dostojevskij měl vysoké cítění pro osobní svobodu, proto velmi záhy opustil své socialistické nadšení, neboť pochopil, že osobní svobodě nebude přát. Zlo na zemi by neexistovalo, kdyby se každý jednoduše řídil Božím přikázáním milovat bližního svého. Podle Losského Dostojevskij v *Zápiscích* prezentuje svůj názor, že svobodná vůle existuje, a jen svobodné bytosti jsou schopni dosáhnout absolutní božské dokonalosti a proto byli Bohem stvořeny.⁷⁹ Na našem světě může člověk prožívat štěstí, jen za podmínky, že není zlý. Dostojevskij si byl jist schopností každého člověka chovat se dobře. Věřil v možnost přerodu zlého člověka v dobrého, aby pak i on mohl dojít ke svému štěstí.

Svoboda „podzemního člověka“ osciluje mezi touhou po osobní svobodě a strachem z jejího nabytí. Bojí se vykojení ze sociálního organismu. Samota je pro něj synonymem svobody. Samota začíná touhou po odpočinutí si od druhých lidí a přerůstá v nenávist a lhostejnost vůči nim. Vyústí v existenciální osamocení člověka.⁸⁰ Antihrdina je sobec, který myslí jen na svůj cíl, žije striktně podle své vůle, nehledí na svobodu druhých lidí ani na jejich vlastní osobnost, proto se tak hanebně zachoval k Líze. Vždy u něj vítězí láska k sobě, jeho klid a pohodlí, nad láskou k Bohu a ke svým bližním. Takový člověk nemůže být nikdy zcela spokojený, přestože dosáhne svého cíle, který si předsevzal. Jako antihrdina *Zápisků*, když celé měsíce připravoval vyrovnání s důstojníkem, který jej urazil svým nezájmem o něj. Když konečně nastal den odplaty na Něvském prospektu a vše proběhlo, jak si antihrdina roky plánoval: „*A tu jsem se tři kroky od svého nepřítele najednou odhodlal,*

⁷⁹ Srv. LOSSKIJ, N., O. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhled*. Tranoscius, 1946. Str. 107

⁸⁰ Srv. KAUTMAN, František; *F.M.Dostojevskij – věčný problém člověka*; Rozmluvy, 1992. Str. 148

*přimhouřil jsem oči a srazili jsme se rameno o rameno.*⁸¹ Srazili se jako rovný s rovným. Konečně se mu postavil. Neuhnul mu z cesty; nenarazil na „zeď“ jako ostatní lidé a překonal tím konvenci. Sobec porušuje harmonii bytí tím, že do popředí zájmu staví stále svoje Já. Sobec je neustále nespokojen se životem, tím sám strádá, což je jeho zaslouženým trestem.

⁸¹ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Dvojník*. Volvox Globator, Praha, 2001. Str. 72

9 IDIOT

V románu *Idiot* autor poprvé vystihl myšlenky „o ruském chápání Krista, o křesťanské misii Ruska v Evropě, o překroucení křesťanství katolictvím a o genetické spojitosti mezi socialismem a katolictvím“.⁸² Kníže Myškin je svojí povahou svérázný ruský a pravověrný člověk. „Právě tak, jak se matka těší prvním úsměvem svého dítěte, takovou radost cítí i Bůh, když vidí z nebe, jak věřící před ním z celého srdce poklekne k modlitbě.“⁸³ Uvedená zcela prostá myšlenka staré babky chovající dítě v náručí přesně vystihuje ruské pojetí Krista; vystihuje radost Boha z člověka jako radost otce ze svého dítěte.

Hlavním zlem v lidském životě je sebeláska, pýcha, ctižádostivost a marnotratnost; pramení z nedostatku lásky k druhým lidem. Dobro je naopak důsledkem lásky k ostatním. Nejvyšším dobrem je pokora, což je nenucená absence pýchy a ctižádosti. Je to láskyplná účast na životě druhých, ale nikdy se nejedná o ponižování sebe sama a upozadování svého života. Kníže Lev Nikolajevič Myškin je právě takový, je člověk bezelstný, laskavý, pokorný a obětavý, proto s úctou ustojí i nepříjemné situace. Jeho přirozené a nenucené chování naopak znejistí jeho „protivníky“. Dobrosrdečnost je jeho největší předností, díky níž si na svoji stranu postupně získává všechny své známé.

Hrdý člověk se nikdy nesmíří s tím, že byl ve společnosti směšný, ani s myšlenkou, že by kdy mohl směšným být. Kdežto láskyplný Myškin je, podle svých slov, někdy ve společnosti rád k smíchu, neboť v uvolněné atmosféře „*druh druhu může spíše odpustit, spíše se s ním smířit*“⁸⁴. Pokorně a s úctou umí kníže přijmout i hmotný dar; nestydí se za svoji momentální finanční situaci, za to, že nic nemá. S důstojností čelí i velké ostudě, když jej Nastasja Filipovna opustila těsně před svatbou. Všichni svatební hosté očekávali, že pyšně a uraženě opustí společnost, ale on všechny zvědavé přihlížející pohostil a klidně a upřímně jim odpovídal na jejich dotěrné

⁸² LOSSKIJ, N., O. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhled*. Transcius, 1946. Str. 54-55

⁸³ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 209

⁸⁴ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 518

dotazy, až sami pochopili, že pozbývají smyslu, a skandál ze zrušené svatby knížete Myškina neudělají. *„Já i ty bychom nadělali křik, vyvolali rvačku, udělali si ostudu, zavolali policii; ale on si nadělal nové přátele“⁸⁵*, konstatovali Lebeděv s Kellerem.

Díky své otevřenosti nemá problém v navazování vztahů s druhými lidmi. Je vždy velmi vstřícný a pozorný; během chvíle se dokáže vcítit do charakteru svého společníka. To mu umožňuje jeho nenucená láska k bližnímu, kterou dokáže projevovat kdykoliv a i v naprostých drobnostech. Věří v lidskou dobrotu; pokud je konfrontován se zlým skutkem, nezlobí se na strůjce, ale upřímně se za jeho čin stydí. Je příkladem pro ostatní, jelikož se řídí Kristovým odkazem: „miluj bližního svého“. Rogožin chtěl Myškina zabít a on mu odpustil i tento pro většinu lidí neodpustitelný počin: *„Já snad od té doby ano jednou nepocítil lítost a tys mi už poslal své bratrské odpuštění.“⁸⁶*

Nejbližší jeho srdci je schopnost milovat ze soucitu a lítosti. Díky tomuto citu si na svoji stranu ve vesnici ve Švýcarsku, kde žil mnoho let, obrátil děti a ony ho pak podporovaly v jeho bohubilé snaze přeměny tamní společnosti, jež vyčlenila nemocnou Marii, a vystavila ji terčem posměchu a opovržení. Děti se jí naučily mít rády, chápat ji a toto porozumění Myškin s jejich přispěním rozšířil mezi všechny obyvatele vesnice. Marie dožila život v pokoji, nepronásledovaná a obklopená svými sousedy. Láska – lítost umožnila knížeti pochopit podstatu neštěstí krásné Nastasji Filipovny a toužil ji nezištně ochraňovat: *„Jste tak nešťastná, že se pokládáte opravdu za vinnou, vás je třeba mnoho opatrovat.“⁸⁷*

Kníže Myškin je rozpolcený v lásce k ženám. Fyzickou lásku v době dospívání nezažil, jelikož mu to neumožnila jeho nemoc. Po návratu do Ruska už byl víceméně vyléčený, ale bál se přenosu epilepsie na svoje potomky, proto o sexuálním naplnění estetické lásky, jež choval k Aglaji, ani neuvažoval. Nastasju Filipovnu miloval soucitně, lásku k ní choval

⁸⁵ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 558

⁸⁶ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 345

⁸⁷ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 162

z lítosti, ani tato láska nebyla z jeho strany vášnivá. Miloval obě ženy ale vlastně ani jednu z nich. „*A co to znamená ona tvář, které se bojí a kterou tak miluje! A zároveň je opravdu možné, že snad kníže umře bez Aglaji!...A jak to, že miluje dvě? Nějakými dvěma různými láskami? To je zajímavé...ubohý idiot! A co s ním bude teď?*“⁸⁸ V jeho uzdravující se duši nastal nezvládnutelný zmatek. Potlačená nemoc se stále častěji hlásila o slovo, až jí znovu definitivně propadl. Milý kníže přišel o rozuma a musel být znovu umístěn do sanatoria ve Švýcarsku. Japončinoři jej přijeli po několika měsících navštívit a on je ani nepoznal.

Myškin se vracel po létech léčení ve Švýcarsku s nadějemi na vysněný život ve své domovině. Toužil se seznámit se svými jedinými vzdálenými příbuznými, které měl – rodinou Japončinových. Přijel za nimi bez prostředků jen se srdcem na dlani. Nic od nich nežádal než jejich lásku. Přijali jej s rozpaky, spíše chladně a jen z nutnosti kvůli společenskému postavení rodiny, ale kníže si je brzy všechny získal. Byl milý a okouzlující, uměl naslouchat a všem věnoval stejnou pozornost. Později si polepšil i finančně, neboť nečekaně zdědil jmění po příbuzné, o které ani nevěděl. Přál si jen začlenit se do společnosti a poklidně žít. Střet s realitou tehdejší společnosti, společnosti založené na intrikách, přetvářce a lži jej ale uvrhl zpět do spárů nevyléčitelné nemoci. Tak lidská zloba zmařila další nevinný život.

9.1 Problém sebevraždy

Křesťanství vystupovalo proti sebevraždě už od dob Augustina. Ve středověku byli sebevrazi pohřbíváni za hřbitovní zdí. V Osvícenství nastal průlom; Thomas Morus ji připustil a de Montaigne ji dokonce vítal: podle něj se jednalo o právo člověka rozhodnout o svém životě. Totéž stanovisko zastával Hume, ale naopak Kant a Schopenhauer se vyjadřovali radikálně proti aktu sebevraždy. Nietzsche sebevraždu chápal, neboť byl pod vlivem Dostojevského Kirilova – představitele logického sebevraha ukazujícího tento skutek jako demonstraci osobní svobody.

⁸⁸ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 547

Dostojevský sebevražedný čin nepřipisoval šílenství jedince jako tehdejší medicína, ale považoval ji za akt naprosto racionální a jako jeho hlavní příčinu demonstraci osobní svobody. Problém sebevraždy byl jedním z témat Dostojevského tvorby, obzvláště po návratu ze Sibiře. Po roce 1861 sebevražd v Rusku přibývalo a v „hlubině – psychologickém“ rozboru moderního člověka proto nemohlo toto téma chybět. Logické sebevraždy u Dostojevského, dle mínění Masaryka, upozadily problém vraždy. To je ale nepřesný názor, neboť oběma tématům Dostojevskij věnoval stejný zájem a jsou v líčení jeho dramatických příběhů těsně spjaty. Někteří vrazi končí vlastní život sebevraždou. Coby do počtu mají sebevraždy rozhodně v Dostojevského románech převahu nad vraždami.

V románu smrtelně nemocný Hypolit nedokončil sebevraždu úspěšně. Patří mezi logické sebevrahy; zanechal dopis na rozloučenou, protože chtěl, *„aby ti, kdo budou můj čin soudit, mohli jasně vidět, z jak logického řetězu vývodů vyšlo mé poslední přesvědčení“*⁸⁹. V dnešní terminologii by byl adeptem na sebevraha z eutanasie – tento termín ale tehdejší medicína neznala. Za pár týdnů po svém nezdařilém činu Hypolit zemřel.

Dostojevskij pečlivě analyzuje okolnosti sebevraždy. Nejdůležitější jsou poslední myšlenky sebevrahů; většinou jsou velmi banální. K tomuto závěru došel studiem dopisů „na rozloučenou“ různých sebevrahů, které mu zasílali jeho čtenáři – pozůstalí po sebevrazích. Sebevrazi se snaží svůj čin vykonat při nějakém estetickém okamžiku. Hypolit při východu slunce, čímž demonstroval kontrast temnoty, kam směřuje, se životem plným slunce, který končí. Problém sebevraždy nepochybně úzce souvisí s duchovní dimenzí lidského bytí. Motiv sebevraha může povstat i ze ztráty víry v nejvyšší pravdu nebo třeba jen z nudy. Podle Masaryka je jejím hlavní příčinou nedostatečná duševní vzdělanost. Je obžalobou a přiznáním se ke kolektivní vině společnosti. *„To, co nazýváme vzdělaností, osvíceností, pokrokem, přináší silně rozšířenou psychózu.... Vzdělaní lidé nalézají se v patologickém stavu všeobecné nervozity, jež je vyvolána a živena*

⁸⁹ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 383

moderními společenskými zřízeními a která na jedné straně vede k psychóze a na druhé straně k sebevraždě.“..... „Sebevrazi jsou krvavými oběťmi civilizování, oběťmi kulturního boje.“⁹⁰ Sebevražednost ústí ze ztráty víry; člověk nemůže bez ztráty víry existovat, neboť je to jeho opěrný bod v životě. Jakmile ho ztratí, je dezorientovaný a upadá v beznaděj. Masaryk byl Dostojevského analýzou sebevraždy, která vychází z demonstrací idejí a ideologií v ruském národě, silně ovlivněn. Seznámil se s ní, až měl své dílo o sebevraždě dopsané, považoval ale za nutné se ke své práci vrátit a pod vlivem Dostojevského myšlenek ji přepracovat. Masaryk byl uchvácen, jak jsou si s Dostojevským názorově blízcí. Právě Masaryk objevil ve vraždě Nastasji Filipovny rukou Rogožinovou sebevraždu. Ona sama vyprovokovala svým chováním hrůzný čin v Rogožinově podvědomí a on ho pak vykonal. Spáchal zločin z vášně, kterou nedokázal zvládnout, a zaplatil za to ztrátou vlastního rozumu: „Nechápal už nic z toho, nač se ho ptali, a nepoznával lidi, kteří vstoupili a obklopovali ho. A kdyby se teď objevil sám Schneider ze Švýcar...., řekl by jako tenkrát: ‚Idiot!‘“⁹¹

Oba uznávaní literáti shodně považují fenomén sebevraždy za epidemii své doby; sebevražednost zachvátila moderní společnost 19. století. Lidé plni sil často konají sebevraždu ze zcela pro okolí nepochopitelných důvodů. Prostě jen z demonstrace toho, že právě jen člověk je pánem svého života i smrti. „Ale já mám ještě moc umřít, třebaže odevzdávám věc už spočítanou. Není to velká moc, není to ani velká vzpoura“⁹², uvědomoval si Hypolit. Dostojevskij promítl ideu do konkrétního člověka, do jeho psychiky a ztotožnil svoji postavu s touto ideou. Tato idea se pak prostřednictvím hrdiny projeví psychologicky a esteticky. Právě logika psychologických s estetických jevů dělá dílo Dostojevského pocitově silným.⁹³

⁹⁰ KAUTMAN, František. *Problém sebevraždy u F. M. Dostojevského a T. G. Masaryka, In: Filozofia*. IRIS Bratislava, 1995. Str. 404-405

⁹¹ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 572

⁹² DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 392

⁹³ Nietzsche spatřil v Kirillovi svého „nadčlověka“; sebevraždou Kirillov dovrší svoji svobodnou vůli a stane s „člověkobohem“. Pohltí jej pýcha a považuje sám sebe za Boha.

Přestože Masaryk se ztotožňoval s Dostojevského názory na sebevraždu, v politických názorech se různili: odmítal jeho pravoslaví a slavjanofilství, nesouhlasil s jeho odmítáním západního liberalismu. Dostojevskij si byl jist, že bez víry v Boha a v nesmrtelnost lidské duše myslící člověk logicky spáchá sebevraždu nebo vraždu. Považoval tento čin za smrtelný hřích. Bojoval proti pozitivizmu moderní doby, neboť upozadil ve společnosti, to, co je skutečně důležité – transcendentní rozměr lidského bytí, zájem o ducha a duši člověka.

9.2 Vzpouora proti osudu

Je historickým faktem, že Dostojevskij jako první použil k zobrazení člověka psychologickou analýzu. Nebylo to náhodou, vše vyplynulo z jeho filosofické koncepce člověka. Potřeboval jen oddělit lidskou duši, tzn. osobní tajemství člověka. Postavil na ni koncepci celého světa. Člověk je pro Dostojevského středobodem vesmíru; člověk je to, co je ve vesmíru nejdůležitější a jedinečné. Člověk je pánem „všehomíra“ díky svému vědomí a uvědomění si sebe sama. Tento fakt posouvá člověka na vrchol přírody, ale trhlinou v sebeuvědomění pána tvorstva je osud, jenž člověku do cesty staví překážky ve formě osobních neúspěchů, přírodních katastrof, nemocí, nefunkčních mezilidských vztahů.... Člověk má tendenci jim čelit sebeklamem, iluzí, protože je mu vrozena. Člověk od svého narození přirozeně věří v sebe sama, ve své úspěchy; věří, že jen na něm záleží, jakých úspěchů v životě dosáhne. Je rozeným optimistou při výhledu do budoucnosti.

V tomto nazírání budoucnosti všichni narazí na fakt smrtelnosti člověka. Právě jen iluzí může člověk potlačit myšlenku na tento děsivý životní fakt. Zdá se tedy, že „*hlavním úkolem iluzí je eliminovat nebo alespoň přemáhat strach před smrtí*“⁹⁴. Kromě iluzí tlumí strach ze smrti náboženství. Dostojevského postavy řeší náboženskou otázku, neboť jejich autor dobře věděl o silném zakotvení náboženských představ v podvědomí lidí. Z iluzí

⁹⁴ KOPANIČÁK, Juraj. *Dostojevskij a problematika zmyslu života*, In: *Filozofia*. IRIS Bratislava, 1995. Str. 433-434

vyplývá přeceňování příjemných stránek života, což vede k iracionální víře ve vlastní výjimečnost. Iluze směřují člověka k nesprávnému vidění světa. Oslabují ducha člověka, ale na druhé straně mu v případě životní katastrofy dodávají opět sílu a chuť žít. Iluze jsou proto pro člověka nepostradatelné; bez nich nemůže žít a přežít nástrahy osudu. Jsou produktem lidské přirozenosti a stavem normální zdravé mysli člověka. Sílu iluzí otupují nejen rány osudu, ale i navenek skryté duševní a biologické nedostatky, obzvláště pak nevyvážené nereálné potřeby a hlavně zvrácené formy sexuální žádostivosti, jelikož právě ty vytvářejí v podvědomí silná emotivní centra, vedoucí navenek k sexuálním úchylkám a deviacím.

Člověk, jenž je osudem nebo přírodou jakkoliv ochuzený, má tendenci svůj handicap nějak přežít. Má hned několik možností, jak se poprat s osudem: může z podstaty svého náboženského založení doufat v posmrtnou odměnu za příkoří na zemi nebo se může bouřit jako „podzemní člověk“ proti zákonům přírody nebo se může bouřit proti nemorální společnosti jako Nastasja Filipovna v *Idiotovi*.

Všechny způsoby vzpoury pojí touha po svobodě bez omezujících společenských, přírodních či biologických zákonů, tzn. zase jen iluze. Výpadky vzteku proti nespravedlnosti přírody jsou zbytečné, protože příroda je vůči nám necitelná; pouze člověk byl obdařen rozumem a citem a, jako jediný tvor takto nadán, může se pouze on přizpůsobit a čelit nástrahám přírody a osudu. Dostojevskij analýzou vědomí vedlejšího hrdiny románu Hypolita ukázal nesmyslnost „*personifikace přírody jako pramene iluzí v životě*“⁹⁵. Hypolit vinní přírodu ze své nemoci. Přirovnává ji k temné a nesmyslné věčné síle, které je všechno podřízené. Jeho vědomí se bouří proti krutosti přírodních zákonů: „*Příroda svými třemi nedělemi rozsudku tak omezila mou činnost, že sebevražda je snad jediné dílo, které snad ještě mohu začít a ukončit podle vlastní vůle.*“⁹⁶ Myškin mu radí, ať se smíří s osudem a nezávidí ostatním jejich štěstí. To lze ale těžko,

⁹⁵ KOPANIČÁK, Juraj. *Dostojevskij a problematika zmyslu života*, In: *Filozofia*. IRIS Bratislava, 1995. Str. 434

⁹⁶ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 392

neboť strach ze smrti je každému vrozen jako součást pudu sebezáchovy a jen člověk, jenž již musel v životě čelit reálnému strachu ze smrti, ví, o čem tento vnitřní pocit je. Dostojevskij to věděl.

Hypolitův strach ze smrti byl ale jiný, neodvihal se jen v potencionální rovině, byl to reálný strach, který procházel celou jeho osobností, a okupoval každý kout jeho mysli. Byl neutěšitelný, neboť se nemohl upnout na žádnou ulehčující iluzi: neměl děti, nemohl proto přemýšlet o pokračování svého rodu a sebe sama v nich; neučinil žádný objev, nebude proto pokračovat ani jeho vědomí; nevybudovat žádné stavby, kde by spočinul na věky jeho umělecký duch; jen víra mu mohla trochu ulevit: *„Věčný život připouštím a snad vždycky jsem taky připouštěl.“*⁹⁷. Jeho zpověď je ukázkou závidivosti a nenávisti vůči zdravým lidem, kteří, přestože mají zdraví, jsou nešťastní a lamentují nad svým špatným sociálním postavením. Říká: *„Když žije, všechno je v jeho moci...“*⁹⁸

9.3 Smysl života

Smyslem života je pro Dostojevského čest, čestný život a čestná památka po životě člověka. Dostojevskij vystihl správný křesťanský smysl života obohacený o poselství Ježíše Krista: „Miluj nepřítel svého“, tzn. všechny lidi, za to budeš odměněn klidným životem na zemi a i spokojeným životem po smrti. To je podle Kopaničáka Dostojevského etický individualismus křesťanského jedince. Nejlépe ho vystihuje postava knížete Myškina. Kníže Myškin je ztělesněnou láskou – „člověk – Kristus“; umí pochopit pravdy druhých lidí a i jejich bolest a hříchy. Ke každému se obrací s pochopením a se srdcem na dlani. Od nikoho nic nečeká, šťastný je sám za štěstí druhých. Myškin říká: *„Nechápu, jak možno přijít ke stromu a necítit štěstí, že ho vidíš. Mluvit s člověkem a nebýt šťastný za to, že ho miluješ.“*⁹⁹ Za svoji nezištnou a upřímnou lásku ke všem lidem ve svém okolí je egoistickou společností „odměněn“ vyčleněním jako jedinec, jenž

⁹⁷ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 391

⁹⁸ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 372

⁹⁹ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 519

nemá rozum v pořádku. Myškin svým příkladem učí lidi, že láska k Bohu se převážně projevuje v nesobecké lásce k člověku; člověk se nemá starat jen o svoji spásu, má být druhým lidem užitečný. „*Když vrháte svůj dobrý skutek, dáváte kus své osobnosti a přijímáte do sebe část jiné; obcujete navzájem.*“¹⁰⁰ Smysl života je v Dostojevského pojetí naprosto subjektivní a neopakovatelný, stejně jako víra v Boží existenci, neboť ho utvářejí všechny stránky duchovní identity: vůle, um, cit, sklony, vlohy, schopnosti a hlavně úroveň morálky.

Nevzpouzí se světu ani životu, nechává ho plynout a pokorně a s radostí přijímá, co mu přinese. Pro něj a pro každého člověka, jenž najde klid v duši, lásku a svého Boha, je podle Dostojevského připraveno království Boží. Absolutní dokonalost individuální osobnosti je možná jen v království Božím a každá bytost na zemi se jednou dostane do stavu, kdy začne hledat a přemýšlet o něčem vyšším. Celá životní pouť knížete ukazuje velkou hodnotu individuálního láskyplného přístupu k okolí, jenž u něj nepramení z pravidel morálky, ale z jeho čisté a dobré duše prozářené Boží milostí. Ve Švýcarsku Myškin nezištně pomohl všemi zatracené Marii. Pochopil břímě jejího osudu a veřejně ukázal, že ji má rád. Nejdříve na svoji stranu obrátil děti: „*Vypravoval jsem jim, že Marie je nešťastná..., já před nimi nic neskrýval; všechno jsem jim pověděl a brzy jim začalo být Marie líto*“¹⁰¹, a děti zase morálně zapůsobily na celou vesnici. Šířil kolem sebe lásku k bližnímu.

Iluze naplnění smyslu života je tou nejpravdivější, kterou člověk kdy vymyslel na překonání strachu ze smrti. Z této iluze vzešel pokrok lidstva od pravěké doby po moderní současnost. Touha po nesmrtnosti člověka se realizuje ve zpříjemňování a zkrášlování a v ulehčování života a tím se stává život lidstva nesmrtným, neboť jeho činy ovlivní celou společnost a jeho odkaz v ní zůstane.¹⁰² Jedná se o reálnou obranu proti strachu před smrtí a naplněním touhy po nesmrtnosti člověka. Děje se v lidské

¹⁰⁰ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 382

¹⁰¹ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 68

¹⁰² Srv. KOPANIČÁK, Juraj. *Dostojevskij a problematika zmyslu života*, In: *Filozofia*. IRIS Bratislava, 1995. Str. 433-434

společnosti a není proto zapotřebí řešit tuto otázku v metafyzické rovině. Dostojevského mravní člověk neidealizuje ani sebe sama ani své možnosti. Uvědomuje si svoji zodpovědnost za stav svého okolí a chce přispět ke zlepšení podle svých sil a možností. Člověk s deficitem smyslu života upadá do pocitu marnosti a může skončit až sebevraždou.

Dostojevskij věřil ve vyvolenost ruského národa jako toho, který přinese smíření do všech evropských národnostních rozporů díky své „široké ruské duši“. Rozšíří všeobecnou harmonii podle pravého Kristova odkazu, uchovaného v ruském pravoslaví. Božská harmonie, jež odstraní všechny evropské protiklady, nebyla pro autora abstraktní veličinou. Osobně ji zažíval při epileptických záchvatech a světu ji sdělil v postavě knížete Myškina: *„A náhle, uprostřed smutku, duševní tmy, tlaku, jeho mozek jako by náhle chytil plamenem a všechny jeho životní síly jako by se rázem pod nějakým neobvyklým nárazem vypjaly. Pocit života, uvědomění sebe sama se v těch okamžicích, krátkých jako blesk, zesateronásobňovaly. Rozum, srdce byly ozářeny neobvyklým světlem; všechna jeho vzrušení, všechny pochyby, všechnen neklid jako by se rázem usmířily, rozplynuly v jakýsi vyšší klid, plný jasné, harmonické radosti a naděje, plný rozum a konečné příčiny. Ale tyto okamžiky, tyto záblesky byly jen předtuchou oné závěrečné sekundy před záchvatem, jíž se začínal sám záchvat....Ano, za tento okamžik je možno dát život.“*¹⁰³ Dostojevskij zažil v Semipalatinsku mystický zážitek: před epileptickým záchvatem cítil, jak nebe sestoupilo na zem a on splynul s Bohem. V ten moment pochopil Boha. Po návratu ze Sibiře v Tveri jej navštívil přítel, doktor Janovský, kterému se svěřil, že to všechno přežil jen díky své víře, hlubokému pokání a neumírající naději.¹⁰⁴

9.4 Pýcha a Ctižádost

Podle křesťanského názoru je nejtěžším zlem pýcha člověka. Osvobodit se od tohoto zla je složité a Dostojevskij dává proto pýše ve svých dílech velký prostor. V románu *Idiot* jsou pýchou zaslepené hned dvě hrdinky: Aglaja a Nastasja Filipovna. Jsou tak hrdé, že ani jedna

¹⁰³ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 215

¹⁰⁴ Srv. LOSSKIJ, N., O. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhled*. Tranoscius, 1946. Str. 45

nemůže žít život, který by si přála. Pýcha nutí člověka vyzdvihnout sám sebe nad všechny a všechno ostatní. Pyšný člověk nesnese kritiku, ani kdyby byla pozitivní; nechce být jakkoli hodnocen. Svým chováním jen ubližuje okolí a je pro Fjodora Michajloviče ztělesněním ďábla na zemi, v jehož existenci rozhodně věřil. Lebeděv v románu pronáší: „*Nevěra v ďábla je lehká myšlenka, francouzská myšlenka.*“¹⁰⁵

Přestože pyšný člověk kráčí světem neohleduplně a svéhlavě, i on potřebuje fyzický vztah s druhou bytostí. V takovém vztahu ale vyžaduje naprostou oddanost druhého. Je panovačný a lpí na majetku. Nestrpí žádný odpor jakékoli cizí vůle. Jeho láska k přepychu je reakcí na to, že své tělesné pudy nedokáže uspokojit jinak. Pyšný člověk plný energie upadá do osobního zoufalství a končí velice smutně.

Hrdá žena Nastasja Filipovna zažívá muka v hlouby svojí duše kvůli zážitkům z dob jejího dospívání, kdy jí zneužíval pro své milostné choutky její pěstoun Tocký. Svým chlípným chováním jí způsobil doživotní trauma. Není schopna přirozeně přijímat fyzickou náklonnost od mužů. Její reakce na každý pohled, na každý dotyk jsou přehnaně agresivní a hraničí s masochistickým týráním sebe sama. Je si vědoma toho, že ve společnosti již svoji pošpiněnou čest nikdy neočistí a podle toho se chová. Ublíží a zesměšňuje všechny muže, kteří jí projeví jakékoli city. Rogožin byl do Nastasji vášnivě zamilován a ona nepromarnila žádnou příležitost, aby mu dala jasně najevo, že ona jeho city neopětuje. Ponižovala jej a veřejně se nechala za každý projev citu vůči němu finančně honorovat. Doháněla tím Rogožina k šílenství a ona se jen bavila jeho oddaností a zkoušela, kam až je ochoten zajít.: „*Co řveš!*“ *smála se naň Nastasja Filipovna; „jsem ještě svou vlastní paní; když budu chtít, tak tě pěstí vyženu. Ještě jsem od tebe nevezala peníze. Tady leží.... Tak v tomto balíčku je sto tisíc? Fuj, je to ohavnost!*“¹⁰⁶

Nastasja Filipovna se zmítala mezi Rogožinem a Myškinem; slibovala společný život nejdříve jednomu, pak druhému, až Rogožina

¹⁰⁵ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 355

¹⁰⁶ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 166

přivedla k její vraždě, a knížete uvrhla zpět do jeho duševní choroby. Chovala se v rozporu se svým charakterem. Ve skutečnosti byla něžná a stydlivá, přesto chtěla svým chováním dokázat knížeti, že je pod jeho úroveň. Schválně se stavěla veřejnosti na odiv jako cynická a bezbožná svůdkyně mužských srdcí. Kníže Myškin díky své nemocí poznamenané duši, ihned poznal, jak hluboce je Nastasja Filipovna raněna: „*Vy nejste vinna, Nastasjo Filipovno, a já vás zbožňuji!*“¹⁰⁷

Stejný podíl jako Nastja na zhoršení zdravotního stavu knížete měla druhá pyšná žena v románě, Aglaja, nejmladší dcera generála Japančina. Cítila se být ohrožena krásou Nastasji Filipovny a považovala ji za svoji soupeřku; nenáviděla ji. Aglaja byla pyšná, na rozdíl od Nastasji Filipovny, bez důvodu otřesného zážitku z minulosti, byla pyšná z podstaty svého charakteru. Věděla to o ní i její matka, jež o ní sama řekla, že je: „*Divoká ano divoká!.....Rozmazlená!*“¹⁰⁸ V lásce bude mít vždy navrch, bude svého partnera urážet a ponižovat jen z plezíru. I s knížetem rozehraje svoji hru. Neodpustí mu, že se veřejně zastával Nastasji Filipovny, její sokyně, a dělá mu návrhy na společný život, které ale nemyslí vážně. Jakmile je kníže přijme, vysměje se mu. „*Mám vás rád, Aglajo Ivanovo, mám vás moc rád; mám rád jen vás a ...nežertujte, prosím, já vás mám moc rád.*“.....Aglaja se zalila *nejbláznivějším, skoro hysterickým smíchem.*¹⁰⁹ Dostojevského postavy se do sebe zamilovávají z různých důvodů, například proto, aby mohla jedna druhou trýznit a ponižovat se. Láska mezi postavami se často rodí z nenávisti, kterou vůči sobě chovají. Jeden se bojí druhého tak moc, až ho kvůli tomu začne milovat. Většinou ženy v jeho románech úmyslně objekt své lásky z lásky týrají.

Přehnanou ctižádost Dostojevskij považuje za špatnou vlastnost, staví ji však až za pýchu, neboť ctižádostí zaslepený člověk stojí o uznání okolí. Všechny své činy promýšlí dopředu z pozice společnosti, kam patří a kde si chce svoje postavení vylepšit. Co si o něm pomyslí okolí, je pro něj rozhodující. Nezdráhá se otočit zády ke svým blízkým, pokud učinili

¹⁰⁷ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 164

¹⁰⁸ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 485

¹⁰⁹ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 484

něco nedůstojného, co by i na něj mohlo vrhnout stín pochybnosti. Jeho charakter není tak zvrácený, jako u pyšného člověka, přesto i on se uchyluje k marnotratnosti. Hledá uznání za každou malichernost a nedůležitou svoji přednost. V románu tento charakterový typ zastupuje Gaňa, jenž se stydí za svoji rodinu, za to, že v jejich bytě není kabinet, že jeho matka má podnájemníka a jeho otec, vysloužilý generál, se holedbá svými rádoby známými z vyšších kruhů. Zkouška s penězi v ohni, kterou na něj připravila Nastasja Filipovna, zcela odhalila jeho charakter: „*A přec jen nešel, vydržel! Jeho samolibost tedy je ještě větší než touha po penězích.*“¹¹⁰

Spojením několika charakterových vad vyvstala v díle postava smrtelně nemocného Hypolita, který je ukázkou marnivosti, ctižádosti a sebelásky člověka, což je ve společnosti velice častý charakterový typ. On sám není schopen kohokoli milovat, přesto vyžaduje lásku od druhých lidí.

9.5 Láska a krása

„*Taková krása je síla, s takovou krásou možno obrátit svět!*“¹¹¹, říká Dostojevskij ústy Adély, prostřední ze tří sester Jpančinových. Skutečná krása je duchovní dokonalost zobrazená v dokonalé tělesnosti. Krása je konkrétní ztělesnění kladné duchovní síly v prostoru a čase. Krása završuje ostatní kladné hodnoty, jako je pravda, dobro, pokojný život. „*Krása je jednou z absolutních hodnot, které vedou člověka po cestě dobra, aniž by jeho svoboda byla okleštěna.*“¹¹² Krása je všudypřítomná, lze ji všude najít a díky ní si zamilovat svět. Myškin je neustále šťastný ne proto, jak si o něm společnost myslí, že je prostoduchý, ale proto, že je v jádru dobrý a hodný člověk.

Kníže Myškin je kladným hrdinou rovněž proto, že má vysoce vyvinutou lásku k individuální osobnosti. Skutečná láska, jež vydrží „až za hrob“, je jen taková, která nemá důvodu, nýbrž vychází přímo ze srdce.

¹¹⁰ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 167

¹¹¹ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 78

¹¹² LOSSKIJ, N., O. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhľad*. Tranoscius, 1946. Str. 112

Pravá láska začala rašit v srdcích Věry Lebeděvové a Myškina. „*Věra Lebeděvová má úplně jiné oči*“¹¹³, uvědomil si kníže a začal Věře věnovat svoji pozornost. Ona jeho city opětovala. Když pak onemocněl a odjel do Švýcarska, chřadla steskem. Oporou ji byl Eugen Pavlišev, jenž často knížete navštěvoval a podával jí o jeho stavu zprávy. Dostojevskij nikdy nedopřál svým hrdinům zdravý milostný vztah, patrně proto, že on sám takový nepoznal. Čistá a romantická láska oboustranně chtěná a opětovaná je u Dostojevského neuskutečnitelná. Nezná lásku jinak než jako projev svévole, která štěpí lidskou přirozenost.

V románu jsou znázorněny hned tři druhy individuální lásky, kterou zažívají tři různí muži k jedné ženě, překrásné a pyšné Nastasje Filipovně. Rogožin k ní chová vášnivé city, úředník Gaňa o Nastju usiluje ze své ctižádosti: „*Nastasja Filipovna bezpečně ví, že se Gaňa žení jen pro peníze, že má zništnou, černou duši*“¹¹⁴, a Myškin ji miluje zcela nezištně, jen v jeho případě se jedná o lásku k druhé osobě, přestože je vyvolána lítostí nad jejím osudem. První dvě jsou sebelásky, Rogožin i Gaňa myslí ve svých citech více na sebe než na svoji vyvolanou ženu. Osobní individuální lásku k druhému člověku pokládal Dostojevskij za druhý nejvyšší stupeň lásky, hned za láskou k Bohu; považoval ji za nejvyšší projev lidskosti člověka. „*Dobrý skutek zůstane vždy, poněvadž je potřebou osobnosti, živou potřebou přímého vlivu jedné osobnosti na druhou.*“¹¹⁵ Jde o nezištné vzájemné pronikání dvou lidí a jejich splynutí ve vzájemné harmonii. Autor upozadoval lásku k lidu.

9.6 Náboženství

V románu *Idiot* se autor dotkl rovněž náboženské otázky, která se pro něj stala stěžejní po vlastní zpovědi v *Zápiscích z podzemí*. Počínaje románem *Idiot* jsou všechna následující díla obohacena o náboženská témata a vyzdvihují význam pravoslaví v řešení sociální krize ve

¹¹³ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 521

¹¹⁴ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 48

¹¹⁵ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 381

společnosti. Křesťanská angažovanost vrcholí v posledním Dostojevského románu *Bratři Karamazovi*. V *Idiotovi* činovník Lebeděv, vykládá apokalypsu jako síť železnic v Evropě: „*Železnice samy vlastně nezkalí prameny života, ale to všechno je vcelku proklete, celé to nacílení našich posledních staletí, obecně a celkem, ve svém vědeckém i praktickém směru je opravdu snad proklete... Železnice mohou být, takříkajíc, obrazem, uměleckým výrazem. Spěchají, hřmí, rachotí a štvou se prý ke štěstí lidstva! V lidstvu je mnoho hluku a výdělečnosti, je málo duchovní spokojenosti. Nechtě, ale rachot vozů, vezoucích hladovému lidstvu chléb, jest snad lepší než duchovní spokojenost... Nevěřím vozům vezoucím lidstvu chléb bez mravního podkladu, neboť mohou velmi chladnokrevně vyloučit část lidstva z požívání dovezeného chleba, což se už stalo.*“⁴¹⁶

„*To je třeba, aby na protiklad západu zazářil náš Kristus, kterého jsme si uchránili a kterého oni nepoznali. Musíme před nimi stanout nesouce jim svou ruskou civilizaci, nemáme se otrocky nachytat na udici jezuitů.*“⁴¹⁷ Dostojevskij tím myslí osvětu ducha; osvětu jako duchovní světlo, které ozáří srdce a usměrní rozum. To musí přinést Rusko Západu. Ruský národ je osvícený a Bohem vyvolený, protože si vytrpěl mnoho utrpení, byl všemi opuštěný a zapomenutý. V jeho zoufalství mu zůstal jen Kristus – Utěšitel. Všechny příkoří ustál, zocelil se a má ostatním co nabídnout. Porovnání národů může proběhnout v rovině motlitby: za co prosí Boha a v co věří. Ruský člověk nezná nic vyššího než je Kristus a křesťanství. Pravoslaví je nejsilnější životadárnou silou pro ruský národ; je náboženstvím citu nežli rozumu. Obraz Krista se v něm zachoval v původní čistotě.

Ve svém pojetí křesťanství se Dostojevskij vrací k prvotní apoštolské církvi. Odmítá světskou moc katolické církve. „*Podle mého názoru není římský katolicismus vůbec věrou, ale pokračováním západořímského impéria... Papež zabral zemi, pozemský trůn a vzal do ruky meč.*“⁴¹⁸ Pouze v pravoslaví (v říši východořímské) se církev zachovala

⁴¹⁶ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 354 a 355

⁴¹⁷ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 511

⁴¹⁸ DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Levné knihy, 2009. Str. 510

v čisté podobě¹¹⁹. Osobnost se musí sklonit před vírou lidu, protože jen ta je pravá. Ale i lid má své povinnosti vůči zachování pravé víry: musí se zříci všeho, co je s vírou v rozporu; musí se obětovat univerzální pravdě, jež se vtěluje v církvi. Církev je pozitivním společenským ideálem a cesta k němu vede skrze celonárodní mravní vzepření.¹²⁰

¹¹⁹ Losskij vyrozuměl v kritických slovech autora, namířených původně jen proti římsko-katolické církvi zaznívajících v *Legendě o Velkém inkvizitorovi*, kritiku celé církve, katolické i pravoslavné. To si zřejmě Dostojevskij při psaní neuvědomil. Obě církve si stejně cení zázraku, tajemství a autority. Slibují lidem blahobyť, když se budou řídit pokyny církve. (Srv. LOSSKIJ; N.; O.; *Velký inkvizitor*; In: *Velký inkvizitor*; Velehrad, 2000)

¹²⁰ Srv. SOLOVJOV, V.; S.; *Z řečí uvedených na památku Dostojevského*, In: *Velký inkvizitor*; Velehrad, 2000

10 ZÁVĚR

10.1 Shodné motivy

10.1.1 Rozpolcenost

Shodným rysem, jenž je pozorovatelný v charakterech hrdinů všech tří sledovaných děl, je rozpolcenost. Nejviditelnější je v novele *Dvojník*, kde je sama nosným námětem. Vnitřní rozpolcenost úředníka Goljadkina dovede až k psychické nemoci. Oddává se iluzi, že je vítán ve vyšší společnosti, přestože ví, že o něj nestojí. Upíná se ke vztahu s dcerou svého nadřízeného, i když jej veřejně odmítá. Děj celé novely se točí kolem zoufalého chování hlavního hrdiny pramenícího z jeho rozdvojené duše.

V *Zápisích z podzemí* má antihrdina duši plnou protikladů: špatné skutky koná právě ve chvílích, kdy myslí na něco krásného. Podvědomí jej vybízí k činům, které v podstatě obtěžují i jeho samotného, natož pak jeho okolí, jakmile vědomě sklouzne ke krásné myšlence, jež mu přinese radost. Vše dělá a cítí napůl; ve skutečnosti nic nedokončí. Sní o lásce, má své touhy, chce s někým být, přesto od sebe všechny odhání a chová se tak, jakoby mu na nikom nezáleželo.

V románu *Idiot* pan Keller se knížeti Myškinovi zpovídá se svých hříchů, kaje se a lituje, i když o nich vypráví s nadšením a humorem. Ani knížete Dostojevskij, přestože se jedná veskrze o kladného hrdinu, neušetřil dvojakých myšlenek, ale v jeho případě dodává, že jen špatné myšlenky není potřeba považovat za podlost, odsouzeníhodné jsou až špatné činy. Činovník Lebeděv - lhář už jen ze zvyku, lhal při každé příležitosti a do svých lží se zaplétal; lhal rád, přitom se nezdráhal tvrdit, když jej někdo ze lži obžaloval, jak ho jeho lhaní mrzí.

10.1.2 Dobro a zlo

Hlavním zlem v lidském životě je sebeláska, pýcha, ctižádostivost a marnotratnost; pramení z nedostatku lásky k druhým lidem. Dobro je naopak důsledkem lásky k ostatním. Nejvyšším dobrem je pokora, což je nenucená absence pýchy a ctižádosti. Je to láskyplná účast na životě druhých, ale nikdy se nejedná o ponižování sebe sama a upozadování svého života.

Zlá je v *Dvojníkovi* nejdříve tradiční vyšší společnost, jež nechce Goljadkina vyslyšet a přijmout mezi sebe. Brání se, přestože je v jádru velice morální, dá se nakonec cestou bezohlednosti. Začne myslet především na sebe. Sám se stává přehnaně ctižádostivým člověkem. Dobrým je v povídce Kristián Ivanovič, jenž hned Goljadkina neodsoudil, ale snažil se ho v jeho tíživé situaci pochopit a pomoci mu.

Příkladem nebetyčné pýchy, sebelásky a zla je antihrdina *Zápisků z podzemí*. Jeho chování je sobecké, myslí jen na svůj život, neohlíží se na druhé. Vítězí u něj láska k sobě, jeho klid a pohodlí, nad láskou k Bohu a ke svým bližním. Prostitutka Líza k němu přichází z nezištného citu lásky a porozumění. Přináší s sebou „živý život“¹²¹, kterého se však sobecký antihrdina bál. Líza, přestože je prostá, nevzdělaná a jako prostitutka na samém dně společenského žebříčku, jej předčila, ukázala mu, že je výš nežli on, jelikož ona byla schopna upřímné lásky k druhému člověku.

Spojením několika charakterových vad vzešla v díle *Idiot* postava smrtelně nemocného Hypolita, který je ukázkou marnivosti, ctižádosti a sebelásky člověka, což je ve společnosti velice častý charakterový typ. On sám není schopen kohokoli milovat, přesto vyžaduje lásku od druhých lidí.

¹²¹ Dostojevskij miloval život maniakální láskou odmítaného milence: čím víc byl životem odmítán, tím více ho miloval. To bylo způsobeno zřejmě otřesným zážitkem, jenž musel prožít v sedmadvaceti letech před popravčí četou. Tehdy, těsně po odvolané popravě, Fjodor napsal dopis bratrovi Michailovi, kde mimo jiné zaznělo: „Život je všude životem, život je v nás samých, nikoli ve vnějšku.“ Za těch pár minut na Semjanovském náměstí Dostojevskij pochopil podstatu života a začal milovat život takový, jaký je; „živý život“.

Tato postava je antipodem dobrosrdečného a bezelstného knížete Myškina.

10.1.3 Vzpoura proti společenským konvencím

V době společenské ztráty svobody se stává dvojnictví možností, jak svobodně projevit duchovní alternativu podstaty člověka. Ponížený Goljadkin je svým okolím neustále umlčován, nemá možnost se prosadit a sdělit svoji pravdu; na rozdíl od něj jeho *Dvojník* je dravý a umí si ve společnosti své místo získat.

Revolta vypravěče *Zápisů z podzemí* probíhá hned v několika ideologických rovinách. První rovina je proti racionálnímu uspořádání lidských vztahů; je proti omezování lidské svobody a vůle; proklamuje své právo na iracionální činy, které nejsou v souladu s racionálními principy tehdejší společnosti. Druhá rovina je hlubší, metafyzická, napadá přírodní zákony; napadá matematickou formuli, že 2×2 jsou 4, protože příroda vybavila člověka věděním, aby se mohla více vysmívat jeho bezmocnosti¹²².

Vedlejší hrdina románu *Idiot* Hypolit vinní přírodu ze své nemoci. Přirovnává ji k temné a nesmyslné věčné síle, které je všechno podřízené. Jeho vědomí se bouří proti krutosti přírodních zákonů. Myškin mu radí, ať se smíří s osudem a nezávidí ostatním jejich štěstí.

10.1.4 Svoboda

Malý úředníček Goljadkin má sice pocit, že žije svůj svobodný život, přitom vše ve svém životě podřizuje okolí, tradicím a společenským normám. Stoupá výš na společenském žebříčku a svůj osobní růst považuje za přirozený a chtěný. Přestože se cítí svobodně, chová se tradičně a přehnaně lpí na tom, co si o něm myslí jeho okolí. Přetvářka,

¹²² Tímto polemizuje s axiomy filosofických systémů 18. a 19. století Kanta, Hegela, Leibnize, Schellinga, Fichta, ale i principy rousseauovského člověka často ve svém díle zmiňovaného.

kteřá mu je vlastní, započne vnitřní rozkol jeho osobnosti, jenž vyústí v jeho psychické onemocnění.

Paradoxalista „z podzemí“ demonstruje svoji osobní svobodu vlastním útekem do podzemí, kde žije striktně podle své vůle a nijak nehledí na svobodu druhých lidí. Ani jemu jeho sobecká svoboda štěstí do života nepřinesla.

Skutečnou svobodu ve svém chování zažívá jen kníže Myškin, Umožňuje mu to jeho nenucená láska k bližnímu, kterou dokáže projevovat kdykoliv a i v naprostých drobnostech. Je otevřený, s každým mluví na rovinu a upřímně. Nemusí se schovávat za lichotivé polopravdy nebo „lži z milosti“. Vždy je sám sebou. Přestože je prost vzdělání, jeho chování je vždy vybrané a vhodné, neboť se přirozeně řídí křesťanskou morálkou. Cestu v jeho svobodném chování mu ukazuje Kristus, kterého chová ve svém srdci.

10.1.5 Absence „happyendu“

Všechna tři díla shodně postrádají šťastný konec. Goljadkinovo dvojnictví je fenoménem negativní sebe-reprodukce, proto v životě neztvítězil, ale zešílel. V Dostojevského pojetí dochází k proměně člověka zapříčiněné extrémně vyhocenou osudovou skutečností; dochází k vnitřnímu přerodu člověka. Zda se bude jednat o změnu k lepšímu, rozhodne charakter člověka a jeho vnitřní síla založená na upřímné lásce k Bohu. Ne vždy, když člověk zakusí osobní prohru, sestoupí až na samé dno svojí duše, uvědomí si své hříchy a životní omyly, zažije pozitivní sebe-reprodukci. Goljadkin i v poslední chvíli, těsně před nástupem do vozu, jenž jej odvez do sanatoria pro duševně choré, jedině, na co skutečně myslel, bylo veřejné mínění o něm samotném. Sebeláska u něj ztvítězila.

S antihrdinou *Zápisů z podzemí* to nakonec ani dobře dopadnout nemohlo, i když v závěru čtenářovi ukazuje i svoje lepší já, nicméně jeho sobectví a pýcha nakonec předčí všechny ostatní vlastnosti. Na konci

děje, poté co zesměšnil Lízu a vyhodil jí, se dovídáme, že byl polomrtvý duševní bolestí a málem zármutkem onemocněl. Jak v životě nakonec dopadl, ale nevíme. Děj nechává autor otevřený.

Žádné oko čtenářovo nezůstane suché nad zmařeným nevinným životem hodného knížete Lva Nikolajeviče Myškina. Přál si jen začlenit se do společnosti ve své rodné, milované vlasti a poklidně žít. Střet s realitou morálky tehdejší ruské smetánky, založené na intrikách, přetvářce a lži, jej ale uvrhl zpět do spárů nevyléčitelné nemoci.

Bolševici Dostojevskému vyčítali, že vychvaluje utrpení. Někteří kritici upozorňovali na spisovatelovu „zvrácenou lásku k utrpení“. Skutečně, autor utrpení přikládal kladný význam v procesu přerodu osobnosti. Cílem života podle Dostojevského je dosažení rajske dokonalosti tím, že *„uvnitř sebe najde upřímnou lásku a díky ní prožívá největší štěstí z dokonalé harmonie všech bytostí.“*¹²³ Vážil si v životě více štěstí nežli utrpení, ale v pozemském životě bohužel člověk utrpení není ušetřen, neboť ono je nevyhnutelným důsledkem hříchu. Utrpení může být vyváženo radostí z obětování se pro druhé nebo z naplnění mravního života. Utrpení, jež má největší mravní dopad, jsou výčitky svědomí. Losskij říká: *„Tam, kde velebí utrpení, má na zřeteli utrpení jako nezbytný následek mravního zla, které očišťuje duši od toho zla.“*¹²⁴ Jeho umělecká tvorba bojuje proti utrpení a pomáhá v uvědomění si, v čem tkví skutečné štěstí člověka. Ukazuje člověku správnou cestu, dává příklad správného chování, aby každý jedinec mohl prožít plnohodnotný a spokojený život. Radí jak ustát ty nejtěžší zkoušky osudu, jak v životě přijímat rány, jak řešit krizové situace, aby z nich člověk vyšel silnější a lepší.

10.2 Hlavní postavy

Dostojevskij věřil v duchu německé idealistické filosofie ve vývoj, ve vývoj dějin, lidstva i člověka. Na základě tohoto principu je možné nahlížet

¹²³ LOSSKIJ, N., O. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhled*. Tranoscius, 1946. Str. 173

¹²⁴ LOSSKIJ, N., O. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhled*. Tranoscius, 1946. Str. 178

na hlavní hrdiny třech reflektovaných děl, jako na vývoj jednoho člověka. První („nejstarší“) pan Goljadkin byl typem staromilného ruského člověka, jenž byl Dostojevskému osobně cizí. „Podzemní člověk“, egoista, byl bytostí přechodnou. Z tohoto člověka se vyvine bytost vyšší, jenž již nebude egoistická, a přijme přikázání - „miluj vše jako sám sebe“, za vlastní, což zcela splnila postava hlavního hrdiny třetího (nejmladšího) románu *Idiot*. *Kníže Myškin*¹²⁵ je o dvě dekády starší než pan Goljadkin a již je novým člověkem, typicky ruským přesto však moderním.

Ušlápnutý úředník Jakov Petrovič Goljadkin, titulární rada, který sní o sňatku s dcerou svého šéfa, o povýšení, o kariéře a o vstupu do vyšší společnosti. Vymyslí si pozvání na narozeniny své vyvolené, odkud je vykázán. Zažije zklamání, stydí se a zuří. Prochází se po nábřeží, aby se uklidnil. Goljadkin, zde ale potkává své druhé já – „nového“ pana Goljadkina, jenž je jeho pravým charakterovým opakem. Není nesmělý a nejistý, naopak je rozhodný, iniciativní a odhodlaný kvůli své křivdě spáchat jakoukoli hanebnost. Je pořád s ním, se „starým“ panem Goljadkinem, který se jeho přítomnosti brání: píše dopisy, žaloby, chce v úřadě uvést vše na pravou míru, ale tím se do všeho ještě více zaplétá. Dramatický děj končí cestou „starého“ pana Goljadkina do blázince v doprovodu jeho lékaře. V *Dvojníkově* Dostojevskij poprvé uvedl do chodu svoji antropologickou laboratoř. Začal zkoumat lidské nitro, které má každý člověk. U zdravého člověka se jeho nitro nijak neprojevuje, u nemocného však ano. Psychologii vystřídala psychopatologie.

Antihrdina *Zápisů z podzemí* je osobnost, jež odmítá být „šroubem světového mechanismu“. Ve své zpovědi ukazuje, že člověk není tvor usilující o štěstí, ale tvor iracionální, neboť má touhu trpět. Nechce přistoupit na řád světové harmonie, protože by se tím stal pouhým jejím

¹²⁵ Ščennikov popisuje, že i sama postava Myškina prochází vývojem a zažívá vlastní evoluci. Kníže je nucen čelit realitě, která je daleka jeho představám a dávným vzpomínkám na rodnou zemi a lidi v ní, a je nucen měnit se, aby „přežil“, aby se prosadil, získal si úctu a obhájil své aristokratické postavení. Ščennikov spatřuje ve vývoji hlavního hrdiny souvislost se změnami v ruské společnosti; s vývojem celého Ruska. (ЩЕННИКОВ, Г., К. Мысль о человеке и структура характера у Достоевского. Наука, 1976)

nástrojem. Odmítá výdobytky pokroku za cenu ztráty vlastní osobnosti a svobody. Svoboda není právem člověka, nýbrž jeho povinností; je tíhou člověka. Bůh od člověka vyžaduje svobodu a ne naopak. Podle Berd'ajeva je díky osobní svobodě jedince zjevné, že člověk byl stvořen k obrazu Božímu. Se svobodou je spjato utrpení, je v protikladu se štěstím. Antihrdina „z podzemí“ protestuje za svoji svobodu nekonvenčním a pobuřujícím způsobem. Jeho osud se neposouvá směrem ke šťastnějšímu a spokojenějšímu životu, neboť on sám nemá sílu najít v sobě odvahu, a svůj život změnit, přestože by si to přál. Dál zůstává sám se sebou, se svými sny a „bojem s větrnými mlýny“. Sílu pro radikální změnu svého života ve svém duchu nenachází, jelikož nemá dobrý charakter. Není schopen upřímné lásky k druhému člověku, proto je odsouzený k životu v osamění, ze kterého ho proti jeho vůli vyrušuje čas od času jen přirozená potřeba každého člověka „někam jít, za někým jít“. Člověk z podzemí kladl otázky, na které nenašel odpovědi. Konec zůstal otevřený a vyzývá k dalšímu dialogu. Šestov (podle Losského) mylně tvrdí, že Dostojevskij po *Zápiscích z podzemí*, ve kterých se *vysmál všemu „velkému a krásnému“*, se už zcela oddal „filosofii beznaděje“.¹²⁶ Ve skutečnosti si plně uvědomil špatnou stránku atheistů socialistů, již chtějí uskutečnit ráj na zemi na základě lži.

Kníže Myškin má vysoce vyvinutý estetický cit; umí velice citlivě vnímat krásy přírody i člověka. Dostojevskij dobře věděl, že umělecké ztvárnění překrásného člověka, je nespílitelný úkol, jelikož dokonalý člověk byl jen Ježíš, což je v křesťanském pojetí Bůh, jenž je nekonečný a nepopsatelný. Jak Losskij správně vystihl, Dostojevskij za nejlepší literární počin vylíčení překrásného člověka považoval Servantesova Dona Quichota. Patrně proto se i on ubíral stejnou cestou; Myškin je člověk dobrosrdečný, krásný a zároveň směšný. Myškinovou chybou je jeho přílišná emocionalita, jeho měkká vůle. Soucítí s ostatními a často jejich utrpení podléhá sám. Nemůže jim proto pomoci. Jen soucitní lidé s disciplinovanou vůlí se dokáží neštěstí druhých postavit a být jim

¹²⁶ Srv. LOSSKIJ, N., O. *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhled*. Transcius, 1946. Str. 114

oporou. Kníže je sice sympatický, ale od ideálu člověka je ještě vzdálený, neboť mu chybí síla vlastního ducha, kterou by pomáhal a vedl ostatní.

V evoluci hlavních hrdinů vidíme naplnění koncepce Dostojevského: ctižádostivý pan Goljadkin se přerodí skrze zlého „podzemního člověka“ v knížete Myškina, člověka láskyplného. V lidském charakteru se ctižádost vyhrotí v pýchu, aby zažila katarzi a obrodila se v nesobeckou lásku druhému člověku a k Bohu.

10.3 Světonázor Dostojevského

Mesiánské smíření všech národů v Evropě náleží právě Rusům, neboť oni mají možnost, díky své bohabojné povaze, představit syntézu všech protikladných idejí, které evropské národy rozdělují. „*Smíření je největší síla, která může ve světě být!*“¹²⁷ Dostojevskij si byl vědom syntetické ideje všelidskosti, která v západní kultuře chybí. V Evropě se v jednotlivých státech neúspěšně snaží vytvořit teorii sounáležitosti a smíření, jelikož jdou cestou vlastního národa a ne všenárodní. Ruskému charakteru je vlastní snaha o všeobecné duchovní smíření skrze jednotnou křesťanskou ideu. Ideál ruského pravoslaví se zakládá nejdříve na „*duchovní jednotě v Kristu a až pak, skrze duchovní jednotu všech v Kristu, vyplývá z ní státní správa a sociální jednota.*“¹²⁸ Sobornost' je svobodná jednota lidí na základě jejich společné lásky k Bohu.

Autor navrácí člověku jeho hloubku, jeho duchovní svět, jenž mu byl odebrán. V církevním náboženské sféře se proces odcizení hlubinného ducha světa začíná tím, že se člověk vzdálí do transcendentního světa a vytvoří náboženství pro duši zaměřené na onen oddělený duchovní svět. To vede k pozitivismu, dogmatismu, materialismu, tzn. k vytěsnění duše z člověka a světa a k zpřetrhání vazeb mezi světem a transcendentnem. Jakákoli duchovní zkušenost je popřena, člověk je uzavřen do materiální a psychologické skutečnosti. Dostojevskij znamená obrat dovnitř, protože

¹²⁷ ДУНАЕВ, Михаил, Михайлович. *Православие и русская литература*. Выдано в Московской Духовной Академии, 2002. Str. 540

¹²⁸ LOSSKIJ, N., O. *Dostojevskij a jeho křesťanský světonázor*. Transcius, 1946. Str.230

duch je uvnitř člověka, nikoli vně. Navrací člověku duchovní hloubku. Skrze imanentní pohyby v člověku lze porozumět Bohu, „objevuje Krista v hlubině člověka skrze utrpení člověka, skrze svědomí...“¹²⁹. Podle Berďajeva je pravověrným křesťanem.

Je ideál dobra na zemi uskutečnitelný? Křesťanství dává kladnou odpověď na tuto otázku skrze obsah života Ježíše Krista jako dokonalého dobra uskutečněného v lidské podobě. Jeho následováním se uskutečňuje dobro na zemi. Dostojevskij věřil, že lidstvo je jeden organismus, v čele kterého stojí Ježíš. Církev tento organismus nedělí na jednotlivce, jako společenské konvence a zákony. Všichni jsou si v církvi rovni. Království Boží zastupuje typ absolutně dokonalého bytí. Celé dějiny lidstva a každý jednotlivý život chápal podle Losského jako vývoj. Dosažení cíle, dosažení osobní lidské dokonalosti, neznamena ukončení lidského života, jedná se jen o přechod k vyššímu, lepšímu a plnějšímu životu. Jen díky vývoji pozemského života až ke království Božímu, jako k absolutně dokonalému bytí, dává smysl pozemskému životu; dává smysl všem těžkostem a utrpením, které musí člověk za života snášet. Lidé nevěřící v posmrtný život okrádají sami sebe a nahrazují tento nejvyšší životní cíl cíli malými a pro život nedůležitými.

Dostojevskij má v základě svého názoru Krista a dvě Jeho přikázání, tvořící podstatu křesťanství, - láska k Bohu větší než k sobě a láska k bližnímu jako k sobě samému. „*Jeho světonázor je skutečně křesťanský.*“¹³⁰

Dostojevskij není jen výjimečným světovým spisovatelem, je psychologem, metafyzikem a pod vlivem německé idealistické filosofie i vynikajícím dialektikem. Jeho dialektika idejí je dionýská, opojná, ale netlumí rozum. Celá jeho tvorba je tragickým pohybem idejí. Všichni jeho hrdinové jsou pohlceni ideou; všechny rozhovory, co vedou, představují dialektiku idejí. Jeho ideje jsou životu imanentní a on je ve svých dílech odkrývá; odkrývá je v tragickém osudu románových postav a vždy

¹²⁹ BERĎAJEV, Nikolaj. *Dostojevského pojetí světa*. Oikoymenth, 2000. str. 25

¹³⁰ LOSSKIJ, N., O. *Dostojevskij a jeho křesťanský světonázor*. Tranoscius, 1946. Str. 245

v pohybu. On sám se nepokládal za filosofa, ale filosofii miloval, našel svoji vlastní filosofickou cestu. Jeho přínos pro filosofii je obrovský: obohatil filosofickou antropologii, filosofii dějin, filosofii náboženství a mravní filosofii.¹³¹ „Možná, že se on od filosofů naučil málo, ale mnohému je může naučit.“¹³² A nejen filosofy a světovou filosofii Dostojevskij svojí tvorbou učí, ale je bez pochybností, že autor svůj pedagogický um cílil na své čtenáře. Na příkladech životních příběhů románových postav velmi laicky a zajímavě dokázal vysvětlit témata velmi složitá až vědecká, jako je onemocnění schizofrenií, epilepsií, pohnutky člověka k zločinu, přestože se doposud projevoval ve společnosti jako bezproblémový, nebo složitosti mezilidských vztahů. To, co složitě ve svých termínech formulovala psychologie, sociologie, psychiatrie nebo sociální antropologie či politologie, dokázal Dostojevskij podat jednoduše pochopitelnou formou. Jeho přínos ve vzdělávání široké veřejnosti je významný. Z tohoto pohledu se dá Dostojevskij považovat za pedagoga. Podle mého názoru v jeho dílech rovina pedagogická předchází rovinu morální; nejdříve jedince poučí a vysvětlí mu danou problematiku a on pak na základě nového poznání může lépe pochopit své okolí a být k lidem kolem sebe vstřícnější a ohleduplnější. Čtenář společně s literárními postavami prožívá jejich osud, trápí se z jejich utrpení a díky tomu sám zažívá svoji psychologickou katarzi.

Z jakého důvodu čteme Dostojevského? Z jakého důvodu jeho dílo obdivujeme? Z jakého důvodu jeho dílo milujeme nebo zatracujeme? Neboť on rozpaluje naši duši mocnými dojmy, a odhaluje nám nový, neznámý a podivuhodný svět vášní a duchovního života.

¹³¹ Srv. BERĎAJEV, Nikolaj. *Dostojevského pojetí světa*. Oikoymenth, 2000

¹³² BERĎAJEV, Nikolaj. *Dostojevského pojetí světa*. Oikoymenth, 2000. Str. 25

Na stránkách diplomové práce byla analyzována tři Dostojevského díla: *Dvojník*, *Zápisky z podzemí* a *Idiot*. Byly předloženy shodné znaky všech tří reflektovaných knih a i jejich rozdílnosti. Práce nepostrádá ani rozbor koncepce německé idealistické filosofie na příkladu díla Schellinga a její vliv na myšlení Dostojevského. Všechny vytýčené cíle v úvodu diplomové práce byly splněny.

11 SEZNAM LITERATURY

Primární literatura:

- 1) DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Idiot*. Přeložila: Morávková, Alena. Nakladatelství Volvox Globator, první vydání; Praha, 2001. ISBN: 80-7207-412-1
- 2) DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Zápisky z podzemí*. přeložila: Havránková, Ruda. Nakladatelství Slováry, Praha, 2003. ISBN:80-7202-466-3
- 3) DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Dvojník*. Přeložila: Morávková, Alena. Nakladatelství Volvox Globator, první vydání; Praha, 2001. ISBN: 80-7207-412-1
- 4) ДОСТОЕВСКИЙ, Ф., М.; ДОСТОЕВСКАЯ, А., Г. *Перепуска*. Издание подготовили: БЕЛОВ, С., В.; ТУНИМАНОВ, В., А. Издательство НАУКА, Ленинград, 1976

Sekundární literatura:

- 5) BERĎAJEV, Nikolaj. *Dostojevského pojetí světa*. Přeložili: Mesnjankina, Irina; Kranát, Jan. Vydavatelství Oikoymenth, první vydání, Praha, 2000. ISBN: 80-7298-020-3
- 6) BERĎAJEV, Nikolaj, Alexandrovi. *Ruská idea*. Přeložili: Jůzová; Marková; Nykl; Olšovský; Šedivý; Vosmíková; Zachoval. Vydavatelství Oikoymenth, první vydání, Praha, 2003. ISBN: 80-7298-069-6
- 7) LOOSKIJ, Nikolaj, Onufrijevič. *Dostojevskij a jeho kresťanský svetonáhľad*. Vydavatelství Transcius, první vydání, Lipovský Sv. Mikuláš, 1946.
- 8) LOOSKIJ, Nikola, Onufrijevič. *Filozofia intuitivizmu*. Přeložili: Puchala; Molnár. Vydavatelství Christiania, první vydání, Poprad, 2000. ISBN: 80-967301-8-5
- 9) Nietzsche, Friedrich. *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*. přeložila: Koubová, Věra. Oikoymenh, Praha, 2007. ISBN 978-80-7298-281-3
- 10) SCHELLING, Friedrich, Wilhelm, Joseph. *Věky světa*. Přeložil: Babka, Petr; Oikoymenh, Praha, 2002. ISBN 80-7298-047-5

- 11)KAUTMAN, František. Problém sebevraždy u F. M. Dostojevského a T. G. Masaryka. In: *Filozofia*. Vydavatelství IRIS, první vydání, Bratislava, 1995.
- 12)KAUTMAN, František. *Fjodor Michajlovič Dostojevskij – věčný problém člověka*. Nakladatelství Rozmluvy, první vydání, Praha , 1992. ISBN: 80-85336-19-7
- 13)PAUER, Jozef. *Může byť člověk vo svete Dosotjevského cudzincom?* In: *Filozofia*. Vydavatelství IRIS, první vydání, Bratislava,
- 14)Kolektiv autorů: SOLOVJOV, V., S.; ROZANOV, V., V.; LEONTĚJEV, K., N.; BULGAKOV, S., N.; BERĎAJEV, N., A.; FRANK, S., L.; LOSSKIJ, N., O. *Velký inkvizitor*. Přeložili: Hroch, Pavel; Zadražil, Ladislav. Nakladatelství Refugium, první vydání, Velehrad, 2000. ISBN: 80-86045-29-3
- 15)KOPANIČÁK, Juraj. *Dostojevskij a problematika zmyslu života*. In: *Filozofia*. Vydavatelství IRIS, první vydání, Bratislava, 1995
- 16)WRANGEL, Alexandr, Jegorovič. *Vzpomínky na F.M.Dostojevského na Sibiři 1854-1856*. Přeložila: Růžičková-Váňová, Helena. Nakladatelství Grosman a Svoboda, Praha, 1913
- 17)ČERVENÁK, Andrej. *Dvojnictvo jako problém reprodukcie a autoreprodukcie*. In: *Filozofia*. Vydavatelství IRIS, první vydání, Bratislava, 1995
- 18)ДУНАЕВ, Михаил, Михайлович. *Православие и русская литература*. Выдано в Московской Духовной Академии, второе издание, Москва, 2002. ISBN: 5-900988-09-0
- 19)ШЕХОВСКАЯ Наталья. *Раздвоение личности как нравственный кризис в русской философской мысли конца XIX – начала XX века*. In: *Studia Slavica VII*. Uniwersytet Opolski, Opole, 2003. ISSN 1214-3111.
- 20)ЩЕННИКОВ, Г., К. *Мысль о человеке и структура характера у Достоевского*. In: *Достоевский – материалы и исследования*. Издательство НАУКА, Ленинград, 1976
- 21)ZAHRÁDKA, Miroslav. *Ruská literatura XIX. století v kontextu evropských literatur*. Vydavatelství Periplum, družstvo nakladatelů, první vydání, Olomouc, 2005; ISBN: 80-86624-25-0
- 22)ŠVANKMAJER, Milan; a kolektiv. *Dějiny Ruska*. NLN – Nakladatelství Lidové noviny, čtvrté rozšířené vydání, Praha, 2004. ISBN: 80-7106-658-3
- 23)ŠVANKMAJER, Milan. *Petr I. Zrození impéria*. NLN – Nakladatelství Lidové noviny, první vydání, Praha, 1999. ISBN: 80-7106-301-0
- 24)FRÖHLICH, Roland. *Dva tisíce let dějin církve*. Přeložil: Bastl, Tomáš a Bastl, Ondřej. Nakladatelství Vyšehrad; 1999; 1. vydání. ISBN: 978-80-7021-964-5.
- 25)STARK, Stanislav. *Filosofie 18.-20. století*. Vydavatelství Aleš Čeněk, první vydání, Plzeň, 2009. ISBN: 978-80-7380-206-6

- 26) STARK, Stanislav. *Filosofie člověka v historickém kontextu*. Vydala ZČU v Plzni, první vydání, Plzeň, 2008. ISBN: 978-80-7043-711-7
- 27) МУРАТОВ, Александр; МУРАТОВ, Дина. *Зденек Штепанек в любительском театре киевских чехов. In: Судьба чехов в России, 20-го века Путешествие из Киева до Владивостока.*

12 РЕЗЮМЕ

А главное, субстанциональные свойства человека интересуют Достоевского как основа развития, становления личности. Не раз высказывает мысль, что развитие человека - следствие не одной внутренней борьбы с самим собой, но и результат тесного соприкосновения с жизнью. Писатель, для которого внутреннее раздвоение было не только темой творчества, но и мукой собственной жизни, - при всем пристрастии к глубокой совести людей раздвоенных – не признает духовный разлад высшей ценностью, идеальным состоянием, а, напротив, и сам ищет выхода из неразрешимых противоречий мысли, хотя бы временного, и другим пытается указать на возможный спасительный исход способный по крайней мере духу утолить жажду.

В зрелом творчестве писателя социальная трагедия личности осмыслена философски, связана с постоянным противодействием позитивистскому толкованию человека как функции среды – общественной и биологической.

У Достоевского мысль о вневременном, даже опираясь на религиозную схему, обычно устремлена не к мистическим прозрениям, а к социально-психологическим обобщениям.